

SEBESTYÉN KÁLMÁN

A KOLOZS-KALOTAI
(KALOTASZEGI)
REFORMÁTUS EGYHÁZMEGYE
NÉPOKTATÁSÁNAK
ADATTÁRA

A XV. SZÁZADTÓL 1900-IG

BUDAPEST 1993

A KOLOZS-KALOTAI
(KALOTASZEGI)
REFORMÁTUS EGYHÁZMEGYE
NÉPOKTATÁSÁNAK
ADATTÁRA

A XV. SZÁZADTÓL 1900-IG

MAGYAR PROTESTÁNS
EGYHÁZTÖRTÉNETI
ADATTÁR

XVII. kötet

Szerkeszti

BENDA KÁLMÁN, HÖRCSIK RICHÁRD
NAGY EDIT

Kiadja a Ráday Gyűjtemény

SEBESTYÉN KÁLMÁN

A KOLOZS-KALOTAI
(KALOTASZEGI)
REFORMÁTUS EGYHÁZMEGYE
NÉPOKTATÁSÁNAK
ADATTÁRA

A XV. SZÁZADTÓL 1900-IG

BUDAPEST 1993

Sajtó alá rendezte
SZATMÁRI JUDIT

A borítón és a szennycímoldalon
az erdélyi református egyház XVII. századi pecsétje látható.
A könyv díszítményeit
eredeti kalotaszegi motívumokból válogattuk.

ISSN 0865 42 04

Kiadja a Ráday Gyűjtemény
a „Kulturális és történelmi emlékeink feltárása, nyilvántartása és kiadása”
kutatási főirány támogatásával,
az ÓMT Kiadói Részlegének gondozásában
Szedés, szerkesztés: Károlyi Marianna és Nedó Tímea
Tipográfia: Sípos Szabó Vilmos
Vezető: Bóta László főtítkár
Felelős kiadó: Benda Kálmán a Ráday Gyűjtemény igazgatója
1092 Budapest, Ráday utca 28.

I.

BEVEZETÉS

A feudálizmuskori elemi oktatás az erdélyi művelődéstörténet kevésbé ismert területe. Neveléstörténeti irodalmunk e téren a források feltárásánál, a résztanulmányok közlésénél tart. Az elemi oktatásra vonatkozó kutatómunka kiterjesztése sürgető feladat, melynek megoldása lehetővé tenné az általánosítások megfogalmazását, az erdélyi elemi oktatástörténet beillesztését a magyar művelődéstörténetbe.

A kolozs-kalotai református egyházmegye iskolatörténeti adattárának összeállítása és közreadása az első lépést jelenti az erdélyi népoktatástörténeti forrásanyag publikálásában.

A kolozs-kalotai egyházmegyéhez Kalotaszeg – a Körös, Almás, Kapus és Nádas-mentének – református falvai tartoztak, melyekhez csatlakoztak az úgynevezett „kolozsi-partium” települései (Kolozs, Ajtony, Györgyfalva stb.) valamint a Lóna pataka és a Jára vize mellett fekvő egyházak.

Az iskolahálózat kialakulása

Ezen a területen – neveléstörténeti irodalmunk szerint – már a reformáció előtt is voltak iskolák: a források Egresen 1444-ben, Gyaluban és Türebén 1446-ban, Kispetriben 1486-ban említik a tanítót vagy annak tanítványait.¹ A XVI. század közepe táján végbe ment – Kolozsvár reformációjával egyidőben – a vidék hitújítása is. Bánffy-hunyadon 1541-ben még Csáky Mihály a plébános, de 1561-ben Hunyadi Demeter papsága idején az egyházközség már áttért a református vallásra. 1566-ban Hunyadi és hívei az unitárius vallást választották ugyan, de nemsokára – az erős református Bánffy patrónusok befolyására is – az egyházközség végleg a református vallásban állapodott meg.²

A kolozs-kalotai egyházmegye területén 1601-ben 34 anya- és 6 leányegyház létezett, melyek a következők voltak: Bánffyhunyadi, Bogártelke, Egres, Esztána (később: Sztána), Gyalu, Kalotadamos és

filiája Nyárszó, Kalotaszentkirály, Ketesd, Kispetri, Körösfő és filiája Sárvasár, Középlak és filiája Tamásfalva, Magyarbikal, Magyargyerőmonostor, Magyargyerővásárhely, Magyarókereke, Magyarvalkó és filiája Jákótelke, Magyarnádas (később leányegyház!), Mákó, Méra, Nagykapus és filiája Kiskapus, Nagypetri Nádasdaróc, Türe, Váralmás, Vista, Zsobok, Derite (később elpusztult!), Ajtony, Burjános-Óbuda és Diós, Fejérd, Kajántó, Kolozs, Szászlóna (később Magyarlóna), Tordaszentlászló.³

A reformáció elterjedésével a kolozs-kalotai iskolák hálózata kibővült, az iskolatörténeti adatok gyakoribbá, beszédesebbé válnak. Bánffy-hunyadi első iskolatörténeti adatunk is bizonyára a reformációval kapcsolatos: „A bánffy-hunyadi bíróságról írt Constitutio” 1578-ban a bíró kötelességévé tette az iskolával való törődést „legyen gondja az iskolának építésére” szöveg az utasítás.⁴ Gyalu mezőváros iskolamestere 1610–1614 között Péter deák, Magyargyerőmonostoron 1632-ben Váradi István deák, Szászfenesen 1642-ben Verebesi Tamás deák, Kalotaszentkirályon 1653-ban Berkeszi Márton a tanító.⁵

A kolozs-kalotai egyházmegye szellemi fejlődését visszavetették a vidéken a XVII. század közepén több hullámban végigseprő török-tatár dúlások. A papok és a tanítók nagy részét az ellenség legyilkolta, elhurcolta. A XVIII. század kezdete újra nagyon szomorú korszak a vidék történetében. A kuruc szabadságharc az 1711-es fegyverletétellel véget ért ugyan, de a feldúlt falvak még sokáig romokban hevernek. A század közepén Mária Terézia rendeletére készült egyházi vagyonösszeírás alkalmával kihallgatott tanúk visszaemlékeznek az iskolák pusztulására: „Tudom bizonytal, hogy mikoron ezen református Ecclesia épségének állapotjában volt a Revolutió előtt, amely helyen most vagyunk ez volt... a mesternek a lakhelye” – vallják Farnason, „A mester háza... pusztájába hever még ma is” – panaszolják Deritén.⁶

A kolozs-kalotai egyházmegye a XVIII. század közepére kiheveri a pusztításokat, a gazdasági fejlődést követően az iskolamesteri telkek újra benépesülnek. Az újjáépült iskolahálózatról az egyházmegye 1754. évi vagyonösszeírása alapján alkothatunk képet, amely összesen 31 faluban említi az iskolaházakat, a tanítót vagy annak járandóságát. Ezek a következő falvak: Bánffy-hunyad, Egeres, Farnas, Gyalu, Inaktelke, Jákótelke, Kalotadamos, Kalotaszentkirály, Kiskapus, Kispetri, Körösfő, Középlak, Magyarbikal, Magyargyerőmonostor, Magyargyerővásárhely, Magyarókereke, Magyarvalkó, Mákó, Méra, Nagykapus, Nyárszó, Sárvasár, Váralmás, Zentelke, Ajtony, Burjános-Óbuda, Györgyfalva, Kajántó, Kolozs, Magyarlóna, Tordaszentlászló.⁷

A XVIII. század végéig az egyházmegye iskolahálózata alig változott, az 1791-es vizitációs (az egyházi ellenőrző látogatások alkalmával írott) jegyzőkönyvek 35 református felekezeti kisiskolát tartottak számon.⁸ A XIX. század közepére az iskolák száma növekedett, 1831-ben 44, 1858-ban 46 iskolát említenek a források.⁹

A vidék iskolahálózatában jelentős változást az 1868-as Eötvös féle népiskolai törvény hozott, amely a felekezeti iskolák mellett állami és községi iskolák létesítéséről rendelkezett. Az egyházmegyében az első állami iskola Bánffyhunyadon 1874-ben létesült, az első községi iskolát ugyanebben az esztendőben Mákón szervezték.

Az iskolamester

A feudalizmuskori falvak világában a tanítónak igen jelentős szerep jutott, „lehet látni egész falvakat – írja Apáczai Csere János – amelynek szeme, füle, nyelve egyedül az iskolamester...”¹⁰

A tanítókat a falvak közössége rendszerint Szent-György napkor (április 24-én) alkalmazta, a hagyományoknak megfelelően egy-két, legfeljebb három évre. Az évenként tartott vizitációk döntöttek a tanító további alkalmazásáról, ekkor ugyanis megkérdezték az egyházközség tagjait, hogy elégedettek-e a tanító magaviseletével, buzgalmával, marasztalják-e jövőre vagy sem.

A tanító egy személyben falusi kántor, nótárius (jegyző) is, kötelessége a temetések alkalmával való éneklés, a harangozás. A szegényes jövedelem gyakran arra kényszerítette, hogy más mellékkereset után nézzen, ezért néha uradalmi tisztartó, postamester vagy éppen valamilyen mesterséget űz, sokszor fuvarozással, italméréssel stb. foglalkozik. A többirányú elfoglaltság elvonta a tanítót az iskolai munkától és akadályozta a gyermekekkel való foglalkozásban.

Később, a népoktatási törvény megjelenése jelentős változásokat hozott a tanítók életében, nemcsak javadalmazásuk, de társadalmi megbecsülésük is növekedett. Magyarbikalon és Magyargyerőmonostoron 1870-ben például a tanítót mentesítették a harangozás kötelezettsége alól, mert ezt a szolgálatot nem tartották összeegyeztethetőnek a népiskolai törvény előírásaival.

A kolozs-kalotai egyházmegyében a XV. századtól a XIX. század végéig terjedő időszakból név szerint összesen 447 tanítót ismerünk: a XV–XVII. századból 40-et, a XVIII. századból 202-öt és a XIX. századból 205-öt.¹¹

Az egyházközségek a XVI. század második felében és ezt követően tanítóikat többnyire a Kolozsvári Református Kollégiumból hozták. A diákok tanulmányaikat félbeszakítva, rendszerint 1–3 évig tanítóskodtak, majd tovább tanultak, vagy jövedelmezőbb állást vállaltak. Az ezt megelőző időszak tanítóinak alma matere ismeretlen, de hihetőleg szintén a kolozsvári schola volt. A tanulmányaikat külföldi akadémiákon tovább folytatni kívánó diákok az „academia promotio”-nak nevezett iskolákban tanítottak. Az egyházmegyében ilyenek voltak a bánffyhunyadi, gyalui és kalotaszentkirályi iskolák. Egy-két évi tanítóskodás után a bánffyhunyadi iskolából indult külföldre pl.: Tatai

A. K. János, aki 1723–1724 között az Odera menti Frankfurtban és a hollandiai franekerai egyetemen tanult.¹²

A XVIII. század vége és a XIX. század eleje jelentős változásokat hozott a középkori viszonyokat konzerváló falusi kisiskolák világában. A tanítói pálya ekkor vált önálló értelmiségi foglalkozássá. Az academia promotiók megszűntek, s az egy-két évig időző kollégiumi diákok helyett letelepedett családos tanítók vették át az oktatást. A felettes egyházi szervek, a patrónus földesurak ellenezték az academia promotiók megszüntetését, de a falvak közössége ragaszkodott az állandó tanítóhoz. Gyaluban 1796-ban Bányai Jánost a felettes hatóságok tiltakozása ellenére alkalmazták állandó tanítónak. Kalotaszentkirályon az iskolatanítói állomás Szőnyi József (1774–1822) idejében állandósult. Emiatt a Bánffy család az eddig adományként fizetett évi 24 véka búzát, 24 véka zabot, 12 veder bort, valamint a kismalom szombati vámját megvonta az iskolától.¹³

A századforduló körül azonban az egyházközségek többsége mégis állandó tanítót nyert, akik közül sokan több egymást követő nemedéket oktattak a betűvetés mesterségére. Kispetriben Gyalui Sámuel 40 évig tanít, halálakor, 1819-ben, az anyakönyv a következőket írja róla: „Gyalai Sámuel 5 esztendőktől nyugalomban lévő, de 75 esztendőig a körösfői, magyarvalkói, damosi végre...a kispetri ecclesia...igen jó emlékezetű Oskola Mestere...eltemettetett...több helyiségből is megjelent igen szép számú gyülekezet előtt...életének a 101. évében”.¹⁴ Szucságban Apáczai Csere Márton (1777–1820) 43 évig, Magyarbikalon Damosi Simon (1809–1842) 33 évig tanított. Ezeknek az iskola-mestereknek a tanítóság már nem ideiglenes pénzszerzési lehetőséget, hanem életre szóló hivatást jelentett.

Érdekes, hogy az egyházmegye legjelentősebb iskolája, a bánffy-hunyadi rektoria egy ideig még academia promotio maradt.¹⁵

A tanító munkájára, szakmai tevékenységére az ellenőrző látogatások jegyzőkönyvei minősítő véleményeket jegyeztek fel. 1780-ban a lónai tanítót „dicsérik kivált a gyermekek tanításáért”, a kalotaszentkirályi „szolgálatá kedves”, a farnasi „kedveltetik”, Apáczai Csere Márton szucsági iskolamester „igen nagy kedvességben vagyton”. A nagykapusi tanítót megint a vizitáció: „a gyermekek tanítására szorgalmasabban figyelmezzon, ne táncoljon”, elégedetlen az egyházközség a türei tanítóval és „változását kívánná”, a középlaki tanító „illetlen magaviseletű, részegeskedő, káromkodó, a vizitáció suspendálja”.¹⁶ Az 1791-es vizitáció megdicséri a kalotaszentkirályi mestert: „Az oskolája szép és számos, jól tanít, mindenk kedvelik, a szolgálatjával elégedettek”, a győrmonostorit viszont megintik: „A mester keményen megfeddetett, hogy öltözetére és magaviseletére nézve magát illendőleg viselje”.¹⁷

Az 1831-es iskolai összeírás minősítése szerint a bánffy-hunyadi tanító „eminens”, a körösfői, zsoboki, egeresi, mérai „dicséretes”, 1867-ben a bánffy-hunyadi „minta-iskola”, a gyalui, kispetri, váralmási minősítése

jó, de a legtöbben a „középszerű”, „alkalmas”, „meglehető” osztályzatot kapták.¹⁸

Az 1848-as népiskolai összeírás szerint az egyházmegye tanítói közül csak nyolcan „tanulták a tanítóságot”.¹⁹ Ebben az időben ugyanis a mai értelemben vett tanítóképzésről nem beszélhetünk, a tanítók többnyire a kolozsvári kollégiumban tanulták az „iskolamesterséget”. „Alkalmas tanító mert 7 esztendő deák volt” – írja a vizitáció 1822-ben a középlaki tanítóról.

Az iskolamester jövedelme

A tanító létalapját az egyházközség által megállapított díjlevél biztosította. A kolozs-kalotai egyházmegyéből 1754-ből ismerjük az első díjleveleket, amelyeket az egyház javainak összeírásakor állítottak össze, az akkor kihallgatott tanúk vallomásai alapján, de amelyek évszázadok gyakorlatát tükrözik.

Az egyházmegye tanítóinak járandóságát az 1754-es díjlevelek alapján a következőkben összegezhetjük: a XVIII. század elejéig a tanítónak a telkek száma szerint fizettek, a század közepe táján többnyire már családonként rótták a bért. „Az elmúlt revolúcióig-elejéig fogva az iskolamester csak egy bért kapott, akárhányan laktak a házban... mostan minden gazda ember külön fizet” – írják Nagykapuson.

A tanító fő járandósága a telekhasználat, amelyhez a falu határáon kisebb-nagyobb szántóföld és kaszáló tartozott, valamint a község lakóinak különféle természetbeni szolgáltatása. Az egyházmegye nehéz gazdasági viszonyai, a pénz szűkössége a természetben való fizetést tették túlnyomóvá. Búzából – akár telkek, akár családok szerint fizettek – fél véka, ritkábban egy véka járt. Körösfőn összesen 20 véka búza és minden pár embertől fél véka zab, Inaktelkén összesen 20 véka búza a tanító fizetése. Szőlőtermő falvakban bort vagy mustot is kapott a tanító, Magyarbikalon „minden háztól fél veder bort”, Mákóban „gazdánként 2 éjtél mustot”. A nőtlen diák-tanítók jövedelméhez tartozott a „fazék éték” és a „darab kenyér”: „A gazdák évenként egyszer főznek és egy darab kenyeret adnak” – írják a díjlevelek. A tanító nősülését ugyanis az egyház törvényei tiltották, az egyszobás tanítói ház – ahol a gyermekek tanulás céljából összegyűltek – alkalmatlan volt arra, hogy a tanító családotul ott lakjék. Bényei György gyalui tanítónak 1745-ben csak olyan feltétellel engedik meg a nősülést, ha kötelezi magát, hogy feleségét nem költözteti az iskolába. Boér András gyalui tanítót még 1782-ben is eltávolítják az iskolából, mert megnősült. A „fazék éték” helyett Kalotaszentkirályon, Damoson 1-2 poltura, Sárvásáron „egy font hús”, Jákótelkén „egy tyúki vagy egy garas” a tanító járandósága. Később – a XIX. század elején – a letelepedett, családos iskolamestereknek főzés helyett – melyre igényt már nem tartottak – 2-4 polturát fizettek.

A természetbeni szolgáltatásokhoz tartozott „minden gazdaembertől fél szekér fa” és az „egy szekér szénára való fű” is.

A tanító részére a község a mesteri telek után járó szántóföldön általában 4-8 véka búzát vetett és hordott be.

Az iskolamester pénzbeli jövedelme csekély, minden családtól „egy susták”, de olykor a gyermekek tanításáért pénzben fizettek a gazdák: pl. Sárvasáron „az egész ecclesia 4 forintot ad”.

A XIX. század elején – az 1813-as díjlevelek szerint – az egyházmegye falvaiban egyforma a tanulószám szerint fizetett tandíj: „az ábécistákért 12 krajcár, a soltárosokért 34 krajcár”.²⁰

A tanító jövedelmeként említik az úgynevezett „sabbathare”-t is. Elterjedt szokás volt, hogy a gyermekek szombatonként a tanítás helyett játszhattak, vagy szüleiknek segíthettek a tanítónak vitt „kevés honorárium” (egy tojás, egy cső kukorica stb.) ellenében. Damoson 1813-ban „Sabbatháréban fél véka zab” járt az iskolamesternek.

A temetésekén végzett kántori szolgálataiért a tanító külön javadalmasásban részesült, harangozásért általában 2-4 poltura, „a halott felett való éneklésért, ha nincs prédikáció 8 poltura, ha prédikáció van 4 poltura” a járandósága.

Egyes falvakban a források a mester egyéb jövedelmét is felsorolják: Farnason a XVIII. század elején a malom bevételeiből részesült a tanító, Kalotaszentkirályon „a kis malom szombati vámjából”, Egeresen a báránydézsmából, Magyargyerőmonostoron a tanítói telken lévő két mézárszék bevételeiből.

Néhány faluban: Középlakon, Magyarbikalon, Nagypetriben, Kalotaszentkirályon stb. a patrónus földesurak is hozzájárultak különféle adományokkal az iskola fenntartásához, a tanítói jövedelem kiegészítéséhez. A bikali 1794-es díjlevél a következő adományokat sorolja fel: „Az Intzédi udvar 6 kalangya búzát, 6 veder bort, fél véka törökbúza vetését, egy szekér szénát, kender vetését és fát, a Tekintetes Perceptor úr egy kalangya őszbúzát és egy fél veder bort, Bíró Anna kisasszony két kalangya búzát, két veder bort, Bíró Kata kisasszony két kalangya búzát, két veder bort” adott évente a tanítónak.

A XVIII. századtól kezdve a katolikussá vált központi kormányzat az iskolákban az előbbi időszakban fejedelmi adományként sóban folyósított fizetést a református iskoláktól fokozatosan visszavonja. „A mestereknek a sót néhol ugyan kiadják, de többnyire nem...holott pápista mestereknek s oláhoknak kiadják...” – írja egy 1752. évi beadvány. Később a sóadás teljesen megszűnt: „A Nemes sódarab a...kalotaszegi és kolosi Schola Mestereknek...ki nem adatik”,²¹ bár többször is kérték a kincstártól.

A tanítók gyakran elégedetlenkedtek fizetésük elmaradása miatt. A vizitációs jegyzőkönyvek tele vannak ilyen vonatkozású panaszokkal.

A XIX. század első felében a tanítók nehéz anyagi helyzetén közös erővel igyekeztek javítani. 1809-ben létesült az első önsegélyező

egyesület, a „Kolos-Kalotaszegi traktus (egyházmegye) Papi és Mesteri özvegyek és árvák felsegélyezésére felállítandó Institutio”.²² A tizenegy alapítótag közül kilenc mester neve olvasható, akik a közös alapra évente két Rhénes forintot fizettek.

Az egyházmegye iskoláinak 1831. évi összeírása a gyermekek után szedett szegényes tandíjakról tudósítanak: „Az iskola tanítók fizetése mindenik Ekklesiában nagyon csekély, annyira, hogy általában fel lehet tenni, hogy kezdőktől csak 12 krajcár a fizetések Váltó Czédulában, a fellyebbvalóktól 30-60 krajcár Váltó Czédulában, sok helyen fél-fél szekér fa is”.

Az 1837-es vizitációs jegyzőkönyvek „pengőben” összesítve sorolják fel a tanítók fizetését. A jövedelmek között a falu anyagi állapotától függően nagy eltérések mutatkoznak. Eszerint Gyaluban 72 rajnai forint pengőben, Váralmásan 60 rajnai forint, ellenben Gyerővásárhelyen, Damoson 34 rajnai forint ezüstben „mindent pénzzé összetéve”, Nagypetriben 33 rajnai forint „mindössze”, Fejérden 30 rajnai forint ezüstben, Magyarpatán pedig csak 20 rajnai forint 24 krajcár pengőben a mester teljes rendszeres jövedelme.

1868-ban a díjlevelek újra felsorolják a tanítók összjövedelmét. Az évi fizetések összege megnövekedett ugyan, de a nagy eltérések megmaradtak: a bánffyhunyadi fiútanító fizetése 671 forint, a leánytanítóé 514 forint, a tordaszentlászlóié 299 forint 98 3/4 krajcár, a fejeárdi 268 forint 21 krajcár, a mákóié 268 forint, ellenben a famasi tanítóé csak 74 forint, a patai 49 forint, az óbudai 35 forint 40 krajcár.²³ A tanítói fizetések a következő évtizedben nem emelkedtek, az 1879-es egyházi kimutatás ugyanezeket az összegeket sorolta fel.²⁴

A XIX. század második felében a szegényebb felekezeti iskolák a magyar államtól segílyt kaptak a tanítók fizetésének kiegészítésére. A századforduló idején Bogártelkén a tanító fizetése 425 forint volt, amiből az államsegély 112 forint, Sztánán 328 forint fizetésből 160 forint, Zsobokon 300 forintból 100 forint a segíly. A ketesdi református iskola tanítója nem kapott állami segílyt, mert nem volt oklevele.²⁵

A XIX. század hetvenes éveiben az Országos Tanügyi Nyugdíjintézet létesítésével megtörtént az első lépés az elöregedett tanítók helyzetének, nyugdíjának egységes rendezésére. Az egyházmegye tanítói rendszeresen fizették az évi 12 forint nyugdíjárulékot, később a magyarbikali Tulogdi István 1885-ben 100 forint, a sztánai Csia Lajos 200 forint, a körösfői Wittmayer Lipót 220 forint nyugdíjat kapott.

Az 1848–49-es változások után a patrónus földesurak többsége adományait megvonták a felekezeti iskoláktól. Adományozókról ritkábban tudósítanak forrásaink. Jelentősebb adományt jegyeztek fel Kispetriben, ahol Szentgyörgyi Imre birtokos a bécsi bankban 100 forintot helyezett el, melynek éves kamata – azaz 5 forint – járt a tanítónak. Az 1860-as tagosításkor a községbeli birtokosok 4 hold szántóföldet adományoztak az iskolának. Gyerővásárhelyen Takács

János a Kolozsvári Református Kollégium tanára évente 10 forintot adományozott a szegény gyermekek segélyezésére.

Az iskola épülete

A feudalizmus korában a falusi kisiskola szalma vagy nádfedeles szerény épület, egyszobás iskolaház, amely a sövényvel kerített mesteri „fundus”-on állt. A mesteri telek – a község anyagi lehetőségeitől függően – kisebb vagy nagyobb lehetett: Bánffyhunyadon 23x12 királyi öl, Egeresen 17x15, Kalotaszentkirályon 20x5, Magyarbikalon 12x9 királyi öl.²⁶

Helyenként a közföldből szakítottak telket az iskolának: „Amely funduson...az oskolamester lakik...a falunak egyenlő akaratjából fogatott fel az utcának mocsaras vagy sáros bővségéből” – írják 1754-ben Nagykapuson. Nyárszón, ugyancsak 1754-ben, bérbe vett, úgynevezett „taxás” jobbágyházban folyt a tanítás: „Amely helyen...a mester lakik...az nem parochiális fundus, hanem...egy jobbágy lakhelyén commorál”.²⁷ A falunak még a XIX. század elején sincs iskolaháza, 1819-ben a vizitációs jegyzőkönyv megjegyzi, hogy „Mesteri ház nincsen, így házat árendálnak, esztendőként 6 forintot fizetnek”.

A tanító többnyire lakoszobájában tanított, de a XVIII. században egyes falvakban már felépült a külön tanterem, az úgynevezett „classis”. A tapasztott földű szobában – amelynek lantornás ablaka kevés fényt bocsátott a tanulókra – a gyermekek a fal mellett, cövekekre erősített deszkaszálon ültek, középen a tanító asztala állt.

Mai értelemben vett tantermet egész Erdélyben, így a kolozs-kalotai egyházmegyében is csak a XIX. század első felétől találunk. A legtöbb iskolában ekkor készítenek padokat a gyermekek számára, ekkor szerzik be az első oktatási segédeszközöket is. Az osztálytermek, a classisok állapota nagyon változatos képet mutat. Az 1822. évi vizitáció szerint Körösfőn „jó a classis”, Középlakon „alkalmas”, Kalotaszentkirályon „meglehető”, de sok helyen még mindig „szűk, setét, füstös, alkalmatlan”.

A XIX. század közepére a régi iskolaházak felett eljárt az idő. A szalmafedeles dűledező faépületek alkalmatlanná váltak a tanításra, szűk iskolatermük képtelen az iskolaköteles gyermekek befogadására. Az épületek gyenge állapotán a falvak anyagi lehetőségeik szerint próbáltak segíteni, bővítettek, tataroztak. Magyarvalkón 1859-ben az iskolát újra fedték, Kispetriben 1872-ben tatarozták, Sztánán 1882-ben bővítették. A legtöbb faluban azonban új iskolát építenek, Kalotaszegen a századfordulóig 20 új iskola épült: Zsobokon „célszerű, jó és tágas iskola” (1859), Szucságon „tágas iskola négy ablakkal” (1866), Váralmásan „a népoktatási törvény kívánalmainak megfelelő” (1896) stb. Az új iskolaépületek tágasabbak, egészségesebbek voltak elődeiknél, a körösfői régi rektória

nagysága például 34 m² volt, az 1891-ben épült új tanteremé 80 m². (A tanterem nagyságát az 1868-as népiskolai törvény szabályozta, egy tanteremben legfeljebb 60 tanuló elhelyezését engedélyezte, minden tanulóra legalább egy négyzetméter területet írt elő.)

A tanulók létszáma

A feudalizmuskori falusi iskolázás egyik nagy kérdése a rendszertelen iskolalátogatás volt. A jobbágyterhek ugyanis lefoglalták az egész család és benne az iskoláskorú gyermek idejét és erejét. A gyermekek munkára való igénybevétele miatt a tanulási idő is rövidül, többnyire november-től márciusig terjed. Sokan a szegénység, ruháztlanság, a hideg, a nagy sár miatt nem járnak iskolába. Az 1780-as vizitációs jegyzőkönyv panaszol, hogy „az atyák a gyermekek taníttatásában felettébb restek”. Pedig az iskolába járás nem a jóakaraton múlt, a baj társadalmi oka a jobbágyrendszerben keresendő.

A XIX. század első felében a vizitációs jegyzőkönyvek az iskolába járók, illetve nem járók számáról is tudósítanak. A vizitációk alkalmával készült kimutatások bizonyára a lehető legnagyobb tanulólétszámot rögzítik, mégis például 1840-ben az egyházmegyében a gyermekek 40%-a beiskolázatlan maradt.²⁸ Az iskolák 1831. évi rövid összeírása a következőképpen indokolja a fennálló állapotokat: „Az oskolában való fel nem járás oka: a szülék szegénysége, tehetetlensége s a gyermekeknek azok miatt való ruhátlansága, sok faluban pedig a gyermekek betegsége”. A következőkben utasítja a falvak előljáróságát „... hogy a szülőket külső erővel is gyermekeiknek az oskolába való feljására kötelezzék”.

Egy 1801. évi körösfői rendelkezés ezt mondja: „Mind a legények, mind pedig a leányok szülei, ha az ő gyermekek vakmerőképpen elmulattya a tanítást, fizessen egy vonás forintot”.²⁹ Minden falusi gyermek rendszeres iskolába járása a feudális gazdálkodási viszonyok között megvalósíthatatlan. A lehetőség szerint minél több gyermek nevelése a cél, amelyet a felettes szervek utasításai és a falvak előljárósága elérni szerettek volna.

Erdélyben az általános tankötelezettséget, a 6–12 éves gyermekek kötelező oktatását az 1868-as népoktatási törvény vezette be. Az oskolalátogatás javult ugyan, de az általános tankötelezettség megvalósítása ekkor még gyakorlatilag lehetetlen volt. 1870-ben Körösfőn 102 tanulóból 94 látogatja az iskolát, a többinek nincs ruhája. Az iskolaszék 1893-ban Körösfőn 74 tanulót, Vistán 64-et szegénység miatt felmentett az iskolalátogatás kötelezettsége alól.(!)

Kalotaszegen 1890-ben az iskolakötelesek 87,3%-a járt iskolába, Kolozsvármegyében a 72,7%-a, országos viszonylatban pedig 81,7%-a.³⁰ Iskolalátogatás szempontjából az egyházmegye az ország fejlettebb vidékei közé tartozott.

Az oktatás anyaga és módja

A kolozs-kalotai egyházmegye XVIII. század előtti vizitációs jegyzőkönyvei elvesztek, emiatt falusi iskoláink belső életét, az oktatás tartalmát kevésbé ismerjük. Vizitációk tartásáról is csupán a kolozsvári sáfárpolgár számadáskönyveiből tudunk. „Adtam öt lovat a kocsi elejibe, vizitálni mennek őkegyelmék Almásig” – szól egy 1646-os bejegyzés. „Bíró uram parancsára a szekeres viszi őkegyelmét négy lovon vizitálni Kalotaszegben” – említik 1657-ben.³¹

A XVII. századi iskolai rendelkezések csak általános utasításokat tartalmaznak: „...három esztendő engedtetik a Mestereknek...gyermeket és ifjakat...serényen tanítsák...és az tanítványiknak értelmekhez és elméjükhöz...szabják magokat...leányokkal, asszonyokkal ugrálni, tánczolni nem szabad... az iskola kortsma házzá ne legyen... oly öltözetet és lábbelit viseljenek, mellyet az rend kíván...”³²

A mai tanév fogalma az egész középkor folyamán ismeretlen. A tényleges oktató tevékenység többnyire véget ért a tavaszi mezőgazdasági munkák kezdetével. Magát az iskolai tanítást a kora délelőtti és kora délutáni egy-kétórás foglalkozás jelentette. Az iskolát nem osztották osztályokra, a tanulók tantárgyak szerint csoportosultak.

A feudalizmus idején az iskolák a kolozs-kalotai egyházmegyében is elemi fokúak voltak. Alapvető tananyaguk a katekizmus – a vallás főbb tételeinek kérdés-felelet formájában való kifejtése – amely azonban erkölcsi, társadalmi ismereteket is nyújtott. Ezenkívül az egyházi ének – a zoltárok éneklése –, amely elsősorban szép, élményszerű éneklést jelentett, valamint az olvasás, írás, olykor a latin nyelv alapjai alkották a tananyagot.

A XVIII. századi tantárgyakat az 1754-es díjlevelek tandíjfelsorolásából ismerjük: Kalotadamoson az olvasni tanulókat és a katechézist ismételőket említik, Magyarókerekén az olvasókat és a „soltárosok”-at. Tordaszentlászlón 1783-ban „az iskolában úgy a fiú, mint a leány gyermekeknek taníttatik az Aritmetikának 4 speciese”.³³

Az olvasást – a XIX. század második feléig – az úgynevezett sillabizálással, a betűztető módszerrel tanították. A mássalhangzókat nem hangjuk, hanem nevük szerint ejtették ki a tanulók. A tanulók megismerték, begyakorolták a betűk nevét, pontos sorrendjét, majd ezt követte az értelmetlen szótagsorok, szótagcsoportok mechanikus betanulása. A sillabizálás rossz módszere, a „nagy hiábavalóság s kerengő útvesztés” – Szőnyi Nagy István szavai szerint – alaposan megnehezítette az olvasás elsajátítását.

Az olvasni tanítás új, hatékonyabb módját, a „hangoztató módszer”-t propagálta Szőnyi Nagy István Magyar Oskola (Kolozsvár, 1695) című könyve. Misztótfalusi Kis Miklós, aki „a betű, az írás-olvasás, a tanulás erejével” akarta „kiszabadítani a tömegeket a tudatlanság és szegénység béklyóiból” saját költségén kinyomtatta és ingyen szétosztogatta Szőnyi

Nagy könyvét, de az új módszer alkalmazására az egyházmegyében csak később, a XIX. század második felében került sor.

Az oktatás anyagára és módjára vonatkozóan az 1786-ban kidolgozott népiskolai utasítás tizenhét pontban foglalja össze „A falusi mesterek kötelességei”-t.³⁴

„A falusi Oskolák célja – írja az utasítás – az, hogy tanuljanak a gyermekek olvasni, írni, énekelni, a keresztény vallást...a polgáritársaságbeli élet folytatására múlhatatlanul szükséges némely dolgokat is: minéműek az arithmetica, historia s egyéb dolgok első kezdete”.

E célnak megfelelően:

I. Az Oskolában hozott gyermekek előtt kezdjen mindjárt a mester beszélni röviden a Szent Írásból historiátskákat, közbe-közbe erkölcsi meséket, minéműek az Esopus fabulái, azonközben ismertesse vélek a magyar betűket az Ábécés könyvből, vagy a szegényebb sorsúaknak kedvezvén, írja le azokat a szokott formában kised táblákra...

II. A betűket jól megismertetvén sillabizálásra kell fogni a tanulót...

III. Az olvasásban arra vigyázzon a mester, hogy tisztán és folyvást, nem erőltetett, hanem természetes hanggal olvassanak a tanítványok...

IV. Írni tanítja a mester csakhamar, hogy oskolában kezd járni a gyermek. Elsőben ugyan fekete táblára krétával míg szokik a betűket egyenként leírni, azután pennával viasszolt táblára a majd papirosra.

V. Az éneklésre szoktatás végett az...minden órában szükséges fekete táblának egyik oldalát megleáztatván és a kottákat leírván meg kell ismertetni azokat, hogy szokott nevén mindegyiket nevezhesse, majd éneklő hanggal is kimondhassa...

VI. Minekutána jócskán olvasni szokott a gyermek az Ábécés könyvből, gyakoroltassék és amennyire lehet különb könyvekből...szoktatni kell a kézírásnak olvasására is.

VII. Könyv nélkül mondani, szoktatni kell az...imádságokat.

VIII. Tanítani könyv nélkül a Catechézist előbb a kisebbet, azután a heidelbergait...

IX. A keresztény vallásnak fundamentumos cikkelyeit az újabb tanulók előtt a kis Catekézist, a nagyobb idejűeknek és előbbmenetlűek előtt pedig a nagyobb vagyis heidelbergai Catekézisnek rendi módja szerint röviden és az ők megfoghatásokhoz alkalmaztatott beszédekkel...múlhatatlan kötelesség oly módon, hogy a hitnek ágazatait megtanulhassák...

X. A Szent Bibliából kisedett historiákat, mint azok a Hübnerben vannak beszélni a gyermekek előtt, olvastatni az olyanokkal, akik folyvást olvasni tudnak.

XI. Különös szorgalmatossággal kell tanítani a Szent szakramentumokról való tudományt.

XII. Az aritmetica szükséges a polgári társaságbéli életben, ne mulassza el azért a mester megismertetni tanítványaival...a római vagyis nagy számokat, aztán az arabiai vagyis kis számokat és az ezekkel való számolások módjára erős gyakorlás által szoktatni, hogy tudják az additiót, subtractiót, multiplicatiót, diviziót és tovább az aurea regulát. Jó lenne az elébb ment tanítványokat tanítani a tört számokkal való computálásra is.

Ezek felett különös dicséretet és tekintetet fognak érdemelni azok az iskolamesterek, akik

XIII. A föld mérése mesterségének, geográfiának, mezei oeconomiai-nak principiumait bár az elmésebb gyermekek, ifjak előtt beszélges-sék,...hogyan vehessenek valami világosítást az esetekben. A geográfiá-nak tanítása oly értelemben parancsoltatik, hogy igyekezzenek a mesterek a földnek állapotjáról, elosztásáról gondolatocskát adni tanítványaiknak. Bővebben beszélgessék, mutassák Erdélynek állását, határait, vizeit, városait, polgári felosztását és a Szent Földnek leírását a Szent Írásnak világosabb értésére...Érdemesítik magokat az iskola mesterek, ha

XIV. A hazai históriát igen röviden...beszélgetik tanítványaik előtt s e végre olvastatják az Hármaskis Tükör nevű könyvnek ide tartozó részeit.

XV. Valamint a fiú, úgy a leány gyermekeket is összegyűjtve a mester tanítsa írásra, számvetésnek mesterségére, egy szóval az olyan dolgokra, melyeket tudni falusi közönséges gazdaasszonyoknak is hasznos.

Mindezekre tartozó közönséges jegyzés...az, hogy a falusi iskolames-terek mindent magyar nyelven tanítsanak...deákul semmit se, mert a deák nyelv tanulásának s gyakorlásának helye vagy a gimnasiomok-ban.

XVI. Jelesen érdemesítik a mostan szolgáló mesterek magokat, ha németül avagy csak olvasni megtanulván, ezzel is szolgálni igyekez-nek...

XVII. Minden mester kezénél tartsa a gyermekeknek Catalogusát, megkülönböztetvén azok közül kik tanulnak, kik nem...a tanítás-nak...folyni kell a falusi iskolában...egész esztendő alatt, kivéven a canicularis feriatat...Melyik napon mit tanítson, délelőtti vagy délutáni órákban vegye elő ez vagy amaz dolgot, az most bíztatik rész szerint önönmagának a mesternek okosságára.... A mesterek, akik jól, ezek szerint tanítanak, jobb ecclesiában helyzetnek”.

Ezeknek az utasításoknak, módszertani elveknek megfelelően tanítottak a kolozs-kalotai református egyházmegye iskoláiban is.

Nagyjából ilyen értelemben rendelkezett a Gubernium 1811-ben kibocsátott utasítása is. Az egyházmegyéhez leküldött másolat a következőket írja:

„Megparancsoltatik ezen tractusban lévő minden oskolamesternek és gyermekek tanítóinak, hogy az oskolában tanuló gyermekekre nézve nagyobb ügyelettel légyenek és azoknak tanításokban és nevelésekben e következő principiumokra vigyázzanak.” A vallásos nevelés fontosságát hangsúlyozza, majd így folytatja: „Egyéb oskolai tanításokra nézve az oskolamesterek arra utasíttatnak, hogy kivévén azon oskolába járó gyermekeket, akik felsőbb oskolába szándékoznak, a többiek a deák nyelvnek tanulásával ne kínoztassanak, hanem ahelyett egy kis természeti históriára és fizikára taníttassanak, melyek által sok babonás principiumoknak elejek vettetődnek, továbbá a szent és hazai históriáknak nevezetesebb részeiben, hazájok topográfiai és productumai esmeretében, úgy az arithmetica négy specieseiben és végre az írásban gyakoroltassanak.

A tanító mikor büntet azt ne haragos indulattal, hanem inkább szánakodással teljes ábrázattal cselekedje és a keze alatt lévő gyermekeket a rossz cselekedetekben siralmas következtű példáival így vagy azoknak előbeszéléseivel irtóztassa el a rosszan cselekedéstől és a jónak követésére jó kimenetelű példákkal nógassa”.³⁵

Az egyházmegye iskoláinak belső életéről, az oktatás tartalmáról – 1813-tól hiánytalanul megőrzött – vizitációs jegyzőkönyvek tájékoztatnak. Az 1818-as győrmonostori egyházlátogatás írja: „Az iskola épségben van, ...jól olvasni, énekelni, írni tudnak, a számvetés mesteriségében az aritmetica négy résziben némelyek járatosnak lenni ítéltettek.”

Érdekes, hogy a XIX. század elején, az anyanyelvű oktatásért folytatott küzdelem idején, a felettes hatóságok utasítása ellenére, a tanítók közül többen még mindig latinul is oktatják tanítványaikat: „Tanulnak a fiúk deák nyelv kezdetét – írja 1822-ben a középlaki vizitáció. Később, 1829-ben megjegyzi: „Ezek tanulnak némelyek conjugatiót, declinatiót, comparatiót”. Kalotaszentkirályon 1836-ban 54 fiú és 15 leánytanulója van az iskolának, „...kik közül conjugista négy, declinista öt”. A latin nyelv alapelemeinek ismerete a továbbtanuláshoz szükséges volt, ezért a felsőbb iskolába igyekvő tanulók igényelték az oktatását. Ezenkívül a latin nyelv tanítása a falu közössége előtt rangot is adott az iskolának, tekintélyt a tanítónak.

Az egyházmegyében azonban a XIX. század első felében az oktatás már elsősorban anyanyelven folyt. „Magyarul tanít” – írják a jegyzőkönyvek – a „deákul és magyarul” bejegyzés mind ritkább. A vidék legjelentősebb iskolája a bánffyahunyadi rektória, ide más falvakból is

szívesen jöttek tanulni. Az 1829-es vizitáció feljegyzi, hogy az iskola tanulói közül 51 helybeli és 20 „idegen” a környező falvakból.

A falusi iskolák tanrendjében ekkor már mind jelentősebb szerephez jutnak a gyakorlati élet igényelte tantárgyak. Az iskolakertben végzett gyakorlatok során a tanulók sok hasznos ismeretre tettek szert. Magyarbikalon például 1846-ban gyümölcsfák oltását, eperfák ültetését gyakorolják a tanulók. Bánffyhunyadon 1867-ben az iskola két hold nagyságú faiskolával rendelkezett, ahol a tanulók a faoltás mesterségét gyakorolták és amely ellátta a környező falvakat a szükséges oltványokkal.

Később az erdélyi tanítók mezőgazdasági szakmai képzése a Kolozsmonostori Gazdasági Intézetben és az Algyógyi Földművesiskolában történt. Az 1871. évi vizitáció feljegyezte, hogy Tulogdi István magyarbikali tanító a nyár folyamán sikeresen elvégezte a kolozsmonostori intézet négyhetes mezőgazdasági tanfolyamát.

A XIX. század második felében a tantárgyak sora bővült: 1867-ben Magyargyerőmonostoron a betűzés, olvasás, írás, konfirmációs káté, ének, főbéli számvetés mellett népszerű természettant, Erdély földrajzát és Magyarország történelmét is tanították. A század hetvenes éveiben az egyházmegyében, mint önálló tantárgyak megjelentek a beszéd és értelemgyakorlatok és a magyar nyelvtan.

A tanítást tavasszal — április 24-én — az examenadás követte. Ezek a vizsgák nem a mai értelemben vett számadások, hanem az előjáróságok, szülők előtti ünnepélyes szereplések voltak. Az osztályozás nem szokás, maga a szerzett tudás minősítette a tanulót. Az élenjárók könyv- vagy pénzjutalmat nyertek. A sikeres vizsga után a tanítót is megdicséri a vizitáció: „jó exament adott”. Kalotaszentkirályon „Szent György napkor az examenadáskor volt 75 tanuló” — írja 1825-ben az ellenőrző látogatások jegyzőkönyve, 1837-ben a vizsga után négy tanuló „megjutalmaztatott a Kis Geográfiával”.

A század elején a tankönyvek zömét még a különböző ábécéskönyvek, énekeskönyvek, katekizmusok alkotják, de a harmincas–negyvenes években az iskolákban már megjelentek a természettudományokat, gyakorlati ismereteket oktató könyvek. „A falusi iskoláknak óhajtott virágzásra hozatala”, oktatási eszközökkel való ellátása a célja a század harmincas éveiben Erdély-szerte induló „Garasos Intézet” mozgalomnak.³⁶ A kolozs-kalotai egyházmegyében is öt éven keresztül (1835–1839) gyűjtötték az önként fizetett, legalább egy ezüst garas adományt. Az első években szorgalmasan gyűltek a garasok, de később az önkéntes adományok összege csökkent, néhol el is maradt.

A garasos intézmény, bár lényegesen nem változtatott az egyházmegye iskoláinak állapotán, de közvetve segítette az iskolák ábécékkel, tankönyvekkel, térképekkel való ellátását. Ekkor jelenik meg az iskolákban az „Új ÁBC, a Fali ÁBC, Vajna Antal útmutatása az olvasnitanításban, a Geographia — Erdély, hazánk rövid földleírása”.

A népiskolák 1848-as összeírása számba veszi az iskolák könyvállományát: Gyaluban „iskolai könyvekkel ellátott gyermekek száma 30”, Damoson „mindenkinek van könyve”, Türebén „iskolai könyvekkel ellátott gyermekek száma: ábécés 12, soltáros 10, 6–4 ágendás”.

Az egyházmegyében a gyakorlati oktatás terén a legjelentősebb könyvek a: Gazdasági kistükör (Buda, 1843) és a Nagy Ferenc szerkesztette Mentor népkönyv (I-II. Kolozsvár 1842–1843) voltak. A felettes egyházi hatóságok 1844-ben elrendelték, hogy a Gazdasági kistükör című nevezetes munka minden iskolába vétessék be. A negyvenes években a legtöbb kalotaszegi iskolában megtalálható a „Mentor,...közhasznú ismeretek tára, a honi szorgalom s értelmesedés előmozdítására”.

A XIX. század második felében népszerűek voltak Gönczi Pál „Fali olvasótáblái” (24 db), „Magyar ÁBC”-je, Gáspár János olvasókönyvei, Brassai Sámuel „Kisdedek számvetése” című kiadványa. A magyar nyelvtant, a beszéd és értelemgyakorlatokat Nagy László könyveiből, a természetrajzot Boop természettani táblái alapján tanították.

A XIX. század első felében az egyházmegyében a legjelentősebb módszertani újítást Lancaster kölcsönös tanítási módszerének bevezetése jelentette.³⁷ A módszer lényege abban állt, hogy a tanító legügyesebb tanítványait bevonta az oktatási munkába. A „kis segédtanítók” (monitorok) az olvasótáblák előtt a betűk ismeretére tanították a rájuk bízott és csoportokra osztott, apróbb gyermekeket. Később – ugyancsak a segédtanítók irányításával – finomra szitált homokban, palatáblákon gyakorolták a betűk, szótagok írását. A kis segédtanítók alkalmazása révén az olvasás, írás tanítási ideje lerövidült, az oktatás hatékonyabbá vált.

Az egyházmegyében a „Lancaster mozgalom” 1833-ban kezdődött, ekkor a vizitáció mindenhol feljegyzi: „a Lancaster Költsönös Tanítás módja publicáltatott és az egy váltó rajnai forint készpénzzel előre kifizettetett”. Az ellenőrző vizsgálat 1839-ben 44 Lancaster ábécét osztott ki az egyházmegyében, két-két példányt kapott a bánffyhungyadi, gyalui, vistai, mákói, mérai, türei, kolozsi iskola, de jutott ábécé az olyan kis iskoláknak is, mint a bábonyi, jákótelki, damosi stb. Az ábécékkel egyidőben elterjedtek és széles körben alkalmazást nyertek a lancasteri fali ábécéstáblák is. „Könyv helyett szolgálnak ezek, az olvasás...megtanulására, s követő például az írásra nézve” – írja Salamon József. Középlakon 1836-ban 16 lancasteri tábla volt forgalomban, Kispetriben teljes sorozat, vagyis 20 tábla állott a gyermekek rendelkezésére.

Az új módszer bevezetése néhol komoly ellenkezést váltott ki, Magyarfenesen 1842-ben a tanító arról panaszkodott a vizitációnak, hogy a falu lakossága idegenkedik az új oktatási módszertől: „az emberek nem akarják a gyermekeket feladni, mert a Lancaster módot nem kedvelik”. Érdekes, hogy az egyházközség patrónusai a reformkor szellemének megfelelően az új módszer mellett kardoskodtak, „...a

Méltóságos Udvarok a Lancaster szerént kívánnák a tanítást” – írják a jegyzőkönyvek.

A polgárosodást, a szellemi megújulást a liberális nemesség támogatta. Váralmásón létesül a vidék első kisdedóvója, az 1848-as népiskolai összeírás erről így tájékoztat: „Gr. Csáky György úr Nagyalmáson saját költségén kisdedóvódát állítván, az öt és fél éven keresztül, egésszen az újabb változásokig, fenn is tartatott, most is 80–100 körül járnak fel magyar gyermekek, oláh gyermekek 15–20-an”.³⁸

Az előbbieken ismertetett falusi kisiskoláknak a kolozs-kalotai egyházmegye életében igen jelentős szerep jutott. A szalmafedeles classisok tanítói évszázadok folyamán oktatták a gyermeknép jelentős részét, lehetővé tették a legtehetségesebbek kiemelkedését a jobbágysorból, biztosították a szellemi élet folytonosságát.

Az egyházmegye kisiskoláinak színvonala a falvak anyagi lehetőségeitől függően változó volt, de a közvetített ismeretanyag egyre szélesedik, a latin szövegek betűztetésétől kezdve az anyanyelvű olvasáson és íráson át a természettudományok elemeinek oktatásáig. A XIX. század második felében megjelentek a mai értelemben vett tantárgyak, a magyar nyelv, a természettudományok, Magyarország története és az első korszerű népiskolai tankönyvek. A század második felében kialakult iskola-rendszer már része volt a korszerű általános népoktatásnak.

A kolozs-kalotai egyházmegye iskolatörténeti adattárában közzétett forrásokat egyházközségenként és azon belül tematikusan csoportosítottam: az iskolamester személyére, jövedelmére, az iskola épületére, a tanulók létszámára és az oktatás anyagára és módjára vonatkozóan. Az említett források természetszerűleg az iskolatörténeti adatokon kívül gazdaságtörténeti, egyháztörténeti, demográfiai forrásanyagot is tartalmaznak.

Sebestyén Kálmán

II.
AZ EGYHÁZMEGYE
ISKOLATÖRTÉNETI ADATTÁRA

II.
AZ EGYHÁZMEGYE
ISKOLATÖRTÉNETI ADATTÁRA

1.

AJTONY

(Aiton, Kolozs megye)

Református felekezeti iskolájáról a XVIII. század elejéről vannak adataink. Az iskola egyházi jellegét a XIX. században is megtartotta.

I. Az iskola régi tanítói

1. *Veszprémi István* 1741 — Veszprémi, mint ajtonyi rector 1741-ben hűségesküt tett Mária Teréziának.¹
2. *Seres Gáspár* 1754 — Neve az 1754-es egyházi inventáriumban szerepelt.²
3. *Szilágyi György* 1780 — Az 1780-as vizitáció említi nevét minden különösebb megjegyzés nélkül.³
4. *Balog János* 1791 — Az 1791-es vizitáció „dicséri mindenben”.⁴
5. *Nagy Sándor* 1813 — Neve a vizitációs jegyzőkönyvekben szerepelt.⁵
6. *Dániel József* 1814–1818 — A vizitáció előtt panaszkodnak reá 1818-ban, hogy „nem tart iskolát...oskolamesterné vádoltatik szájassággal, mindeneket mocskol...”
7. *Székely István* 1825–1847 — 1825-ben a vizitáció szerint „az iskola jó állapotban találtatott”, 1835-ben „iskola most a sújtó nagy szegénység miatt nincsen”.

II. A tanító jövedelme

1754-es díjlevél szerinti jövedelme a következő: „Minden gazda ember akár külön, akár másod magával lakjanak egy háznál fizet esztendőnként dénár 15, búzát egy vékát. Fát pediglen az eccla közönségesen currum 3. Ősz vetést esztendőnként metrum 8, tavasz búzát metrum 4, zabot metrum 4. Halott temetéséért vagy éneklésért dénár 34. Keresztelésért vagy halotti prédikációért currum 3. A mesternek takarodási (!) harangozásért minden embertől egy kenyeret”.⁶

Az 1813-as díjlevél alapján a mesternek „Minden háztól fizetnek 1 ½ véka búzát és 17 krajcárt, 4 szekér fát. Halotti éneklésért 12 krajcárt. Gyermekek tanításáért 4 garast és fél szekér fát minden gyermektől”.

Az 1754-es összeírás említést tett „az oskolamester szántóföldjéről, szénafüvééről, melynek capit. curr. 1, valamint egydarab cserfás, nyírfás, nyárfás, mogyorós erdejéről”.

A tanítói fizetés összege 1837-ben 47 Rhénes forint pengőben „mindössze, ezüst pénzbe számítva”, 1868-ban 115 forint 25 ½ krajcár.⁷

III. Az iskola épülete

1754-ben „a mesteri fundus regális mensura szerint széle 9, hossza 13”. Az 1813-as vizitációs jegyzőkönyvekből megtudjuk, hogy „a mostani terhes és nehéz időkben nem mehettek annyira, hogy classist építsenek...de meghagyatik, hogy haladék nélkül egy alkalmas classist építsenek”. A kívánt tanterem rövidesen felépült ugyan, de 1818-ban a tanítóra panaszkodnak „a classist gabonássá változtatta”.

IV. A tanulók létszáma

1813 = – tanuló	„három esztendeje egy gyermek sincsen, mert classis nincsen”
1825 = 17 tanuló	
1833 = 8 tanuló	„hogy többen nem járhatnak, annak a terméketlen idő az oka”
1839 = 13 tanuló	„járhatna még 13”
1840 = 13 tanuló	„még 4”
1823 = 14 tanuló	
1847 = 19 tanuló	„többen a sár miatt nem járnak”

V. Az oktatás anyaga és módja

1822-ben a vizitáció az ábécistákról és az olvasókról tett említést, az előbbieket 12 kr-t, az utóbbiakat is 12 kr-t fizettek. „Tanulnak még könyörgést, ágendát könyv nélkül, Soltárt”. 1835-ben a „Lancaster kiadatott”.

2.

ALSÓJÁRA

(Jara, Kolozs megye)

I. Az iskola régi tanítói

1. *Várfalvi Mihály Deák* 1687 — 1687 január 28-án, mint alsójárai unitárius schola mester szerepel egy tanúvallomásban.¹
2. *Horanczki Mihály* 1695 — 1695 december 14-én alsójárai unitárius schola mester nobilis személy tanúként szerepelt.²
3. *Mészáros György* 1818–1825 — Nevét a vizitációs jegyzőkönyvek említik.³
4. *Németi István* 1835–1839
5. *Deák József* 1847–1849 — 1849 január 15-én Bálint Simon verespataki pap vezetésével a románok a falut feldúlták. A mesteri ház leégett, az iskolamestert, Deák Józsefet, a papot és 45 eklézsiatagot, más adatok szerint 53-at legyilkoltak.
6. *Finta János* 1869–1897
7. *Wittmayer Lipót* 1897–1901 — Körösfőről, mint nyugdíjas tanító került Alsó-Járába.

II. A tanító jövedelme

Az 1813-as vizitáció szerint a tanítónak „ágytól 10 garast” fizetnek. „Gyermekek tanításáért az ábécistákért 4 garast, a kátistákért 8 garast, a Soltáristákért 1 Váltó forintot. Halotti éneklésért 4 garast a bért fizetőktől, a bért nem fizetőktől 8 garast”⁴ (A vizitáció megjegyzi, hogy jelenleg pap, kántor nincs, a létai pap végzi a szolgálatot.)

III. Az iskola épülete

Adataink szerint 1835-ben a „rector háza rossz”, 1839-ben „új oskolaház van építésben”, 1847-ben azonban „a tanítói ház még nincs elkészítve”.

IV. A tanulók létszáma

1818 = 4 tanuló

1835 = – tanuló

1839 = – tanuló

„a reformátusok lélekszáma: 192”

„nincsenek gyermekek”

V. Az oktatás anyaga és módja

1818-ban a gyermekek tanultak abécét, kátét és zsoltárokat.

3.

APAHIDA

(Apahida, Kolozs megye)

Apahidának a XVII. században bizonyára volt református kisiskolája, mely a későbbiek során elpusztult. Az 1754-es összeírás szerint a református egyházközség a „kuruc-revolúció” után szűnt meg:

„Tudjuk bizonynal, hogy itten Apahidán a revolúció előtt voltak legalább 6 magyar vagy kálvinista emberek, kiknek templomok és mesterek vala, mely templom volt falunknak dél felől való részében egy kies dombon, mint tojás forma kőkerítésben, mely kőtemplomnak és kerítésnek mindezideig is csálhatatlanul meglátszanak részerint fundamentumai...

A mesternek háza pediglen ezen református ecclának, melyben ezen ecclának utolsó pusztulásakor Pap Bálint lakott volt a Szamosnak holt ága mellett...

Voltanak bizonynal tudjuk szántóföldek is...ezen református eccla mesterének számára. (Két szántó metrum 20 és metrum 20, mind más tulajdonában vannak)

Református eccla mesterének rétjei: 1. Korpád felőli fordulóban currum 3, ma szántó föld, 2. Suk felől a Pap tójánál cap. curr. 3, más bitangjába bírja. Minden dézsmálás nélkül bíratnak a megírt szántóföldek, rétek sem taxáltatnak mint mikor a mester bírta.”¹

4.

BÁBONY

(Băbiu, Kolozs megye)

A bábonyi filiális eklézsia a váralmási anyaegyházhoz tartozott, falusi kisiskolájában a XVIII. századtól lévita-tanító működött.

I. Az iskola régi tanítói

1. *Gyarmati Ádám* 1791 — Az 1791-es vizitációs jegyzőkönyvek elégedettek a lévita-tanító tevékenységével. A vizitátorok feljegyezték, hogy: „oskolamester igen dicsértetik”.¹
2. *Kováts György* 1813 — Díjlevelét 1813-ból ismerjük.²
3. *Göntzi András* 1818 — A vizitációs jegyzőkönyvek szerint 1818-ban a faluban „nyolc magyar református gazdák vannak”. Ennyi család tartotta fenn a lévita-tanítót, az iskolát, biztosította a szellemi élet folytonosságát.
4. *Balogh Márton* 1822–1835 — Az 1831-es összeírás „jó tanítónak” minősítette. A lévita-tanító ekkor 26 esztendő, házas ember volt.³
5. *Szabó János* 1839–1847
6. *Dévai Mihály* 1848–1872 — Az 1848-as összeíráskor 25 esztendő, nem járt képezdében és csak magyarul tudott.⁴ 1858-ban a reformátusok lélekszáma a faluban: 94.⁵
7. *Dávid Bálint* 1886
8. *Nagy János* 1893–1896

II. A tanító jövedelme

A lévita-tanító létalapját biztosító díjlevelet 1813-ból ismerjük, e szerint „ágytól” fizettek: „Minden ágytól két véka búzát, két véka zabot, egy vonás forintot, két-két szekér fát. Temetési prédikációért, amint megalkudhatnak”.⁶

Az iskolások 1822-ben külön tandíjat fizettek a tanítónak: „initiensekért 12 krajcár, feljebbvalókért 20 krajcár, fél-fél szekér fa” járt.

1868-ban a díjlevelé pénzbeli értéke 126 forint 38 ½ krajcár, 1879-ben ugyanannyi.⁸ A tanító fizetése 1890-ben 131 forint, 1895-ben 146 forint és 1897-ben 300 forint, de ebből az összegből 154 forint államsegély.⁹

A századforduló idején a szegényebb felekezeti iskolák, ha okleveles tanítójuk volt, az államtól segílyt kaptak.

Az Országos Tanügyi Nyugdíjintézet létesítésével az előregedett tanítók helyzete Kalotaszegen is rendeződött. A bábonyi tanító rendszeresen fizette az évi nyugdíjárulékot, az 1896-os vizitáció feljegyezte, hogy a faluban: „nyugdíjas tanító van, aki nyugdíjat élvez”.

III. Az iskola épülete

Az iskola épületére szegényes információink vannak: 1822-ben a vizitáció feljegyezte, hogy a „classis alkalmas”, 1890-ben „jó” és az iskola „megfelel a törvény kívánalmainak”.

IV. A tanulók létszáma

A rendszertelen iskolalátogatás a falusi iskolázás egyik nagy kérdése. A gyermekek munkára való igénybevétele miatt a tanulási idő is gyakran rövidül, többnyire novembertől márciusig terjed.

Az iskolalátogatás, a tanulók létszáma — a XIX. században — a következő képet mutatja.¹⁰

1822 = 9 tanuló	1851 = 14 tanuló
1823 = 4 tanuló	1858 = 12 tanuló
1826 = 5 tanuló	1860 = 12 tanuló
1839 = 5 tanuló	1870 = 16 tanuló
1847 = – tanuló	1879 = 12 tanuló

1847-ben üres az iskola, a gyerekek — a vizitáció szerint — „nem járnak a szülék makacssága miatt”. Pedig az iskolába járás nem a jóakaraton múltott, a hiányzás oka többnyire a szegénység, ruhátlanság. 1826-ban 5 tanuló járt iskolába, „kettő még feljárhatna, de ezek nagyon szegények” írta a vizitáció.

A század utolsó évtizedében a tanulók létszámát a források két csoportra osztva rögzítették: a 6-12 éves, a mindennapos tanulók, és a 13-15 éves az ún. ismétlő-iskolások számát.

Év	Az iskolások életkora	Az iskolakötelesek száma	Az iskolába járók száma
1890	6–12	14	14
	13–15	4	–
1895	6–12	12	11
	13–15	6	3

V. Az oktatás anyaga és módja

A tanulók a bábonyi kisiskolában tantárgyak szerint csoportosultak. 1822-ben két csoport gyerek, a kezdők és a feljebbvalók: „olvasni, vallást, éneklést és számot” tanult.¹¹

Ide is eljutott Salamon Józsefnek a Lancaster módszert ismertető „A kölcsönös tanítás módjának rövid rajza” című könyve. 1833-ban „Lancasterre 1 Rhénes forint prenumeraltatott”, azaz előre kifizettetett. 1839-ben az ellenőrző vizsgálat „Lancasterből hagyott egy példányt” az iskola számára.

Az oktatásról 1851-ben annyit jegyeztek fel a vizitátorok, hogy „jól taníttatnak”.

„Examen — 1822-ben — nem volt, mert ahogy kitavaszodik kiveszik” (a gyerekeket az iskolából), 1870-ben „jó” eredménnyel vizsgáztak.

Az iskola tanfelszerelése „jó” (1890). A mezőgazdasági ismeretek elsajátítására használt iskolakert nagysága 50 négyszögöl (1884).

Az ún. gazdasági ismétlőiskola 1895-ben működött. Az ismétlőiskolába az elemi iskolát végzett 13-15 éves gyerekek jártak. A hetente egyszeri foglalkozás célja a gazdálkodás iránti érzék fejlesztése volt.

5.

BÁNFFYHUNYAD

(Huedin, Kolozs megye)

Bánffyhunyard évszázadokon keresztül Kalotaszeg központja, ma: a vidék egyetlen városias jellegű települése. Első iskolatörténeti adatunk a XVI. századból való, de Bánffyhunyardnak bizonyára már korábban is volt iskolája. „A bánffyhunyadi bíróságról írt Constitutio” (1578) a bíró kötelességévé teszi az iskolával való törődést: „legyen gondja az iskolának építésére” — szól a tudósítás.¹

Kalotaszeg központjának református felekezeti iskolája 1874-ig működött, ekkor az egyház, az iskola épületeit és felszerelését a magyar állami iskolának bérbe adta.

I. Az iskola régi tanítói²

1. *Erdélyi István* 1670 körül — Apáczai Csere János igazgatása alatt lépett a Kolozsvári Református Kollégium diákjainak sorába. 1659-ben subscribált, azaz írta alá az iskola törvényeit, és lépett a felsőosztályos diákok közé. Mint felsőosztályos tanulónak Teleki Mihály kővári főkapitány alapítványa tette lehetővé a továbbtanulását. 1670 körül végzett és lett a bánffyhunyadi iskola rektora.
2. *Szentgyörgyi Mihály* 1672 körül — 1661-ben subscribált és lett tógátus diák. Rhédei Ferenc volt erdélyi fejedelem alumnumát (ösztöndíját) nyerte el.
3. *Kézdivásárhelyi Kelemen* 1673 körül — 1663-ban írta alá az iskola törvényeit és lett felsőosztályos diák. Bánffy Dénes egyik alapítványa íteltetett számára.
4. *Küküllővári Péter* 1674 körül — 1663-ban subscribált.
5. *Nyíri István* 1681 körül — 1670-ben subscribált, tanulmányait kb. 1681-ig folytatta, ekkor lett hunyadi rektor.
6. *Kálai Lőrinc* 1686 körül — 1675-ben subscribált, 1682-ben a parvisták vagyis az alulról számított első osztály praeceptorságával bízott meg.
7. *Madarasi György* 1687 körül — 1676-ban subscribált, 1687-ben lett hunyadi rektor.
8. *Viski György* 1689 körül — 1678-ban subscribált, 1689-ben lett hunyadi rektor. Később: 1703-ban magyargyerőmonostori, 1710-ben damosi lelkipásztor.
9. *Jeddi Mihály* 1690 körül — 1680-ban subscribált, 1689-ben a kollégium seniornak választotta. 1690-ben bánffyhunyadi rektor, 1695-ben a szomszédos Kettesd lelkipásztor.

10. *Teleki Mihály* 1700 körül.
11. *Martonosi Mihály* 1704 körül — A Kolozsvári Református Kollégiumban 1697-ben subscribált. A háromszéki Martonosról származott, 1702-ben az etymologisták köztanítója (az alulról számított harmadik osztályos gyerekeké). Tótfalusi Kis Miklós a kollégium nyomdászának halálakor — 1702 március 20-án — nyolc soros latin verset írt. 1712-ben mákói pap, 1741-ben mint zsoboki pap tett hűségesküt Mária Teréziának.
12. *Bakány János* 1708 körül.
13. *Dalnoki István* 1712 körül — 1703-ban subscribált, 1711-ben contrascribái tisztséget töltött be.
14. *Kibédi János* 1713 körül — 1704-ben subscribált, 1723-ban mint bikali lelkipásztor Vitéz György rendeletére és támogatásával parókiát épített.
15. *Illyefalvi Mihály* 1714 körül — 1704-ben subscribált, később Ketesden majd Mérában pap.
16. *Técsi Sámuel* 1716 körül — A máramarosi Técsőből származott, 1706-ban subscribált, világi pályára ment.
17. *Técsi E. András* 1717 körül — Técsői származású, apja szegény munkás volt.
18. *Tatai A. K. János* (1691-1754) 1718 körül — A Kolozsvári Református Kollégiumban subscribált 1710-ben. A rudimenta osztály (a kezdéstől a második) köztanítója 1716-ban. Adessori diáktisztséget is betöltött. 1718-ban bánffyhungyadi mester egy-két évig majd pap a kalotaszegi Zentelkén 1722-ig. Tanulásvágya 1723-ban az Odera menti Frankfurtba vitte. Az egyetem anyakönyvében 1724 január 27-től szerepelt neve. Innen Hollandiába ment és 1724 május 10-én beiratkozott a franekerai egyetemre, ahol bölcsészeti-teológiai előadásokat hallgatott. Szorgalmasan jegyzetelt, könyveket vásárolt. Franekerát 1726 szeptember 26-án hagyta el. 1734-ben kolozsvári pap, később 1741-ben Kalotaszentkirály-Zentelkén pap, itt volt 1743-ban is, amikor 90 magyar forintért eladta kolozsvári házát. 1745-ben Damoson, 1754-ben Vistán pap. Sírköve a vistai temetőben van.
19. *Besenyei János* 1719 körül — 1710-ben subscribált, 1719-ben bánffyhungyadi rektor, később Magyarókerékén pap.
20. *Bányai István* 1720 körül — A Kolozsvári Református Kollégiumban 1713-ban subscribált.
21. *Gyöngyösi András* 1724 körül.
22. *Hunyadi Márton* 1727 körül.
23. *Szatmárnémeti György* 1729 körül.
24. *Dési Sándor* 1730 körül.
25. *Görgényi András* 1731-1733 — Kolozsvári Református Kollégiumban 1725-ben subscribált.

26. Péterfalvi István 1737
27. Albisi Páncél István 1740
28. Szegedi János 1741 — 1741-ben bánffyhungyadi tanítóként tett hűségesküt Mária Teréziának.
29. Diószegi János 1743
30. Barta Pál 1747
31. Márk István 1751
32. Kolozsvári Tóth György 1752
33. Dósa György 1753–54 — Az 1754-es egyházi javak összeírásakor szerepelt a neve.
34. Telegdi István 1756
35. Eperjesi András 1760
36. Hunyadi Márton 1764
37. Görgényi Zsigmond 1768
38. Balázs András 1774 — 1774 előtt Ketesden volt pap, hunyadi tanítóskodása után a magyargyerőmonostori parókiát választotta.
39. Makfalvi János 1776
40. Beke László 1778-1780 — 1780-ban a vizitációs jegyzőkönyvek hunyadi rektorként említették.
41. Finta Dávid 1781
42. Máthé István 1781 körül.
43. Telegdi Sámuel 1786
44. Gál János 1791–1793 — 1791-ben a vizitáció dicsérte munkáját, 1793 május 28-án a sztánai elézsia meghívta papnak.
45. Kaszó István 1793–1795
46. Bántó Mihály 1797
47. Kőműves András 1801–1803
48. Csengeri Sámuel 1803–1808 — 1808-ban a vizitáció azt határozta, hogy: „a rector a negyedik évre is meghagyatik”. A két-három évig tanító kollégiumi diákok helyett letelepedett családos tanítók vették át az oktatást.
49. Sándor Zsigmond 1812–1814
50. Péntek György 1815 — A Kolozsvári Református Kollégiumban 1815 június 26-án subscribált.
51. Sóos Márton 1816–1819 — 1818-as vizitáció szerint „három kötelességének eleget tesz, munkás tanító, három éve tanít”. A vizitáció több alkalommal dicsérte, 1819-ben Ketesdre hívták papnak.
52. Ladányi János 1819 — Rövid hunyadi tanítóskodása után Nyárszóra ment papnak.
53. Pethő László 1820–1822
54. Dobai József 1822–1823 — 1822-ben a vizitáció a tanítóról feljegyezte: „27 éves ifjúlegény, szorgalmas, alkalmas”.
55. Domján János 1829–1831 — Kitűnő tanító, 1831-es minősítés szerint: egyetlen „eminens” a Kolos-kalotai egyházmegyében.
56. Bethlendi András 1833–1835 — 1835-ben a vizitáció dicsérte munkáját.

57. *Kaszó Dénes* 1837–1839

58. *Kelemen Márton* 1840 — Az 1842-es vizitáció a tanító munkájáról a következőket jegyezte fel: „A rector betegsége miatt már régóta tanítói kötelességét nem vihette, ennek káros következményei vannak. Határozás: A rector, ha a következő Pünkösd-napra meg nem javul, úgy: marasztalásáról szó sem lehet.” A beteg tanító nem érte meg elbocsájtását, 1843-ban, mint néhai rektort említette a vizitáció, aki „150 Rhénes forintot váltó cédulában adományozott az iskola jó tanulóinak”.

59. *Fazekas János* 1843–1844

60. *Ágoston György* 1847–1848 — Az 1848-as összeírás szerint: „25 éves, képezdében tanult, tud magyarul, deákul, németül, zsidóul és oláhul”.

61. *Csengeri Albert* 1851

62. *Benedek Pál* 1853

63. *Szakács János* 1866

64. *Soós Antal* 1866–1870

65. *Jónás Bálint* 1870–1871

66. *Nagy Benedek* 1872

Leánytanítók

1. *Fekete Márton* 1804–1814 és 1818–1826 között. — A vizitáció több alkalommal említést tett munkájáról: 1813-ban a falusiak panaszkodtak, hogy „a classist nem fűti”, 1822-ben feljegyezték, hogy „52 éves, házas, alkalmas tanító”, 1818-ban dicsérték a 14 éve tanító rektort, 1820-ban hangsúlyozták, hogy „15–16 fiútanítványa is van”. Valóban jó tanító lehetett, ha a szülők egy része hozzá járatta fiait.

2. *Fekete István* 1816

3. *Balogh Elek* 1829–1837, 1840–1853. — A vizitáció 1835-ben dicsérte, az 1848-as népiskolai összeírás feljegyezte róla: „képezdében nem járt, magyarul és oláhul tud”.

4. *Péter István* 1839

5. *Kolozsvári Miklós* 1867–1871

6. *Csoma Péter* 1871–1906 — Székely származású tanító, Árkosról jött, szerény, szorgalmas közszeretnek örvendő munkása az eklézsiának.

Bánffyhunyon a XIX. század elejétől fiú és leánytanító működött, 1866-tól az előbbi két tanító mellett egy segédtanítót is alkalmaztak.

II. A tanító jövedelme

A tanító létét — Bánffyhunyon is — az egyházközség által megállapított díjlevél biztosította. A „Prédikátori és mesteri fizetésről való végzés” 1731 február 2-án a tanító fizetését a következőkben állapította meg:

„Egy-egy veder must — Szent Márton napra, egy véka búza — Karácsony napra, 57 pénz — Szent György napra”.

A hunyadi főbíró és a tanácsstagok szigorú végzést hoztak azok ellen, akik nem teljesítették időben fizetési kötelezettségeiket, „...aki ezen napra nem fizet... (azoktól) az egyháziak zálogot vesznek, ha 8 napig nem váltja ki, akkor eladhatják a zálogot”.³

Az 1754-es díjlevél részletesebb: „Ezen reformata eclesia mesterének pediglen minden háztól denár 6. Két ejtel búza, egy veder bor jár és minden háznál esztendőnként háromszor tartoznak főzni. Az özvegyek pediglen mindeneknek felét praestálják. Halott felett való éneklésért nyolc poltura. Amely bort az eklészia ad, a bírónak hírt adván elárultathatja városunkon. A papnak járó 52 pénzből tartozik a prédikátor adni 4 forintokat fára.”⁴

A nőtlen diák-tanítók jövedelméhez tartozott a sorkoszt, a főzés. A temetéseken végzett kántori szolgálataiért a tanító külön javadalmazásban részesült, borát pedig — a bíró engedélyével — elárushatta.

A mesteri telek után járó szántóföldek közül a 1754-es díjlevél a következőt említi: „Vagyon...Sobok (Zsobok) felől való fordulóban az Agyagosban Györgyfalva (?) végén, nyugatra az országútja, délre Péter István földje vicinitásiban, melyet ezen bánffyhunyadi református eccla skólájának számára testált Szabó Péterné 5 forintokban. Capit. metrum 4.” (4 mérő búzát befogadó).

A bánffyhunyadi tanító jövedelme — erdélyi viszonylatban is — a legjobbak közé tartozott. 1797-ben felsorolták a Kolos-Kalotai egyházmegye legnagyobb jövedelmű tanítói állásait, ezek a következők: Bánffyhunyadi, Kalotaszentkirály, Gyalu, Kolozs.⁵

A következő díjlevelet 1813-ból ismerjük, ekkor külön említik a fiú- illetve a leánytanító járandóságát.⁶ A fiútanító díjlevele biztosította a nagyobb jövedelmet: „Minden háztól egy-egy veder mustot, az özvegyek és nőtlenek fél vedret. Minden gazda fél-fél véka búzát és 6 pénzt...fára 4 magyar forintot.

Halotti éneklésért 24 pénzt, a gyermekek tanításáért minden gyerektől egy veder musot. A nagyobb leckékben lévőkért annyit, amennyiben megegyezhetnek. Ami bor ingrediál (jár) a gazdától és a tanításért...hírt tevén a Tanácsnak annak idejében kikorcsmároltathatja. Minden gazda ember tartozik esztendő által háromszori főzéssel és egy darab kenyérral.

Mikor a rectort a Collégiumból kihozzák a városi bíró ad...minden hónapra két véka búzát, Szent György naptól fogva Szent János napig fél szalonnát. Húsrá 1 Rhénes forintot és kortsmáról 24 kupa bort.”

A leánytanító kötelessége volt a harangozás is, amiért külön fizetés járt. Díjlevele szerint: „Minden leány gyermeknek esztendei tanításáért fizetnek egy véka búzát, egy veder mustot, egy szekér fát, amelyik gazda pedig meg nem küldi hamar a szekér fát tartozik vinni darabonként mind addig míg a szekér fát megviszi.

A harangozásért fél veder mustot, halotti harangozásért 11 krajcárt. A kurátor egy pár csizmára ad 2 forintot és 40 pénzt és egy pár új kesztyűt... (Ez utóbbiak a harangozás kellékei, a toronyba való felkapaszkodáshoz és a harangkötél húzásához szükségesek.)

A bégyült borát a korcsmán elárultathatja a tanács hírével." A vizitációs jegyzőkönyvek szerint a leánytanító 1822 és 1829-ben az egy veder must helyett egy veder bort kapott.

A gyerekek tanításáért külön fizetés járt, a fiútanító esetében 1822-ben „három classis van fizetés dolgában: 1. Legfelsőbbekért 3 veder must, 2. Középsőkért 2 veder must, 3. Kezdőkért 1 veder must."

1829-ben initiensekért 1 veder bort, kátésokért 2 veder mustot, 1832-ben initiensekért (kezdőkért) 50 krajcárt váltó cédulában, legfelső leckékért 150 krajcárt váltó cédulában kapott a tanító.

Az 1868-as díjlevelek pénzbeli értéke a következő: fiútanító: 671 forint 65 krajcár, leánytanító: 514 forint, segéd fiútanító: 254 forint. A bánffy-hunyadi iskolamesterek a Kolos-Kalotai egyházmegye legjobb fizetett tanítói voltak.

Íme a részletes díjlevelek:⁷

A fiútanítónak

1. „Minden háztól fizetnek 1 veder bort, az özvegyek $\frac{1}{2}$ vedret vagy annak piaci árát. Jelenben 240 vedret.

2. Minden háztól fizetnek $\frac{1}{2}$ véka búzát és 15 krajcárt (osztrák értékű). Jelenben bégyül $139\frac{3}{4}$ véka, miből 24 vékát a segédtanítónak fizetésben ad a rector.

3. Kepe-borának elárultatására van folyó korcsomája oly formán, hogy két hordó elárultatása után a leánytanító árulhat ugyanannyit.

4. Minden kezealá járó iskolás gyermek fizet 2 forint (o. é.) és 60 krajcár (o.é.) fára. (60–70 gyermek lehet).

5. A város pénztára évenként ad 6 forintot (o.é.).

A leánytanítónak:

1. „Minden háztól fizetnek $\frac{1}{2}$ veder bort, ha szőlőt nem mível 2 kupát.

2. Minden gyermekért 1 véka búzát és 1 veder bort s meg egy szekér fát, ha szekérral nem viszen fát a szüle tartozik gyerekével darabonként meghordatni.

3. A rektori kortsmán kepe-bora elárultatik úgy, hogy a rektor minden két hordója elárultatása után a harmadik hordó elárultatása az ő competentiája. Mely fizetés a legalsóbb calculus szerént is 250 forint (o.é.).

4. Minden halottért való harangozás a legszegényebbtől is 10 garas, többnyire pedig egy jó húszas, melléje segédül két egyén adatik, hogy harangozhatson. Ezen pontban megjegyezendő, hogy a harangozást a közelebbi Szent György napig tartozik tenni csak, mikor új szerződés fog köttetni a harangozást illetőleg.

5. A toronyba való feljárásért egy pár csizmára és kesztyűre az eklézsiától adatik 5–6 jó forint (70 gyerektől jár a tandíj).

A segéd fiútanítónak: *ez az állomás csak közelebbről állítatott fel.

1. Készpénz az egyház iskolai pénztárából adatik évenként 80 forint (o.é.)

2. A rektor a kepezőktől bégyülő gabonából köteles 6 köből búzát adni.

3. A kezealá járó gyermekektől minden gyermek után adnak 2 forintot (o.é.), s ezenkívül minden két gyermek után egyenként 10 krajcár beíratási díj a segédtanítóé. Jelen évben a segédtanító keze alá jár 70 gyermek a 2 forint (140 forint). 100 gyermektől beíratási díj a 10 krajcár (10 forintot).

A tanító munkáját, az iskola tevékenységét különböző adományok is segítették:

1. 1830-ban T. Horvát Dániel úr 100 Rhénes forintot (adományoz), oly móddal s feltétellel, hogy annak kamatjából az oskola könyvbéli szüksége pótoltsék.

2. 1843-ban néhai Rektor Kelemen Márton 150 Rhénes forint váltó summában oly feltétellel, hogy 10 évig kamatjával szaporítva tíz év múlva az akkori felszaporodó summa kamatja minden évben adódjék a legeredményesebb ifjúnak, egyszer legénynek, máskor leánynak alternatív.

3. 1844-ben Tekintetes Baló István egy Bánffyhunyadon leendő kisdedóvódára kegyeskedvén a legközelebbi napkor lefizetendő 250 Váltó Rhénes forintot oly móddal ajánlani, hogy az három ügyesebb és karakteresebb emberek kezelése szénakereskedésbeli szaporodása mellett belőle kisdedóvó építtessék”.

III. Az iskola épülete

Az iskola telkének leírását 1754-ből ismerjük: „Vagyon a református ecclának parochiális fundusa melyben actu Viski János nevű tiszteletes prédikátora és Dósa György nevű mestere laknak...a református templom előtt délről vagy a Szegelet felől Bendi András (Böndi ?), északról Mátyás Ferenc Bánffi Dénes úr Ő Nagysága jobbágya vicinitásiba, mely parochialis fundusnak regalis mensura szerint mindkét lakhelynek tudniillik a református templom felől széle 12, hossza pedik a T. prédikátorénak 39, a mesterének 23.”⁸

A templomot várszerű, százados kőkerítés vette körül. (1882-ben bontották le). A cinteremben a régi városháza mellett a harangozói lakás volt, amelyben a leányiskola működött az állami iskola felépítéséig.

A vizitációs jegyzőkönyvek időnként panaszkodnak az iskola épületének állapotára: 1813-ban „a leányok classisa hideg, nem fűtik”, 1818-ban „a két iskola ablakai kicsik, setétben a tanulók bajosan írhatnak”, 1822-ben azonban a classist jónak minősítik.

A református egyház 1874-ben az iskola 3 hold 330 négyzetöl telkét — összes rajta lévő épületeivel és felszerelésével — a magyar állami iskolának haszonbérbe adta. A szerződés 5. pontja hangsúlyozta, hogy csakis magyar iskolának adják a telket. A magyar állam az egyházközségnek 1917-ig évi 600 korona bért fizetett.

IV. A tanulók létszáma

Általános jelenség a rendszertelen iskolalátogatás — a gyermekek munkára való igénybevétele miatt — a tanulási idő lerövidül, mely többnyire novembertől márciusig terjedt.

Az iskolalátogatás a XIX. században a következő képet mutatja:⁹

Év	Iskolások száma	Fiú	Lány	Iskolába nem járók száma	A hiányzás oka
1813	96	30		„sokkal többen”	„hideg, szükség, szegénység”
1818	95	50	45	„még sokan”	„szegénység”
1819	102	62	40	—	—
1820	74	—	—	40	„nincs gúnyájuk”
1821	62	—	—	—	—
1822	100	60	40	20	—
1823	110	—	—	—	—
1825	90	40	90	—	—
1826	86	—	—	—	—
1829	129	71	58	—	—
1832	100	—	—	11	„szegénység, az uralkodó himlő, a nagy sár”.
1833	119	—	—	—	—
1837	60	—	—	—	—
1839	71	25	46	109	—
1844	146	68	81	—	—
1847	130	50	70	—	—
1851	143	60	83	—	—
1853	160	80	80	—	—
1860	180	—	—	—	—
1868	210	110	70	—	—
1870	204	130	74	—	—

A bánffyhungyadi rektória a vidék legjelentősebb iskolája, ide más falvakból is szívesen jöttek tanulni. Az '1823-as vizitáció feljegyzi, hogy a tanulók között „faluról valók is vagynak”, 1829-ben pedig az iskola tanulói közül „51 helybeli és 20 idegen” (a környező falvakból).

1820-ban a gyermekek választhattak a két tanító között, a vizitáció szerint ekkor „15 fiúgyermek a leányok tanítójához jár”, 1821-ben is „a fiúknak egy része a leányok tanítójához jár”.

1868-ban a három tanító azonos számú gyermeket tanított: 70-et a fiútanító, 70-et a segédtanító és 70-et a leánytanító.

V. Az oktatás anyaga és módja

A XVIII. század vége és a XX. század eleje jelentős változásokat hozott a középkori viszonyokat konzerváló falusi kisiskolák világában. A tanítói pálya ekkor vált önálló értelmiségi foglalkozássá. Az academia promotiók megszűntek, s az egy-két évig időző kollégiumi diákok helyett letelepedett családos tanítók vették át az oktatást.

Érdekes, hogy Kalotaszeg legjelentősebb iskolája, a bánffyhunyadi rektória egy ideig még academia promotio maradt. A határozást 1808-ban a felettes hatóságok így fogalmazták meg:

„...a rectorságnak mindenütt 3 esztendő a kiszabott ideje, a hunyadi elkészia 4 esztendőt is megtartotta a Tiszteletes Esperes úr tudta nélkül ...kivált most mikor a hunyadi rectorság jövedelmére nézve a legelső az egész hazában a papságra készülő ifjaknak ezen Kolozsvári Collégiumban igen nagy kárára vagyon, amennyiben ez által magok céljoktól felette nagyon hátráltatnak.

Határozás:

1. A bánffyhunyadi rectorságot ennek utánna Academia Promotioval csinálják...erre mindenkor a legérdemesebb ifjat kelletik kiválasztani, aki sokszor Publicus Praeceptorságot is viselt.

2. A rector mindenkor július 15 napján változzék.

3. A Collégiumból való kimenetelével tartozik magát a rectornak menendő aziránt rezolválni, hogy bizonyosan academiákra mégyen, ha pedig nem menne, tartozik minden esztendei jövedelméből 30 forintot visszafizetni, amelynek két része a Collégiumban valamely academiákra készülő jó legénynek adassék. Most a rector Csengeri Sámuel 4. évre is meghagyatik”.¹⁰

A mai tanév fogalma a feudalizmus idején ismeretlen. A tényleges oktató tevékenység többnyire véget ért a mezőgazdasági munkák kezdetével. Magát az iskolai tanítást a kora délelőtti és kora délutáni egy-kétórás foglalkozás jelentette. Az iskolát nem osztották osztályokra, a tanulók tantárgyak szerint csoportosultak.

A XIX. század elején, az anyanyelvű oktatásért folytatott küzdelem idején, a kalotaszegi tanítók közül egyesek még mindig latinul is oktatják tanítványaikat. Bánffyhunyadon 1818-ban klasszikus latin szerzőket is tanulmányoztak: „...vannak syntaxist tanuló és Cornelius Nepos: Derék emberek viselt dolgairól írt könyvét helyesen, értelmesen fordítók is, valamint más etymologisták, olvasók, írók, éneklők...akik dicsértetnek.” A leánytanító tanítványai: „szépen olvasók, éneklők és a vallást tudják”.¹¹

1822-ben Dobai József tanítóról a vizitációs jegyzőkönyvekben feljegyezték, hogy „magyarul tanít”, tantárgyai: „Bibliai História, Nagy Kathekezis, éneklés, számvetés, írás”, a leánytanító ugyanakkor „olvasni, énekelni, vallást, számvetést” tanított.

1829-ben a következő tantárgyakat tanították: „Ábécét, Szent-Históriát, Ágendát, Soltárt, némelyek tanulnak írni és számolni”. 1860-ban az olvasás, írás, vallás, számtan mellett 7 tantárgyak jelentek meg: a történelem, földrajz és a német nyelv.

1870-ben a fiúiskola tantárgyait már osztályonként sorolják fel a vizitációs jegyzőkönyvek, eszerint:

I-II. osztályban tanultak: olvasni, írni, számtant, értelemgyakorlatokat, éneket, természetrajzi előismereteket.

III. osztályban: vallást, Magyarország és Erdély földrajzát, természetrajzot, honi történelmet, olvasást, írást, éneket, számtant.

IV. osztályban: vallást, világ-földrajzot, természetrajzot, természettant, honi történelmet, magyar nyelvet, számtant, helyes és szépírást.

A leányok vallást, Magyarhon történetét, földrajzot, állattant, számvetést, elbeszéléseket, olvasást, írást és éneket tanultak.

Az olvasást — az egész feudalizmus folyamán — az úgynevezett sillabizálással, a betűléhető módszerrel tanították. Az olvasni tanítás új, hatékonyabb módját, a „hangoztató módszer”-t Kalotaszegen csak később, a XIX. század második felében alkalmazták. Bánffyhunyadon 1867-ben említik a vizitációs jegyzőkönyvek a hangoztató módszert.

A XIX. század első felében Kalotaszegen kibontakozott a „Lancaster mozgalom”. Megindult az előfizetés Salamon Józsefnek a módszert ismertető „A kölcsönös tanítás módjának rövid rajza” című könyvére.¹² A módszer lényege abban állt, hogy a tanító tehetségesebb tanítványait bevonta az oktatási munkába. A Lancaster-abécékkel egyidőben elterjedtek a lancasteri falu abécéstáblák is.

Bánffyhunyadon 1839-ben az iskola két Lancaster-abécét vásárolt, 1843-ban a kurátor „a fiú és a leányoskoláknak a lancasteri és pala táblákra 16 magyar forint 12 dénárt kifizetett.”¹³

A tanítást tavasszal az examenadás követte. 1822-ben Fekete Márton tanítótól feljegyezték, hogy: „Exament szokott adni pünkösöd táján, szépet”. Dobai József tanító pedig „egy exament ad húsvét táján”. Az osztályozás nem szokás, maga a tudás, a felelet minősítette a tanulót, az iskolát. 1853-ban a „fiúk kitűnően tanulnak”, a leányok „jól tanulnak, kitűnően énekelnek”. Az iskola minősítése 1867-ben „minta iskola”, 1870-ben „kitűnő”.

A mezőgazdasági ismeretek gyakorlati tanítását szolgálta az ún. „gyümölcsfaiskola” (1867). A vizitációs jegyzőkönyvek 1870-ben megjegyzik, hogy a tanító „oltani tanít”.

A 13-15 éves tanulók számára 1870-ben Bánffyhunyadon is megszervezték az ún. „ismétlő-iskolát”. Az ismétlőiskolába az elemi iskolát végzett gyerekek jártak, a hetente egyszeri foglalkozás célja a gazdálkodás iránti érzék fejlesztése volt.

6.

BIKAL

(Bicalat, Kolozs megye)

Bikalon — felekezeti iskola működött a XVI. századtól 1899-ig és református elemi népiskola 1919-1940-ig. A közbeeső időszakba — 1899-1918-ig — magyar állami népiskola létezett.

I. Az iskola régi tanítói

1. *Hunyadi Tamás* 1541 — Bikal első név szerint ismert tanítója, római katolikus (?) mester forgalmazza és írja — 1541 május 10-én — azt a szerződést, amelyben Ágnes asszony — néhai Vitéz András özvegyeként kalotaszentkirályi jobbágyát 20 forintért zálogba adja Bánffy Lászlónak, Miklósnak és Mihálynak.¹ A XVI. század második felének kezdetén végbement Kalotaszeg reformációja és a bikali iskolában is a református mesterek hosszú sora következett.
2. *Újvárosi Imre* 1741 — A Kolozsvári Református Kollégiumban végzett kolozsvári polgár. Bikali tanítóként 1741-ben hűségesküt tett Mária Teréziának, 1750-ben Farnason pap.²
3. *Katona György* 1750 körül. — A Kolozsvári Református Kollégiumban 1744-ben subscribált — írta alá az iskola törvényeit — és a következő évek valamelyikében végzett.³
4. *Hunyadi István* 1752 körül — A Kolozsvári Református Kollégiumban 1744-ben írta alá az iskola törvényeit, 1746-ban végzett.
5. *Parajdi András* 1753-1754 — A Kolozsvári Református Kollégiumban 1750-ben subscribált, 1753 szeptember 3-án lett bikali rektor. Az egyházi javak összeírásakor — 1754-ben is — bikali mester.⁴
6. *Nagy Ferenc* 1757 — A Kolozsvári Református Kollégiumban 1754-ben subscribált, 1757-ben végzett és került a bikali rektóriára.
7. *Dúl József* 1762 — Kolozsváron 1762-ben végzett és lett bikali mester.
8. *Balló János* 1780 — Az 1780-as vizitációs jegyzőkönyvek említették, mint bikali tanítót.⁵
9. *Alszei László* 1791 — Neve 1778-ban a Zilahi Református Kollégium diákjai között szerepelt, később a Kolozsvári Református Kollégiumban folytatta tanulmányait. Az 1791-es vizitáció, mint bikali mestert dicsérte.⁶
10. *Dúl Sámuel* (1748-1810) 1793-1796 — Neve a Zilahi Református Kollégium diáknévsorában 1776-ban szerepelt. Gyerőmonostoron (1791), Nyárszón (1792), Bikalon (1793-1796) és Sztánán

(1797–1810) tanítóskodott. Bikalon, mint „kántort és orgonistát” említették.⁷

11. *Bálint N. Ferenc* 1797–1798 — Kolozsváron 1791-ben subscribált, később Kispetriben pap. Esküvőjét Bikalon 1797 szeptember 5-én tartotta „Magyarmatskáson lakó nemes leánnyal, Kováts Rózáliával”.⁸
12. *Szakáts József* 1802–1803 — A bikali anyakönyv szerint 1802 augusztus 6-án keresztelték Florentina nevű leányát, aki 1803-ban elhalálozott.
13. *Orbán Dávid* 1805 körül — Nevét az egyházmegyei hatóságokhoz írt 1808-as kérelme őrizte meg: Orbán Dávid bikali volt rector kéri, hogy feleségével Kálmán Erzsébettel ki miatt kántori és orgonista hivatalából kitétetett canon szerint copuláltatott és most kér egy alkalmas eklézsiát”.⁹ A tanítóra, mint egyházi személyre a „canon szerinti” előírásokat szigorúan alkalmazták.
14. *Damosi Simeon* (1778–1842) 1806–1842 — A Kolozsvári Református Kollégiumban 1804-ben végzett, ő az első állandó bikali tanító. A tanítói pálya ekkor vált önálló értelmiségi foglalkozássá Bikalon is. Az egy-két évig időző kollégiumi diákok helyett letelepedett családok tanítók vették át az oktatást. A vizitációs jegyzőkönyvek minden esztendőben megdicsérték a tanító munkáját. Az öreg tanítót Bikalon 1842-ben temették nagy részvét mellett.¹⁰
15. *Tulogdi István* 1843–1884 — A Kolozsvári Református Kollégiumból hozta az eklézsia. Az 1848-as összeírás szerint: „Tanítóképezdében nem járt, deákul keveset tudott.”¹¹ A vizitációk állandóan dicsérték: „a legbuzgóbbak közül való” írták róla 1869-ben, 1871-ben „kitűnő” a minősítése. 1868-ban „a kormánytól 3-ad osztályú segélyt 60 forintot” kapott.
Az ő idejében 1870-ben a tanítószék szétvált a harangozóságtól, „mely nem egyeztethető össze a népnevelési törvénnyel”. Eötvös József 1868-as népoktatási törvénye után a tanító társadalmi megbecsülése fokozódott, a harangozóság valóban nem illett össze az értelmiségi statussal.
Bikalon is rendszeresen fizették az évi nyugdíjjárulékot, Tulogdi 1884-től, mint nyugdíjas tanító élt szülőfalujában Nagypetriben.
16. *Pál Dénes* 1884–1891 — Tulogdi után nagyon nehezen kapott tanítót a falu. A tanítók az előnyösebb feltételeket biztosító állami iskolákat választották. Pál Dénes okleveles tanító Jákótelkéről jött, 1891-ben az udvarhelyi Betfalvára távozott. Utána a bikali felekezeti iskola tanítói állására senki nem jelentkezett. 1898-ban a református egyház a magyar állam javára lemondott iskolafentartó jogáról.¹²
A magyar állami népiskola 1899–1918-ig működött. Az első világháborút követő imperiumváltozás után – 1919 és 1940 között – újra a református egyház szervezett iskolát.

II. A tanító jövedelme

A tanító jövedelmét az egyházközség által megállapított díjlevél biztosította. Bialon a tanítói díjlevelek 1754, 1794, 1813, 1843, 1884 és 1894-es évekből ismertek.¹³

Az 1754-es díjlevél szerint a tanító jövedelme a következő:

„A mesternek pediglen minden háztól fél-fél véka búzát, fél veder bort, harangozásért 2 poltura, főzésért 4 poltura, halott felett való éneklésért 4 adatik. Az egész eccla 10 szekér fát ad esztendőként.”

A díjlevelek utáni járandóságot 1754 és 1794-ben 64 gazda, 1813, 1843 és 1884-ben 70 gazda, 1894-ben 62 gazda fizette.

A tanítói telekhez a falu határán szántóföld, kaszáló és szőlő tartozott. Ehhez járult a gazdák természetbeni és munkaszolgáltatása.

A természetbeni fizetés, a ½ véka búza (1754) később 12 kupára (1794, 1843), illetve 17,5 literre (1894) változott. A ½ veder bor (1754) 1 vederre (1794, 1843) majd 11 literre növekedett (1894). A 10 szekér fa, az 1794-es esztendőttől, minden háztól 1 szekér fát jelentett.

A tanítói telekhez a következő földek tartoztak: két szántóföld (egyik a Telek nevű határrészben, a másik az Alsó völgyben), mindkettő 6 vékás, egy törökbúza föld (az Alsó völgyben, 4 kupás), egy kenderföld (a Telekben 1 vékás), egy burgonyaföld (csak 1884-től, 2 vékás), egy kaszáló (1 szekér szénát termő), egy szőlőföld (a Málban, csak 1813-tól).

Az 1843-as díjlevél összesítve a következő tanítói földeket sorolja fel:

szántó (I. osztályú) — 2 hold 419 négyszögöl

szántó (III osztályú) — 300 négyszögöl

kaszáló — 1 hold 160 négyszögöl.

A belső telek nagysága: 320 négyszögöl (1848)

A gyermekek tanításáért — azoktól a gazdáktól, akiknek a gyereke az iskolába járt — 10 kupa mustot kapott (1794, 1813, 1843).

A tanító egy személyben falusi jegyző is, a nótáriusságért 1 kupa bor (1794), illetve 1 veder must (1843) volt a járandósága.

Egyházi szolgálataiért, például temetésért fizetése: 4 poltura (1754), 8 poltura (1794), 12 krajcár (1813), 4 garas (1843). Pénzbeli járandósága csekély: 3 garas (1794, 1843).

A tanítói földek munkájának egy részét a falusi gazdák végezték: „Vét az eccla — írja az 1794-es díjlevél — a cantor magvából, melyet a cantor bétakarítván az eccla béviszi...a kaszálót a cantor feltakarítja...az eccla béviszi”.

A tanító jövedelméhez a falu birtokosai is hozzájárultak: „A Méltóságos udvarokból szép jövedelme van — sorolja az 1794-es díjlevél — az Intzédi udvar 6 kalongya búzát, 6 veder bort, fél véka törökbúza vetését, egy szekér szénát, kender vetését és még fát is ad. A T. Perceptor úr ad egy kalongya ős búzát, 1 ½ veder bort. Méltóságos Bíró Anna kisasszony két kalongya búzát, két veder bort s többet is. Méltóságos Bíró Anna asszony két kalongya búzát és két veder bort ad.”

Az 1813-as vizitációs jegyzőkönyvek újabb adományozásról tudósítanak: „Tekintetes Gyarmati Sándorné, Török Jusztina adományozott a Mál szőlőhegyen egy pásztma szőlőt, a termésnek két része a papé, két része a kántoré”.

A tanító fizetésének összegyűjtése – a falu lakóinak szegénysége miatt – gyakran nehézségbe ütközött. A bikali mester 1791-ben a vizitáció előtt panaszolt fizetése elmaradása miatt, 1840-ben ismétlődik a panasz: „még feles bére kün van...15 napon belül gyűjtse fel a D. Curátor” határozták a vizitátorok.

A díjlevelek időnként felsorolják a tanítói fizetés pénzbeli értékét is. A díjlevél pénzbeli értéke 1868-ban 186 forint 27 krajcár,¹⁴ 1894-ben csupán 153 forint 73 krajcár. Ez utóbbi összegért a falu nem kapott tanítót.

Az állam 1896-ban 141 forint segélyt, 1898-ban 241 forint segélyt adott a tanítói fizetés kiegészítésére. A fizetés összege ekkor 300 illetve 400 forintra emelkedett, de tanító ennyiért sem jelentkezett. Az egyház végül is a magyar állam javára lemondott iskolafenntartó jogáról.

Az egyház és a tanító – az Országos Tanügyi Nyugdíjintézetbe – 1878-tól fizette az illetéket. Bikal első nyugdíjas tanítója Tulogdi István, akinek 1885-ben 100 forint nyugdíja volt.

III. Az iskola épülete

Az iskolatelek leírását 1754-ből ismerjük: „Parajdi András...oskolamester lakik által ellenben a megírt parochiális fundusnak csak épp az utca választja el egymástól keletre. Nyugatról pediglen Mátyás András és a kocsisné, ennek is regális mensura szerint széle 9 hossza 12”.¹⁵

A régi szalmafedeles lantornás-ablakú iskolaházról 1818-ban azt írták a vizitátorok, hogy „setétségben, romlásban” van.

Az új mesteri ház építését 1832-ben fejezték be, a zsindeletű, négy üvegablakos épület belterülete 9 ½ négyszögöl volt. Az iskola már 1848-ban szűknek bizonyult, ugyanis – a vizitáció szerint – „nem képes az összes tanulókat befogadni”.

1876-ban új iskola épült, tanítói lakással. Az iskolaház nagysága 74 négyszögöl és 80 gyermek tanulhatott benne, a tanítói lakás 2 szoba, konyhából állt. (Az építési költség 483 forint volt). A tanítói telekhez 448 négyszögöl nagyságú terület tartozott, gazdasági épületekkel és jó veteményes kerttel.

IV. A tanulók létszáma

Az iskolalátogatás, a tanulók létszáma a XIX. században a következő módon alakult:¹⁶

	<i>fiú</i>	<i>lány</i>	<i>iskolaköteles</i>
1813 = 30 tanuló	-	-	-
1820 = 28 tanuló	-	-	-
1825 = 28 tanuló	20	8	-
1829 = 29 tanuló	18	11	-
1835 = 33 tanuló	-	-	-
1840 = 10 tanuló	-	-	-
1845 = 38 tanuló	26	12	-
1848 = 40 tanuló	28	12	-
1851 = - tanuló	-	-	54
1852 = - tanuló	-	-	39
1853 = - tanuló	-	-	39
1854 = 34 tanuló	-	-	64
1855 = 28 tanuló	-	-	65
1860 = 37 tanuló	-	-	52
1865 = 52 tanuló	-	-	-
1870 = 51 tanuló	-	-	109
1880 = 48 tanuló	-	-	65
1885 = 72 tanuló	-	-	91
1890 = 89 tanuló	-	-	134
1895 = - tanuló	-	-	101
1900 = - tanuló	-	-	115

Az 1829-es vizitáció panaszkodik, hogy a szegénység miatt nem járnak többen az iskolába, 1840-ben „járhatna még 10, a Domenicus Curator megintette a szüléket”.

Az 1848–49-es szabadságharc bukása után, a fennálló állapotok miatt, valamint a „szegénység és gúnyátlanság” miatt nincs iskola.

Ismétlőiskola 1868-tól működött, ekkor 25, 1869-ben 28 tanulóval.

Az iskolának 1887-ben I-IV osztálya volt, a tanulók 1 forint, ismétlőiskolások ½ forint tandíjat fizettek.¹⁷

V. Az oktatás anyaga és módja

Az iskolát, a tanító tevékenységét a felettes egyházi hatóságok a vizitációk alkalmával ellenőrizték. A közvetlen ellenőrzés a helybeli pap feladata volt. Az 1828-as vizitáció megállapítja, hogy „a pap az oskoláról jó relációt télesen, mint felvigyázó”.

Az 1868-as népiskolai törvény az iskolák felügyeletét az iskolaszékekre bízta. Bicalon 1869-ben 9 tagú iskolaszék létesült.

A tanév a mai értelemben a feudalizmusban ismeretlen, a tanítást egész évben a kora délelőtti és kora délutáni egy-két órás foglalkozás jelentette. Később, a népiskolai törvény szerint, 8 hónap, de a mezőgazdasági munkák miatt általában 6–7 hónapra csökkent. Bicalon 1870-ben a vizitátorok megjegyezték, hogy csak „téli iskola” volt.

A tanulókat, a feudalizmus idején, nem osztályok, hanem tantárgyak szerint csoportosították. Az iskola alapvető tananyaga a katekizmus, egyházi ének, ezenkívül olvasást, írást és a latin nyelv alapjait tanították. Bicalon 1823-ban „olvasni, énekelni, vallást, számokat” tanultak, 1829-ben „olvasást, s aki kívánja annak Gramaticát...éneket, számvevést, Ágendát” tanítottak.¹⁸

A latin nyelv alapelemeinek ismerete a továbbtanuláshoz szükséges volt, ezért a felsőbb iskolákba igyekvő tanulók igényelték az oktatását. Ezenkívül a latin nyelv tanítása a falu közössége előtt rangot is adott az iskolának, tekintélyt a tanítónak.

Később természetrajzi és társadalomtudományi alapismereteket is tanítottak: Magyarország történetét (1867), Erdély földrajzát (1867), Természetrajzot (1869), Háziállatok természetrajzát (1870).

A mezőgazdasági ismeretek gyakorlati elsajátítására gondot fordítottak. 1846-ban Hankovics György helybeli birtokos, az eperfatermesztés és faoltás gyakorlására, iskolakertet adományozott. A vizitáció 1870-ben is megjegyezte: „a mesteri telken gond fordítottatik az oltásra”.

1871-ben a Báthory nővérek az iskolának adományozták a „Pad határszélben egy pásztma szőlőt aljával együtt” oly feltétellel, hogy az alja iskolakertté alakítsák...és ott az ismétlősöket gyakorlatilag az okszerű szőlőművelésre tanítsák”.

A tanítók részére – a Kolosmonostori Gazdasági Intézet – gyakorlati nyári tanfolyamokat szervezett, 1871-ben Tulogdi István bikali tanító is részt vett egy ilyen tanfolyamon.

Az olvasást – az egész feudalizmus folyamán – az ún. sillabizálással, a betűzetest módszerrel tanították, a korszerűbb hangoztató-módszert Bicalon 1867-ben vezették be.¹⁹

Kalotaszegen módszertani újítást jelentett, Lancaster kölcsönös tanítási módszerének elterjedése.

Bikalon 1839-ben megvették az új módszert népszerűsítő „Lancaster példányt”, 1846-ban Hankovics György a tanulóknak „...újabbmód szerinti porondos asztalt készítettet”. Ezen a porondos asztalon sokáig gyakorolták a bikali gyerekek a betűk, szótagok írását.

A tanítást tavasszal – április 24-én – az „examen” követte. A vizsga az előjáróság, a szülők előtti ünnepélyes szereplés volt. Az osztályozás nem volt szokás, maga a szerzett tudás minősítette a tanulót.

A vizitáció minősítése szerint az examen 1818-ban „középszerű”, 1824-ben „jó”, 1832-ben „az előmenetel dicsértetik”, 1855-ben „az eredmény jó”, 1871-ben „igen értelmesen és bátran felelnek...a tanító kitűnő, különösen írásban sok kitűnő találatot”, 1880-ban „az írástudók nagy számmal vannak”. 1846-ban Hankovics György a szépen felelő gyerekeket „pénzbeli ajándékkal” jutalmazta.

A bikali ifjak írnitűdéséről, az anyakönyvben található táblázatból alkothatunk képet.²⁰

Év	Konfirmálók száma	Olvasni tud	Írni tud	Írástudatlanok száma
1869	24	23	7	1
1871	17	4	7	6
1873	26	5	16	5
1890	23	–	14	–
1895	15	–	10	–
1900	19	–	9	–

A tankönyvek zömét az ábécéskönyvek, énekeskönyvek és katekizmusok alkották. Bikalon 1813-ban 2 énekeskönyvet vettek 9 magyar forint 60 dénárért, 1819-ben 1 könyvet 1 magyar forint 20 dénárért, 1833-ban Lancasterre előre kifizettek 1 Rhénes forintot.²¹

A falusi iskolák oktatási eszközökkel való ellátása volt a célja az ún. „Garasos Intézet” mozgalomnak. Az erdélyi református egyházkerület által szervezett gyűjtési akció kezdetben szép sikereket ért el, később azonban mind nehezebben gyűltek össze az ezüstgarasok.

Bikalon „Az...oskolák gyarapítására öt esztendőön keresztül ígért és beszedett egy ezüst Garasos segedelmek jegyzőkönyve” szerint a következő összeget gyűjtötték: 1835 és 1836-ban évente 17 ezüst garast, 1837-ben 14-et, 1838-ban és 1839-ben 8 ezüst garast.²²

A vesztés szabadságharc után, az önkényuralom éveiben a tankönyvek jelentős részét betiltották. Bikalra is eljutott az a rendelkezés, amely betiltotta az „ABC-s olvasókönyv a Falusi Oskolák számára” (Brassó, 1844), Kővári László „Erdély geográfiája és története” (Kolozsvár, 1844) stb. című tankönyvek használatát.²³

Az 1888-as iskolai leltár 1 természettan, 1 természetrajz, 1 földrajz és 1 történelemkönyvet említett.

Az iskolákban az oktatási segédeszközök közül fontos szerepük volt a fali olvasótábláknak. Bicalon az iskola 1888-ban 24 darab Gönczi féle olvasótáblával, 25 darab természetrajzi táblával, 1 földgömbbel, 1 Európa térképpel, 1 számológéppel és 3 fekete írótablával rendelkezett.

Az iskolának 1869-ben új bútorzat készült: 6 iskolapad és 6 asztal, 1900-ban bútorzata 24 darab négyülékes padból, fekete iskolatáblából, katedrából és egy szekrényből állt.

7.

BOGÁRTELKE

(Băgara, Kolozs megye)

Bogártelke – a XVIII. században – a szomszédos Darócz filiális ekléziája volt. Iskolája a század végén létesült: 1790-ben a bogártelki mester számára házhelyet szakítottak ki a „falu közönséges földjéből”, amelyen rövidesen felépült az ún. „classis”.¹ A felekezeti iskola 1908-ig működött, ekkor állami iskolát szerveztek.

I. Az iskola régi tanítói

1. *Tordai József* 1795 előtt — 1795-ben távozott az ekléziából, ugyanis ekkor: „A középlaki eclának megengedettett, hogy Bogártelkéről Tordai József mestert meghívják és elvigyék, ha magának is tetszik”.² Mákóban 1787-ben, Inaktelkén 1790–1791 között tanított.
2. *Balogh György* 1810–1813 — Az 1813-as vizitáció elégedetlen munkájával, mert: „nem elég szorgalmatos”, a továbbiakban „a kántor megjobbítása feladattá tétetik”.³
3. *Szabó György* 1815
4. *Antal György* 1817–1820 — A tanítói mesterség mellett a falu nótáriusa volt.
5. *Szabó József* 1822–1825 — 1822-ben a tanítóról feljegyezték, hogy 39 éves, házas, alkalmas tanító és magyarul tanít. Ez utóbbi megállapítás arra utal, hogy a magyarul való tanítás előtérbe került, míg a latin nyelv tanítása háttérbe szorult a század eleji kalotaszegi kisiskola oktatásában.
6. *Jakab György* 1829–1839 — Lévitatanító volt. Az 1831-es vizitáció minősítése szerint munkája „dicséretes”. Később, 1835-ben eltételét kérték, mert durván bánt a gyerekekkel. Ebben az időben a tanító nyájas, szelíd magatartása az oktató-nevelő munkában, általános pedagógiai követelmény volt.
7. *Nyirő Sámuel* 1839–1844 — Bogártelkén mint lévitatanító működött. 1823 és 1835 között Egeresen tanított.
8. *Fazekas István* 1844–1853 — Ő is lévitatanító volt, Magyarfenesről jött. Az 1848-as népiskolai összeírás szerint a tanító 47 éves, nem tanult képezdében a magyar és a román nyelvet ismerte.
9. *Csákány Károly* 1872–1892 — Két évtizeden keresztül tanított a faluban, 1895-ben, mint nyugalmazott tanítót említették.
10. *Pap Gyula* 1893–1894
11. *Nagy Gyula* 1895–1897 — Okleveles, képesített tanító.

12. *Sándor Mihály* 1899–1901
13. *Kiss István* 1902
14. *Vincze K. János* 1908 — Ebben az esztendőben a felekezeti iskola helyett állami iskola kezdte meg működését.

II. A tanító jövedelme

Bogártelkén a tanító díjlevelét 1813-ból ismerjük, ekkor: „Háztól fizettek 1 ½ véka búzát, 1 véka csős törökbúzát, 8 szekér fát, 1 kenyeret. Halotti éneklésért 8 poltúrát és 1 szekér szénát. Gyermekek tanításáért az ábécistákért 8 poltúrát, soltárosokért 17 krajcárt és fél szekér fát.” Ez utóbbi járandóságot csak azok fizették, akiknek gyermeke volt az iskolában. 1822-ben a gyermekek tanításáért egységesen 12 krajcárt és ½ szekér fát fizettek.⁴

Az 1868-as tanítói díjlevel, a tanítói fizetés pénzbeli értéke 159 forint 53 krajcár, a szerényebb járandóságok közé tartozott. 1879-ben a tanító fizetése ugyanannyi, tehát tizenegy év alatt nem változott.

A XIX. század utolsó évtizedében a tanítói fizetések országszerte emelkedtek, az inaktelki tanító 1890-ben 179 forintot, 1895-ben 313 forintot, 1897-ben 452 forintot kapott. Ez utóbbi összeghez a magyar állam 112 forint államsegéllyel járult hozzá.

A század második felében a tanítói lakás kétszoba-konyhából állt, amelyhez 264 négyszögöl kert tartozott. A tanítói telekhez tartozott még: 2 hektár 987 négyszögöl szántóföld és 800 négyszögöl rét. A falu lakói az előbbi területet felszántották, megrágyázták, a termést hazavitték, míg az utóbbit lekaszálták, és annak felgyűjtése után a fűtermést haza szállították. A tanítót megillette az úrbéres erdőn és legelőn egy egész örökség után járó tűzifa mennyisége és a legelő haszonélvezete.

A falu lakói házaspáronként fizettek egy véka tisztabúzát, egy véka csöves törökbúzát, vagy ennek forgalmi értékét pénzben. A 6–12 éves növendékek tandíja 1 forint és 15 liter zab, a 13–15 éves növendékeké 50 krajcár és 15 liter zab volt.

A XIX. század végén, az Országos Tanügyi Nyugdíjintézet gondoskodott a kalotaszegi nyugdíjas tanítókról is. 1895-ben Csákány Károly nyugalmazott inaktelki tanító 190 forint nyugdíjat élvezett.

III. Az iskola épülete

A bogártelkiek – a XVIII. század utolsó éveiben – építettek maguknak iskolát. Erre vonatkozó kérésük 1790-ben került a Református Egyházkerület Főkonzisztóriumára elé. „Azon eclésiában – írta a főkonzisztóriumra – 45 gazdák lévén, sajnálják, hogy gyermekeik tanulás nélkül

nevelkednek. Mestert kértek magoknak, mert eddig sem a daróczi, sem a bogártelki uniáltatott eclésiában mester nem volt. Szép fizetést ígértek mester tartására, de telek nem lévén hová a mester számára házat építsenek, kérnek a falu közönséges helyéből”.⁵

Az iskola épületéről a vizitációs jegyzőkönyvek 1822-ben tettek említést: „a classis alkalmas” írták a vizitátorok. A bogártelkiek később is gondot viseltek iskolájukra, 1890-ben „jó iskolaépületről” tudósítanak a források. Az iskola faépület volt, kétszoba-konyhából és egy tanteremből állt. (Ez utóbbi terem méretei: 10x7x2.3 méter)

IV. A tanulók létszáma

A bogártelki iskolában a tanulók létszáma – a XIX. században – a következő módon alakult:⁶

1813 = 8 tanuló	1825 = 20 tanuló	1851 = 50 tanuló
1818 = 16 tanuló	1835 = 15 tanuló	1860 = 50 tanuló
1822 = 18 tanuló	1839 = 20 tanuló	1868 = 40 tanuló
1823 = 14 tanuló	1847 = 20 tanuló	1870 = 34 tanuló
1872 = 78 tanuló		
1879 = 40 tanuló		

A beiskolázatlan gyermekek számát két alkalommal említették a vizitációs jegyzőkönyvek: 1822-ben a 18 tanuló mellett „lehetne még” 4 iskolás, 1870-ben 34 az iskolás, 86 az iskolaköteles tanuló.

A XIX. század utolsó két évtizedében a tanulók létszámát a források két csoportra osztották: a 6–12 éves mindennapos tanulókéra és a 13–15 éves ún. ismétlőiskolások csoportjára.

Év	Az iskolások életkora	Az iskolakötelesek száma	Az iskolába járók száma
1880	6–12	27	22
	13–15	22	20
1890	6–12	76	64
	13–15	18	15

V. Az oktatás anyaga és módja

Az iskola alapvető tananyaga a katekizmus, egyházi ének, ezenkívül olvasást, írást, számokat és a latin nyelv alapjait tanították. Az egyházi ének tanítását fontosnak tartották, ugyanis a gyermekkorúak az egyházi szertartásokon is részt vettek. Érthető tehát, hogy az 1813-ban tartott vizitáció elmarasztalta a bogártelki tanítót, mert: „az éneklő

gyerekek elfogytanak, hét vagy nyolc esztendőktől fogva egy éneklő gyermek sincsen”.⁷

1822-ben a bogártelki iskolában a következő tantárgyakat tanították: „olvasás, éneklés, vallás és számokat”. A vizitáció felszólította a tanítót, hogy „tavaszkor exáment adjon!”. (Az exámenadás időpontja a kalotaszegi iskolákban április 24-e volt.)

A XIX. század első felében Erdélyben kibontakozott ún. „Lancaster mozgalom” Bogártelkére is eljutott. Salamon Józsefnek „A kölcsönös tanítás módjának rövid rajza” című könyvére előfizetett az iskola, amelyet 1839-ben a vizitációtól vett át a tanító. Alkalmazták-e az új módszert a bogártelki kisiskolában?, arról a források nem tudósítanak.

A XIX. század második felében a kalotaszegi kisiskolák – elsősorban a felekezetek és községek korlátozott anyagi lehetőségei miatt – mind nehezebben feleltek meg a polgári átalakulás igényelte korszerű oktatás igényeinek. A népoktatási törvénynek (1868) az iskolafenntartóval szembeni követelményeit sem tudták teljesíteni.

Az iskolát az 1867-es vizitáció „gyengének” minősítette, 1890-ben az ellenőrzést végző egyházi vélemény szerint: „nem felel meg a népiskolai törvény követelményeinek”.

A bogártelki tanító 1870-ben a korszerű ún. „hangoztató” módszerrel tanította olvasni tanítványait, de az iskola felszerelése szegényes, „kevés a falitábla”. Az 1872-es leltár szerint az iskola felszerelése néhány fali olvasótáblából, természetrajzi táblából és egy számológépből valamint egy Magyarország és Erdély térképéből állt.

1892-ben az iskola leltára 24 darab Gönczy-féle fali olvasótáblát és 8 darab Bopp természetrajzi képet magyarázó könyvet említ.⁸

Az erdélyi kisiskolákban fontos szerepe volt a mezőgazdasági ismeretek tanításának. Az iskolák mellett gyümölcsfaiskolákat létesítettek, ahol a tanulók a faoltás mesterségét gyakorolták. Bogártelkén 1884-ben a vizitáció kifogásolta a gyümölcsfaiskola hiányát, de említésre méltónak találta, hogy a tanulók „a kántor kertjében gyakorolják az oltást”.

8.

DERITE

(Deritea, Kolozs megye)

Református egyházközsége a XVIII. század elején semmisülhetett meg. Az 1754-es összeírás alapján feltételezhető a kisiskola létezése is:

„Hallottuk régi öreg magyar emberektől, kik ezen faluban laktanak, hogy ebben a faluban volt a református ecclesiának parochiális fundusa, melyen papja vagy mestere lakott, mely részint pusztájában hever még ma is ezen jószágnak kapuja előtt, hol mostan vagyunk és akik nem tudják a falu közönséges utcájának tartják...”¹

9.

EGERES

(Aghireş, Kolozs megye)

Egeresen a XV. századtól bizonyítható az iskola létezése, ugyanis 1444 július 3-án az egeresiek egyezséget kötnek lelkipásztorukkal, aki kötelezi magát, hogy ő és utódai káplánt és az istentiszteleten kívül az iskolában is hasznosítható „scholares”-t fognak tartani.¹ Az egeresi iskola mestere 1533-ban János „scolasticus” volt.² A felekezeti iskola a XIX. század utolsó évtizedéig működött, ekkor magyar állami iskolát szerveztek 1895-ben Egeres faluban, 1896-ban Egeres bányatelepen.³

I. Az iskola régi tanítói

1. *János scholasticus* 1533.
2. *Fartzádi Benjámín* 1788 — Neve „Fartzádi Beniam ex Vétis rector Egeresiensis” formában szerepel a Nagyenyedi Református Kollégium diákjainak névsorában.⁴
3. *Tályai Mihály* 1791–1799; 1813–1822 — Az 1791-es vizitáció dicséri tevékenységét, rövidebb megszakítással több mint három évtizedet tanított a faluban. 1822-ben a vizitációs jegyzőkönyvek szerint a 65 éves özvegy tanító „erősen elgyengült, öreg, tanításra alkalmatlan”.⁵
4. *Nagy Sámuel* 1795 — Nagy Sámuel ex Abrudbánya néven a Nagyenyedi Református Kollégium diáknévsorában szerepel.
5. *Borsos István* 1801
6. *Nyíró Sámuel* 1823–1835 — Jó tanító volt, az 1826-os vizitáció feljegyzése szerint „az iskola jó állapotban van”, az 1831-es minősítés szerint a tanító munkája „dicséretes”. Később 1839–1844-ig Bogártelkén, mint lévita-tanító működött.
7. *Deák József* 1839
8. *Kálmán István* 1840–1848; 1852–1872 — Az 1848-as népiskolai összeírás megjegyzi az akkor 37 éves tanítóról, hogy „nem járt képezdében és magyarul, deákul tud”.⁶ Kálmán Istvánt az 1848–49-es szabadságharc eseményei mozdították ki a faluból, de később visszatért a régi rektóriába.
9. *Szabó Mihály* 1851

II. A tanító jövedelme

Az egyházi javak 1754-es összeírása említette először az egeresi tanító jövedelmét: „Mikoron az eccla mestert tartott a prédikátoréból volt

fizetése”⁷ szólt a lakónikus tudósítás. A díjlevél rövid szövege évszázados gyakorlatot tükrözött: ugyanis az erdélyi fejedelemség korában a tanító fizetése a pap jövedelmének a harmada volt.

Az 1813-as tanítói díjlevél részletesebb: „Ágytól fizetnek egy véka búzát – a búzáért fizetnek 3 garast – fél szekér fát. Temetési éneklésért 12 krajcárt, gyermekeknek tanításáért: az ábécistákért 12 krajcárt és egy szekér fát.”⁸ A XIX. század elején – Kalotaszegen – „ágytól” fizették a tanító járandóságát, a telek („füst”) szerinti fizetés helyett. Az „ágytól” való fizetés nagyobb jövedelmet biztosított a tanítónak, mivel ebben az esetben a telken lakó minden család külön-külön fizette a képet.

A gyermekek tanításáért fizetett összeg az évek során alig változott: 1822-ben 12 krajcár és egy szekér fa, 1832-ben ábécistákért 30 krajcár váltó cédulában, fél véka csős kukorica, egy szekér fa. (A fél véka csős kukorica 10 krajcár váltó cédulában, az egy szekér fa 30 krajcár váltó cédulában „limitáltatott”, vagyis ennyit ért!)

Az egeresi tanító összjövedelme – 1837-ben 46 Rhénes forint 10 krajcár pengőben – szegényes fizetést jelentett.

Az 1868-as díjlevél a tanító járandóságát a következőkben állapította meg:⁹

1. Minden házaspár fizet egy kis véka gabonát, fél szekér fát és 6 krajcárt.

2. Gyermekek tanításáért egy szekér fa, 20 krajcár, fél kisvéka csős törökbúza.

3. Egy jó-szekér széna.

4. Van két szántó föld, mind a kettő egy-egy hold nagyságú, egyiket mikor nyomásba esik az ecla megugarolja, béveti, s a termést haza hozza. A földekre a kántori trágyából minden gazda egy-egy szekérrel viszen.

5. Énekkeli temetésért 20 krajcár, búcsúztatás egy forint.

6. Van a Szilos nevű helyen kis nyíl kaszáló, míveli a tanító.

7. A Dániel-féle alapítványból kap évenként 8 forintot.

8. Amikor új párok esketnek a harangozásért 20 krajcár.

A díjlevélből látható, hogy a tanító egyszemélyben falusi kántor is, kötelessége a temetések alkalmával való éneklés, a harangozás. A díjlevél pénzbeli értéke 1868-ban 92 forint 24 ½ krajcár, ekkora jövedelemből alig lehetett megélni. (A következő évtizedben a tanító fizetése semmit sem változott, 1879-ben is ugyanennyi!)

III. Az iskola épülete

A XVIII. század kezdete szomorú korszak Kalotaszeg történetében. A kuruc „forradalom” leverése után a falvak még sokáig romokban hevernek. Mária Terézia rendeletére 1754-ben készült egyházi vagyonszezáris alkalmával kihallgatott tanúk visszaemlékeznek az iskolák

pusztulására. Egeresen a következő vallomást tették: „...amelyik parochiális funduson régetén – a háborús idők előtt – ezen református ecla oskolamestere lakott, ma laknak ezen ecla zsellérei...Vicinusa keletről a Vántsa pusztahelye (!), délre a református templom cinterme, nyugatra az utca és a megírt temetőhely, északra Krecul Demeter...regalis mensura szerint pediglen széle 15, hossza 17 királyi öl.¹⁰

Az iskola épületére a vizitációs jegyzőkönyvekben állandó a panasz: 1818-ban a „parochiális házak ruinában vannak”, 1839-ben „az iskola romlásban van” tudósítanak a feljegyzések. A szomorú helyzet később sem változik: „A tanítói lak és iskolai egyfedél alatt omladozó szalmás kunyhó, amelyben a tanító csak nyomorog” írták 1872-ben.¹¹

IV. A tanulók létszáma

Az egeresi iskolában a tanulók létszáma – a XIX. században – a következő módon alakult.¹²

1818 = 9 tanuló	1826 = 19 tanuló	1847 = 19 tanuló
1821 = 15 tanuló	1829 = 8 tanuló	1851 = 39 tanuló
1822 = 2 tanuló	1832 = 4 tanuló	1860 = 15 tanuló
1823 = 22 tanuló	1835 = 8 tanuló	1870 = 9 tanuló

A XIX. század utolsó két évtizedében a tanulók létszámát a források két csoportra osztották: a mindennapos tanulók (6–12 évesek) és az ún. ismétlőiskolások (13–15 évesek) csoportjára.

Év	Az iskolások életkora	Az iskolakötelesek száma	Az iskolába járók száma
1880	6–12	24	20
1890	6–12	25	20
	13–15	8	8
1895	6–12	42	35
	13–15	13	13

A hiányzások oka – a vizitációs jegyzőkönyvek szerint – a „szegénység” (1818, 1829, 1835), „a ruhátlanság és a cipő hiánya” (1832) a „betegség” (1847) volt. A hiányzók száma gyakran meghaladta az iskolába járók számát: 1822-ben két tanulója volt az iskolának, 21 tanuló „járhatott volna még”, 1829-ben az iskolások száma 8, a távolmaradóké 6, 1832-ben pedig az iskolába járók száma 4, a beiskolázatlanoké 13 volt.

V. Az oktatás anyaga és módja

Az egeresi iskolában tanított tantárgyakat az 1829-es vizitáció sorolta fel: „Ketten tanulnak könyv nélkül, egy kis-kátét, a másik ágendát, a többiek olvasnak és sillabizálnak”.

A vizitáció 1839-ben „A Lancasterből hagyott egy példányt”, de a mostoha életkörülményekkel küszködő tanító aligha alkalmazta az új oktatási módszert. Az egeresi iskola a többi kalotaszegi iskolához viszonyítva lemaradt a fejlődésben, az 1867-es minősítés szerint: „a gyengék közt a leggyengébb”.

1870-ben a következő tantárgyakat tanították az egeresi iskolában: Konfirmációs Káté, Szentek-története, számtan, földrajz, írás, olvasás. Az olvasást még mindig a régi, az ún. betűztető módszerrel tanították (!), és csak 1879-ben tértek rá az új módszerre, a „hangoztatásra”.

Az iskola felszerelése is nagyon szegényes, palatáblákból és fali táblákból állt. Az 1880-as ellenőrzés lehangoltan állapította meg: „...az öreg szolga, az alkalmatlan helyiség szomorú képet adnak”.

10.

FARNAS

(Sfărs, Kolozs megye)

Farnason a XVI. században már működött a felekezeti iskola. „Márton Deák” farnasi mester nevét 1642-ben említik a források.¹

I. Az iskola régi mesterei

1. *Márton Deák* 1642
2. *Lénárt József* 1780 — Az 1780-as vizitáció elismerően nyilatkozott róla: „A mester kedvelteti magát mindenben”.²
3. *Halmágyi Ferenc* 1791 — Az 1791-es vizitáció az ő tevékenységével is elégedett: „A mester mindenben ditsértetik” olvashatjuk az egykori bejegyzésben.³
4. *Kudor János* 1800 — A farnasi református anyakönyvben szerepel neve: „1800 szeptember 16-án temettem Kudor János mestert” írta az eklézsia lelkipásztora.⁴ Özvegye magyarbikali Bálint Ilona 1804-ben újra férjhez ment.
5. *Szakács Jankó* 1802 — Neve a magyarbikali anyakönyvben szerepel egy ítélet kapcsán: „Ítélet paráznság ügyében...Szakáts Jankóné...volt farnasi mesterné...ellen, aki most bikali lakos.”⁵
6. *Furulyás János* 1813–1815 — A vizitációs jegyzőkönyvek 1813-ban említik nevét, mint farnasi mestert. Fiatalon – 32 éves korában – 1815 február 6-án temették el.⁶
7. *Tulogdi István* 1815–1823 — 1818-ban már harmadik éve tanított Farnason. Az 1822-es vizitáció „alkalmas”-nak minősítette a 32 éves „házas” (vagyis: nős) tanítót.
8. *Fazekas István* 1826 — Az 1826-os vizitáció csak annyit jegyzett fel róla, hogy: „jól viszi hivatalát”.⁷
9. *Lőrincz Ferenc* 1831–1835 — Az 1831-es minősítés szerint „alkalmas” tanító, 1835-ben „középszerű”. 1848-ban, mint mákói tanítóval találkozunk vele, innen tudjuk azt, hogy 1808-ban született és hogy „járt képezdébe”.⁸
10. *Deák József* 1840 — Nevét a vizitációs jegyzőkönyvek említik, minden különösebb megjegyzés nélkül.
11. *Dévai Nagy Mihály* 1847 — Neve a vizitációs jegyzőkönyvekben szerepel.
12. *Németi Imre* 1848 — Az 1848-as népiskolai-összeíraskor farnasi tanító: „54 éves, magyarul tud, tanult képezdében”.
13. *Dézsi Domokos* 1872–1890 — 1890-ben meghalt.

14. Csákány Károly 1886–1895

15. Bartha János 1908 — Mint lévita-tanító működött, 1908-ban elhalálozott.

II. A tanító jövedelme

Az egyházi javak 1754-es összeírásakor, a tanúk a farnasi tanító régi – a fejedelemség korából való – jövedelméről tettek említést: „Hallották, hogy egy malom is volt, melynek jövedelme vagy vámja ezen református eklézsia oskolamesterének járt a prédikátorral együtt, mely malomnak a helyére rá tudnánk nyomozni a régi emberektől tett hallomásokból”.⁹

Az 1813-as díjlevél felsorolja a tanító járandóságát: „Egy véka búza, egy kenyér, egy garas, fél szekér fa. Négy véka búzát elvet az Ecclesia másoktól bérbefogadott földbe, maga a mester learatja az Ecclesia beviszi. Szénáért fizet az Ecclesia egy Rhénes forintot”.¹⁰

Az 1822-es vizitációs jegyzőkönyvek feljegyezték a gyermekek tanításáért járó külön jövedelmet, ez: „12 krajcár, fél szekér fa, soltárosoktól 15 krajcár”.¹¹

Minden járandóságot összevetve – 1837-ben – a farnasi tanító fizetése „20 Rhénes forint 12 krajcár pengőben”. Bizony ez a fizetés igen szerény jövedelmet jelentett, az 1848-as vizitáció meg is jegyezte: „ennyi fizetésből megélni lehetetlen”.

Az 1864-es díjlevél pénzbeli értéke 74 forint 33 krajcár volt, eszerint a tanító a következő jövedelmet élvezte:

1. Minden háztól egy nagy véka gabona.
2. Minden háztól fél szekér tűzifa vagy ennek megváltási ára 50 új krajcár.
3. Harangozásért egy kenyér és 5 krajcár.
4. Gyermekek tanításáért 20 krajcár, fél szekér fa és fél véka zab a sabbatháre fejében.
5. Minden fordulón 4 vékás szántóföld.
6. A falu rétjéből fél szekér szénára való hely.
7. A papi réten való szántóföldnek $\frac{1}{3}$ -ad része.¹²

A tanító fizetése 1890-ben 154 forint, 1895-ben 132 forint volt. Az egyházközség az iskola fenntartásához szükséges összeget nehezen tudta biztosítani, ezért 1895-ben „állami segélyért folyamodott”.

Az Országos Tanügyi Nyugdíjintézet a nyugdíjas tanítókon kívül az elhunyt tanítók özvegyeit is segítette. 1890-ben az elhunyt Dézsi Domokos farnasi református tanító özvegye az Országos Tanítói Nyugdíjintézettől 184 forint segélyt kapott.

III. Az iskola épülete

Az iskola régi épülete az 1703–1711 közötti Rákóczi szabadságharc idején megsemmisült. Az egyházi javak 1754-es összeírásakor a kihallgatott tanúk a következő vallomást tették: „Mikoron ezen református Ecla épségének állapotjában volt a Revolutió előtt, amely helyen mostan vagyunk ez volt a református Ecla mesterének lakhelye...mely helyért ezelőtt circiter hat esztendőkkkel mást adott a mester számára a Titt asszony Ő Nagysága...a megírt paplak helye mellett mindjárt északról való oldalának a református templomnak...Regalis mensura szerint 12, hossza egybeméretett a papéval”.¹³

1822-ben a vizitációs jegyzőkönyvek feljegyezték, hogy „classis nincsen”, de néhány év múlva felépült az új iskolaház. A század hetvenes éveire ez az épület használhatatlan lett, már romokban hevert. 1873-ban kétszoba-konyhás tanítói lak és iskolaház épült. Ezt az új épületet negyven évig használták, 1912-ben újabb szoba-konyhás tanítói lakot és tantermet építettek.

IV. A tanulók létszáma

A XIX. században a vizitációs jegyzőkönyvek a következő tanulólétszámot rögzítették:¹⁴

1813 = 9 tanuló	1851 = 8 tanuló
1822 = 7 tanuló	1860 = 17 tanuló
1823 = 5 tanuló	1870 = 27 tanuló
1835 = 10 tanuló	1872 = 22 tanuló
1837 = 4 tanuló	1879 = 18 tanuló
1847 = – tanuló	1880 = 13 tanuló

A század utolsó évtizedében a 6–12 éves illetve a 13–15 éves tanulók száma a következő:

Év	Az iskolások életkora	Az iskolakötelesek száma	Az iskolába járók száma
1890	6–12	29	23
	13–15	5	5
1895	6–12	28	25
	13–15	11	7

1813-ban a gyermekeknek csak egy része járt iskolába, a vizitáció elrendelte, hogy „a curátor szorítsa rá a szüléket a gyermekek taníttatására”. 1847-ben a gyermekek közül „egy sem járt iskolába, járhatna 6 gyermek”.

V. Az oktatás anyaga és módja

1822-ben a farnasi kisiskolában a gyermekek „olvasnak, vallást, soltárt, számokat” tanultak, a tanító magyarul tanított. 1835-ben „olvasnak, énekelnek”.

1839-ben a vizitáció „Lancasterből hagyott egy példányt” az iskola számára. (A kölcsönös tanítási módszert ismertető könyvről van szó!)

A farnasi tanító 1870-ben „hangoztató-módszer” szerint tanított, a mezőgazdasági ismereteket „az oltást a papi telken gyakorolták”.

A század utolsó két évtizedében a farnasi iskola a vidék jobb iskolái közé tartozott: 1880-ban a tanulók kitűnően vizsgáztak, 1890-ben tanszerrel „jobban van ellátva”, az iskola „megfelel a törvény kívánalmainak”.

11.

FEJÉRD

(Feiurdeni, Kolozs megye)

Az egyházközség a XVIII. század közepétől kezdve tervezte iskola létesítését, de erre – adataink szerint – csak a XIX. század második évtizedében került sor.

I. Az iskola régi tanítói

1. *Kerekes Márton* 1823–1847 — 1826-ban a vizitáció szerint „az oskola megvizsgáltatott és kivált az éneklésben jó próbát adott”, 1834-ben pedig „olvasást tanulnak nagyobbára”. 1847-ben az egyházközség panaszt emelt az iskolamester ellen: „Hanyag, a gyermekeket nem tanítja és eltétetését kéri”.¹

II. A tanító jövedelme

1754-ben az összeírás megemlíti, hogy „a jövendőbeli református mesternek hagyatott rét...vicinusa egyfelől a papé, másfelől pediglen az Apor úré, capit.curr. 2, mely mostan míg mester nem hozatik az ecla temploma számára használtatik”.²

1832-ben a tanító a gyermekek tanításáért a következő fizetést kapta: initiensekért 12 krajcárt váltó, az olvasáson felül levőkért 40 krajcárt váltó cédulában. 1837-ben fizetése összesen 30 Rhénes forint ezüstben, 1868-ban 269 forint 21 krajcár.³

III. Az iskola épülete

1754-ben a rectori telekről a következő feljegyzést találjuk: „Vagyon a megírt református ecla parochiális fundusának észak felől való részén a prédikátor házán belől mindjárt egy darab örökség, melyet ezen Fejérdi református ecla instantiójára B. Vesselényi István Úr Ó Nagysága mestere lakhelyének engedett, ha valaha hozatna és tartana ezen Ecla”.⁴

1847-ben a vizitáció feljegyezte, hogy a mesteri telken classis nincs és meghagyta, hogy „tanítson a kántori házban”.

IV. A tanulók létszáma

1823 = 7 tanuló

1826 = 8 tanuló

1832 = 11 tanuló

1834 = 7 tanuló

1835 = 7 tanuló

„több nem jár szegénysége miatt, a reformátusok lélekszáma 137”

1839 = 10 tanuló

„járhatna még 5”

1840 = 7 tanuló

„nem jár 15”

1847 = – tanuló

„a kántor a gyermekeket nem tanítja, mert hanyag”

V. Az oktatás anyaga és módja

1832-ben a fejrdei kisiskolában olvasni, énekelni, vallást tanultak. 1839-ben a vizitáció „Az ábécéből (Lancasteréből) 1 Exemplumot adott a Cántornak”.

12.

GYALU

(Giläu, Kolozs megye)

Gyaluban a XV. századtól bizonyítható az iskola létezése, ugyanis 1466-ban Lőrinc deákot, gyalui mestert említik a források.¹ A felekezeti iskola 1877-ig működött, ekkor a faluban magyar állami iskolát szerveztek.

I. Az iskola régi tanítói

1. *Lőrinc deák* 1466
2. *Péter deák* 1610–1614 — „Petrus Literatus rector scholae oppidi Gyalu” – Péter deák Gyalu mezőváros iskolamestere 1614. február 3-án Vistán egy birtokba iktatáson, mint szomszéd birtokos szerepelt.²
3. *Takácsi István* 1642 — Gyalu 1642. évi urbáriumában Takácsi István jobbágy mostohafiáról feljegyzik, hogy „schola mester itt”.³
4. *Szentjóni István* 1669 körül — A Kolozsvári Református Kollégiumban 1658-ban Apáczai Csere János igazgatása idejében subscribált, vagyis aláírta az iskola törvényeit és tógátus deák lett.⁴
5. *Halmágyi István* 1670⁵
6. *Márkosfalvi Miklós* 1670 körül — A Kolozsvári Református Kollégiumban 1659-ben subscribált.⁶
7. *Szegedi István* 1672 körül.
8. *Petri Miklós* 1673
9. *Albisi András* 1674
10. *Szigeti Mihály* 1682
11. *Tövissi Mihály* 1683
12. *Árkosi Sámuel* 1687
13. *Vámfalusi Márton* 1694 — A Kolozsvári Református Kollégiumban 1683-ban subscribált. Mint kolozsvári származású deák 1696-ban a Farkas-utcai templom kántora lett.
14. *Marosi József* 1695
15. *Bükkösi Miklós* 1696 — A Kolozsvári Református Kollégiumban 1686-ban írta alá az iskola törvényeit. 1697-ben nagyalmási lelkipásztor, majd a bogártelki – daróczi egyesült egyházközség papja 1715-ig.
16. *Bihari N. András* 1704 — A Kolozsvári Református Kollégiumban 1693-ban írta alá az iskola törvényeit és lett tógátus diák. 1702-ben latin verset írt Tótfalusi Kis Miklós emlékére, 1704-ben a kollégium seniora, diákfőnöke. Gyalui tanítóskodása után világi pályára lépett, Felsőbánya szenátora volt.

17. *Tancsi István* 1705 — A Kolozsvári Református Kollégiumban 1697-ben subscribált és lett tógátus diák.
18. *Károlyi László* 1707
19. *Bakkány Mihály* 1708
20. *Magyarosi Péter* 1720
21. *Baló Viski Pál* 1722 — A Kolozsvári Református Kollégiumban 1716-ban subscribált, 1722-ben végzett és lett gyalui mester. 1738–39-ben Szászlónán lelkipásztor, 1739-ben, mint helybeli papot temették.
22. *Oroszi N. Péter* 1724 — A Kolozsvári Református Kollégiumban 1718-ban subscribált, később Máramaros-megyében Visken iskola-mester.
23. *Gyöngyösi Mihály* 1727 — A Kolozsvári Református Kollégiumban 1722-ben subscribált, a gyalui iskolamesterség után 1754-ben Magyargyerővásárhelyen pap.
24. *Bogdányi Péter* 1728
25. *Zilahi Márton* 1729 — A Kolozsvári Református Kollégiumban 1722-ben írta alá az iskola törvényeit.
26. *Zilahi Gyal. András* 1730 április 26. — A Kolozsvári Református Kollégiumban 1723-ban subscribált és felvette az alapítványos diákok tógáját. A gyalui iskolamesterség után 1741-ben, mint nagymási lelkipásztor tett hűségesküt Mária Teréziának, 1754-ben az egyházi javak országos összeírásakor vistai lelkipásztor. 1760-ban, mint fungens lelkészt temették Vistán, a helybeli temetőben nyugszik.
27. *Almási József* 1732 április 23. — A gyalui mesterség után 1741-ben, mint egeresi lelkipásztor tette le a hűségesküt, 1754-ben Magyarókerékén pap.
28. *Bikfalvi János* 1735 — A Kolozsvári Református Kollégiumban 1725-ben subscribált, a gyalui iskolamesterség után világi pályára lépett.
29. *Baconi Incze Sámuel* 1736 — A Kolozsvári Református Kollégiumban 1731-ben subscribált és lett tógátus diák. Később, 1741-ben Nagykapuson, 1754-ben Szászlónán, majd Mérán és Körösfőn lelkipásztor.
30. *Bacsoni Szőcs Sámuel* 1741 — 1741-ben, mint nagykapusi tanító hűségesküt tett Mária Teréziának.
31. *Bényei György* 1745 — Házasságkötését a felettes egyházi hatóságok csak úgy engedélyezték, ha a feleségét nem költözteti az iskolába. (Ennek oka nyilván az volt, hogy az iskola egyetlen szobából állt, amelyben a tanító lakott és tanított. A tanítók házasélete nem tartozott a gyermekek szeme elé!)
32. *Köröspataki Sámuel* 1750 — 1749-ben Ördöngösfüzesen volt mester, innen jött Gyaluba.
33. *Kállai Ferenc* 1750
34. *Deák János* 1753
35. *Petrécs János* 1757 — A gyalui mester 1796-ban fejrdi pap.

36. *Lisznai Marhát Ferenc* 1761–1763 — Tanítói munkáját hanyagul végezte, a vizitáció többször szorgalomra intette, 1763-ban halt meg.
37. *Nagy Pál* 1763 — Gyalui tanítóskodása után Kajántón, Fejérdén, Sztánán lelkipásztor.
38. *Bartha Sámuel* 1765–1768
39. *Beregi S. István* 1768–1770
40. *Kis András* 1770–1772 — 1783-ban Magyaracskáson pap.
41. *Fodor János* 1772–1780 — Nemes személy. 1780 április 24-én Középlakra ment tanítónak, később Sztánán, Bodonkúton és Türebén pap.
42. *Szabó Miklós* 1780 — Az 1780-as vizitációs jegyzőkönyvek dicsérik tevékenységét.
43. *Bojér András* 1781–1788 — A Kolozsvári Református Kollégiumban 1774-ben subscribált. 1788-ban mint gyalui tanító megházasodott, emiatt kitették az iskolaházból, ekkor Vistára ment rektornak.
44. *Magyarosi János* 1788–1794 — Az 1791-ben írott vizitációs jegyzőkönyvek panaszkodnak a mester „sok botránkoztató cselekedetei” miatt. A továbbiakban a vizitáció így folytatta: „Megfogadta a megjobbítást, de az utána is részegeskedése és buja erkölce által fogadását megszegte. Tehát az Eccla tovább Sz. György napnál megtartani nem akarja, különben is akkor a 3. esztendő bételik”. (Az iskolamestereket Kalotaszegen általában 3 évre alkalmazták!).
45. *Teremi József* 1794–1796 — A gyalui tanítóskodás előtt magántanító egy szilágyosomlyói uraságnál, majd utána tisztartó.
46. *László József* 1796 — Teremi József Szent-György nap előtt távozott. Az év kitöltésére László József elsőéves deákot hozták a Kolozsvári Református Kollégiumból helyébe, aki az év végén visszatért a kollégiumba. Később tisztartó lett.
47. *Góró Gábor* 1796–1797 — A gyalui rectori állomás academia promotió volt. 1797-ben Szent-György napkor Góró Gábor Kecsrede ment papnak, ekkor a tanítói állomás állandósított és esperesi consensus ellenére Bányai János hozatott Burjános-Óbudáról állandó tanítónak. (Az egyházközséget az egyházmegyei hatóságok felszólították: „a mester helyett vigyen másat a Collégiumból”, de Bányai János maradt a gyalui rektórián!)
48. *Bányai János* 1797–1804 — 1797-ben Burjános-Óbudáról hozatott állandó tanítónak, 1804-ben Ercsére ment tisztartónak.
49. *Antal Márton* 1804–1830; 1832–1834; 1836–1848 — 1809-ben a „Kolos-Kalotaszegi traktus Papi és Mesteri özvegyek és árvák felségelyezésére felállítandó Institutio” alapító tagjaként 2 Rhénes forintot fizetett.⁷ Az 1813-as és 1826-os vizitáció dicséri tevékenységét.⁸ 1822-ben a tanító 44 éves (született:1778-ban), házas, alkalmas tanító és magyarul és deákul tud. Az 1848-as népiskolai összeírás

szerint a tanító 68 éves (!), nem járt képezdébe és magyarul tud (!).⁹ Neve valóban nem szerepel a Kolozsvári Református Kollégium diákjainak névsorában.

50. *Antal János* 1831

51. *Antal István* 1835

52. *Szabó Mihály* 1850–1905 — Gyaluban 55 esztendőig tanított jó eredménnyel.

II. A tanító jövedelme

A gyalui tanító 1754-ben a következő díjlevél szerint kapta járandóságát: „Az oskolamesternek ezen református eclában lévő gazdaemberek esztendőnként adnak dénár 36. Az özvegyek pedig akár férfi, akár asszonyember legyen a felét, dénár 18. A temetésért dénár 24, a maga erején szántó gazdaember...Magyar forint 1/2. A harangozásért akár szegény, akár gazdag esztendőnként egyszer tartozik főzni. Aki maga erején nem szánthat egy kenyeret (ad). Esztendőnként az ecla ad fát currum 12.

A parochiális fundus után lévő szántóföldeket, melyek a mester számára colaltatnak az ecla kétszer megszántja és ha a mester magot ad, el is veti.”

A díjlevél szerint a mester három szántóföldet bír: „Hidasáj nevű helyben capit.metrum 4, Szőlőájban...capit.metrum 4,” a harmadiknak csak a szomszédait sorolja fel az összeírás.¹⁰

Az 1813-as vizitáció – a Kolos-Kalotaszegi traktusban – felsorolja a tanítók járandóságát. A gyalui tanítónak járt: „Az egész béres ad egy véka búzát és 6 garast és egy főzésért két-két garast. A félbéres félannyt, az özvegyek négy garast, ezenkívül 12 szekér fát”.¹¹

A továbbiakban a vizitációs jegyzőkönyvek a díjlevél értékét – a korabeli árviszonyoknak megfelelően – pénzben is összegezték. 1822-ben a gyalui tanító „24 krajcárt ezüstben (kapott), egyebet semmit”, 1837-ben díjlevelének értéke: 72 Rhénes forint 36 krajcár pengőben, 1868-ban és 1869-ben járandósága összesen 193 forint és 76 krajcár.¹²

III. Az iskola épülete

A gyalui rektória – a XVIII. század elején – egyetlen teremből állt, amelyben a tanító lakott és tanított. Egy 1742 április 8-án kelt tudósítás szerint az iskola épülete „in ruina” volt és javítása elkerülhetetlen. Később új iskolaház épült külön tanteremmel, ugyanis az 1822-es vizitáció a classist (a tantermet) „elég alkalmas”-nak mondja.¹³ Néhány év múlva a vizitáció többször panaszol az iskola rossz állapota miatt:

1826-ban az iskolaház „rossz”, 1840-ben „fedetlen, rongyolódott”, 1847-ben „rossz, rongyos”, 1860-ban „gyenge, sötét”.

Gyaluban, 1903-ban a magyar állam épített korszerű, a kor kívánalmainak megfelelő 4 tantermes iskolát, amelynek külön gyűlésterme és igazgatói lakása volt.

IV. A tanulók létszáma

A XIX. században a vizitációs jegyzőkönyvek a következő tanulószámot rögzítették:

1818 = 12 tanuló	1851 = 27 tanuló
1822 = 26 tanuló	1860 = 6 tanuló
1823 = 21 tanuló	1868 = 80 tanuló
1826 = 24 tanuló	1870 = 86 tanuló
1839 = 17 tanuló	1879 = 80 tanuló
1847 = 6 tanuló	

1847-ben feltűnően kevés az iskolások száma, a vizitáció megjegyezte, hogy lehetne még 50 tanuló, 1851-ben 27 gyermek járt iskolába, 15 nem járt, 1870-ben 90 tankötelesből 86 látogatta az iskolát.

1880-tól a tanulókat korcsoportokra osztva említik a források:

Év	Az iskolások életkora	Az iskolakötelesek száma	Az iskolába járók száma
1880	6–12	99	90
	13–15	36	29
1890	6–12	156	124
	13–15	39	25
1895	6–12	129	122
	13–15	45	35

V. Az oktatás anyaga és módja

A gyalui iskolában tanított tantárgyak 1822-ben a következők voltak: „olvasás, vallás, éneklés, számot és írni tanulnak”. 1839-ben a vizitáció „Két példányt hagyott a Lancasterből” az iskolába, a kölcsönös tanítás módját ismertető Salamon József féle könyvből.

Az 1848-as népiskolai összeírás szerint iskolai könyvekkel ellátott gyermekek száma 30! (Ez átlagon felüli ellátottságot jelentett.)¹⁴

1867-ben a vizitáció az iskolát jónak minősítette, „télen-nyáron” folyamatosan tanítottak, az olvasás elsajátításánál a „hangoztató-mód-

szert" alkalmazták. 1870-ben ún. ismétlőiskola működött, a mezőgazdasági ismeretek gyakorlati alkalmazását a gyümölcsfaiskolában gyakorolták.

13.

GYÖRGYFALVA

(Gheorgheni, Kolozs megye)

I. Az iskola régi tanítói

1. *Enyedi József* 1791 — Nevét az 1791-es vizitáció említi és „éneklő mesternek” nevezi.¹
2. *Erődi Dániel* 1813 — 1813-ban az egyházközség panaszkodik a vizitáció előtt a tanítóra, aki a következő szavakkal védekezik: „Kevés a fizetésem, sokat éheztem s azért kellett sokszor Kolozsvárra bémennem, hogy ottan egyem. Én subscriált Deák nem voltam, de van annyi tudásom, hogy tudok gyermekeket tanítani hasznosan és jól tudok könyörögni”. Majd hozzáteszi: „e györgyfalvi eklészia csak olyan kántort tart, amilyent kap”. Végül a vizitáció a kántort magatartása miatt megfenyíti.
3. *Telegdi József* 1818–1835 — 1818-ban a tanító ellen az a panasz, hogy „nem jól tanít, a tanítványok szüleit szamaraknak nevezi”.
4. *Csoma Ferenc* 1838–1840
5. *Fazekas István* 1847

II. A tanító jövedelme

Az 1754-es díjlevél szerint: „Mesterünknek pediglen esztendőnként fizetünk készpénzt dénár 7 és fél. A maga búzájából elvét az eccla, a mesteréből annuatim metrum 4. E felett minden pár ember fél-fél kenyeret ad”.² 1791-ben járandósága az előbbinél is szerényebb: „A mester itten ingyen szolgál csak a megye telkén való lakásért”.³

1813-as díjlevele szerint: „Háztól fizetnek 7 krajcárt, fél véka búzát, egy kenyeret, 5 szekér fát. Akinek semmi külső appertinentiája nintsen 7 krajcárt és 4 kupa búzát. Halotti éneklésért 4 garast. Gyermekek tanításáért is 4 garast. A gyermekek visznek a classisba fát”.⁴ A tanító panaszol a vizitáció előtt, „hogy fele bére még künn vagyon”, a vizitáció utasítja a kurátort az elmaradt bér beszédésére. 1829-ben a vizitáció részletesen felsorolja a gyermekekért járó fizetést: „initiesek 12 krajcárt, akik ABC-t végeztek 24 krajcárt, olvasó, Agendát, Kátét, éneket tanulók 1 Rhénes forintot” fizettek.

1837-ben a tanító évi fizetése 32 Rhénes forint pengőben, 1868-ban 101 forint 14 krajcár, mely igen szerény jövedelemnek számított.

III. Az iskola épülete

Györgyfalván 1823-ban az iskolának van tanterme, de a vizitáció szerint „szűk, nem fér több gyermek el benne”, ugyanezt a megjegyzést tette az 1847-es vizitáció is.

IV. A tanulók létszáma

1818 = 12 tanuló

1823 = 30 tanuló

1826 =

„tanulója van szépen, több is lehetne, de a classisba nem fér több”

1838 = 40 tanuló

„a gyermekek feladására való rendelés felolvasatott”

1839 = 35 tanuló

„járhatna 50”

1840 = 14 tanuló

„40 nem jár”

1847 = 40 tanuló

„járhatna még, a szűk classis és a szegénység miatt nem jár”

V. Az oktatás anyaga és módja

1829-ben a gyermekek tanulnak ábécét, olvasást, ágendát, kátét, éneket. A tanító munkájáról a vizitáció megjegyezte 1826-ban, hogy „exament jót adott”, 1833-ban elmarasztalta „a gyermekeket nem jól tanítja, nincs a tanítónak elég kapacitása és talentuma”.

A tankönyvek közül 1838-ban megemlítették, hogy „kiosztattak 8 ábécék”, 1839-ben „Lancaster adatott” az iskolának.

14.

INAKTELKE

(Inucu, Kolozs megye)

Református felekezeti iskolája a XVII. században már bizonyára létezett, ugyanis az iskola épületére, valamint az 1754-es díjlevélre vonatkozó adatokból erre lehet következtetni. A felekezeti iskola 1876-ig működött, helyette ekkor államilag segélyezett községi iskolát szerveztek.

I. Az iskola régi tanítói

1. *Bányai János* 1754 — Az eklézsia első névszerint ismert lévitanítóját az 1754-es inaktelki díjlevél említi.¹ A Kolozsvári Református Kollégiumban tanult,² 1741-ben, mint középlaki tanító hűségesküt tett Mária Teréziának,³ ezután kerülhetett az inaktelki rektóriára.
2. *Tordai József* 1790–1791 — 1790-ben Mákóból jött, az 1791-es inaktelki vizitációs jegyzőkönyvek elégedettek tevékenységével, dicsérik,⁴ az egyházmegyei közgyűlések jegyzőkönyvének megállapítása szerint: „...kivált a gyermekek tanításában szorgalmatos”.⁵ Viszontagságos sorsú tanító, 1787-ben Mákóban „Mesteri Háza elégvén égitűz által tetemes károkat vallott”, 1790-ben Inaktelkén „...kevés gabonája...odaégett”. Az éhező ember támogatásért az egyházi és világi hatóságokhoz fordult és adományok gyűjtését engedélyező „kéregető-levél” kibocsájtását kérte. Folyamodványát a Gubernium elutasította, az ügyet az Egyházmegye közgyűlése és a Főkonzisztórium is többször tárgyalta. A Kolos-kalotai egyházmegye esperese feliratban tiltakozott a Főkonzisztóriumnál az inaktelki mestert ért jogtalanság ellen: „Sok a kéregető-leveles, akinek az egyház adakozik, csak a mienket (ti. a reformátusokét!) nem fogadja el a Gubernium, holott ez hatalmas uralkodó fejedelmünktől nyert jogunk.”⁶ Valóban, gyakran megtörtént, hogy a katolikus központi kormányzat a reformátusok kérését vonakodott teljesíteni. Tordai ezután távozott az eklézsiából, a falu hosszú ideig nem talált tanítót, az inaktelki rektória még 1797-ben is üresen állt.
3. *Sebes István* 1799 — Neve az inaktelki anyakönyvben szerepel, Anna nevű leányát 1799-ben keresztelte a helybeli pap.⁷
4. *Kállai István* 1801–1803 — Rossz magaviseletű tanító, az egyházmegye közgyűlése 1803-ban büntetésből „botránkoztató élete miatt” a traktus legszegényebb egyházközségébe Burjános-Óbudára

- helyezte.⁸ Az egyházmegyei hatóságok, az általános mesterhiány miatt, ritkán alkalmaztak ilyen szigorú büntetést.
5. *Dobai Dániel* 1805 — Neve az inaktelki anyakönyvben Ágnes nevű leányának keresztelési bejegyzésében szerepel.
 6. *Juhász János* 1812–1818 — Az egyházközség elégedett tevékenységével: „...a kántor ellen panasz nincsen” írta az 1813-as vizitáció. Inaktelkéről Nyárszóra távozott, ahol 1823–1839-ig tanított.
 7. *Járai Ferenc* 1822–1825 — Az 1822-es vizitáció dicséri a 21 esztendő, házas tanítót, a feljegyzés szerint: „...húsz esztendeje is van, hogy ilyen alkalmas tanító nem volt” a faluban.
 8. *Tatai Ferenc* 1825–1831 — Az 1831-es vizitáció minden kalotaszegi tanítót minősít, Tatai neve mellé a „jó tanító” minősítés került.
 9. *Szabó István* 1835–1836 — Az 1835-ös vizitáció előmenetelét „közepes”-nek tartotta.
 10. *Benyeki Áron* 1848 — A népiskolák országos 1848-as összeírása szerint: 30 esztendő, Zilahon járt „képezdében” (a Zilahi Református Kollégiumban!) és csak a magyar nyelvet ismeri.⁹ A szabadságharc bukása után Ketesden folytatta tanítói pályafutását, ahol 1851–1862-ig működött.
 11. *Pap Elek* 1854 — Inaktelkén 1854-ben, előtte 1837–1841-ig Ketesden tanított.
 12. *Nyirő Sámuel* 1856–1873
 13. *Nyirő Lajos* 1873–1874 — Damosról jött Inaktelkére, utána községi illetve állami iskolai tanítók következtek: *Kese József* (1878–1905), *Török Lajos* (1905), *Pünkösdi József* (1910), *Babos József* (1913).

II. A tanító jövedelme

A tanító létalapját az egyházközség által megállapított díjlevél biztosította. Íme az 1754-es inaktelki díjlevél:¹⁰

„A mesternek vagy lévitanak noha önként való, istenes egyenlő akarattjából megjobbította az eccla a fizetést, mindazonáltal rendszerint esztendőnként tartozik fizetni:

1. Húsz véka búzát.
2. Minden gazda vagy pár ember akármennyien legyenek a háznál egy tyúkfiát vagy pediglen egy garast ad.
3. Az egész eccla minden esztendőben a lévita magvából kétszeri szántásba vét két köblöt és ha a mester megaratja az eccla bé is hordja.
4. Az eccla ad annuatim 12 szekér fát.
5. Ad az eccla minden esztendőben két szekérre való füvet, melyet maga a mester, ha megkaszál és felgyűjt, az eccla behordja.

6. Halott felett való éneklésért, ha prédikációval esik egy susták, ha pedig len prédikáció nélkül csak énekléssel léssen valakinek temetsége két susták

A lévita szántó földje: 1. Vágott-nevű helyben metrum 4
2. Dobogó-nevű helyben metrum 5
A lévita kaszálója: currum 1/2

A tanítónak adott járandóságokat a falu egész lakossága szolgáltatta, gazdánként (házaspáronként) csak „egy tyúkfi”, illetőleg annak pénzbeni megváltása az egy garas járt. A kántori teendőkért, temetési szolgálataiért külön összeget kapott.

A díjlevél rögzítette azt is, hogy a mesternek milyen mezőgazdasági terület járt, s hogy ezzel kapcsolatban mi illette meg őt, s milyen kötelességei voltak a falu lakosainak.

A 19. század elején a falu közössége a díjlevelet megváltoztatta, a tanító javára vagy kárára, azt nem tudjuk, az 1813-as vizitáció csak annyit jegyzett meg, hogy a mester „conventiója ellenkezik a Protocolumban levővel”.

Az 1822-es vizitáció részletezte a tanítónak járt tandíjat, eszerint: az ábécistáktól 12 krajcárt és fél véka zabot, a soltárosoktól 24 krajcárt és fél szekér fát kapott. E tandíjat természetesen csak azok a szülők fizették, akiknek iskolába járó gyermekük volt.

1837-ben az inaktelki mester díjlevél szerinti évi összjövedelme 39 Rhénes forint 48 krajcár. Ez az összeg bizony szerény megélhetést biztosított.

1868-ban a díjlevél pénzbeli értéke 134 forint 68 1/2 krajcár, tizenegy év múlva, vagyis 1879-ben ugyanannyi.

III. Az iskola épülete

Az iskola épülete külsőre éppen olyan parasztház volt, mint a többi, a telek beosztása a többi parasztházhoz szokásos beosztását követte. Az épület az iskolateremből az ún. „classisból” és a tanítói lakásból állt, rendszerint „egy fedél” alatt.

A magyarországi 1789-es népiskola-ellenőri útmutatóban ez olvasható az iskolaházról: „A tanterem 100 tanuló részére körülbelül 16 négyzetöl legyen, kellő világítással és kemencével ellátva”.¹¹ A valóságban a legtöbb tanterem sokkal kisebb volt.

Inaktelkén „a kuruc forradalom előtt” a lévita háza vagyis az iskolaház nem egyházi telken, hanem egy paraszttelken állt. Az 1754-es összeírás szerint: „Református ecclesiánk parochiális fundusa(nak)...a templom körül melyen mostan lévitája Bányai János uram és (az egyház) zsellérei laknak...azelőtt...nem volt bizonyos helye...a lévitája lakásának...hanem

itt volt régetén a lévitájának háza, ahol mostan vagyunk, noha más ház légyen ez...". Az 1754-es mesteri telek szélessége „12 regális mensura”.

1790-ben az iskola épületéről már mint „igen rongyolódott és csekély mesteri házról” írtak a források.¹² Kalotaszeg éghajlati viszonyai között egy parasztház életkora átlag száz esztendő volt, az inaktelki mesteri ház tehát a XVII. század utolsó évtizedeiben, a török hódoltság megszűnése után épülhetett.

1801-ben az egyházmegyei közgyűlés utasítja az inaktelkieket, hogy „szerezzenek a gyermekeknek egy jó taxás (bérbe vett) házat”.¹³ Ennek ellenére a helyzet hosszú ideig nem változott, a vizitáció szerint 1818-ban „az iskola rossz állapotban van”, 1822-ben „a classis kicsiny és setét a tanítóval vannak egyrészt a házban”.

Az új iskola tanítói lakással, 1857-ben épült fel.

IV. A tanulók létszáma

A feudalizmuskori falusi iskolázás egyik nagy kérdése a rendszertelen iskolalátogatás.

Az 1813-as vizitáció előtt „a kántor panaszul adja fel, hogy egy gyermek sintsen az oskolában”. Oka szerinte az, hogy: „...a szülék sajnálják (a tanítónak járó) kevés fizetést”. Pedig az iskolába járás nem a jóakaraton múlt, sokan a szegénység miatt nem jártak iskolába. A vizitáció meghozta a szükségesnek vélt intézkedést: „...a nemtelen atyák keményen megfeddetnek, a szüléket (nevét) átírják a külső tisztségeknek (a falu előljáróinak), akik bizonyosan megfogják büntetni őket”.

A szigorú intézkedésnek meg lett az eredménye, a következő esztendőben a gyermekek szorgalmasan látogatták az iskolát.

Az iskolalátogatás, a tanulók létszáma a 19. században a következő képet mutatja:¹⁴

1818 = 11 tanuló	1847 = 17 tanuló
1822 = 28 tanuló	1851 = 40 tanuló
1823 = 32 tanuló	1860 = 40 tanuló
1825 = 19 tanuló	1868 = 50 tanuló
1835 = 37 tanuló	1870 = 43 tanuló
1839 = 28 tanuló	1879 = 40 tanuló

Hogy az iskolakötelesek hány százaléka járt iskolába a század első évtizedében, arra csak következtetni lehet a későbbi adatokból. 1822-ben 28 a tanulók létszáma, a vizitáció szerint „ennyi sosem volt Inaktelkén”. 1835-ben 37-en jártak iskolába és a „szegénység miatt nem jár több”.

1847-ben 17 a tanulók száma (fiú 9, leány 8), a vizitáció szerint „járhatna még 25”, tehát az iskolakötelesek kb. 40%-a látogatta az iskolát. 1870-ben a 66 iskolakötelesből 43 járt iskolába, a tanulók 65%-a.

A 19. század utolsó két évtizedében a tanulók létszámát a források két csoportra osztva rögzítették: a 6–12 éves, a mindennapos tanulók, és a 13–15 éves az ún. ismétlőiskolások számát.

Év	Az iskolások életkora	Az iskolakötelesek száma	Az iskolába járók száma
1880	6–12	25	25
	13–15	22	22
1890	6–12	89	84
	13–15	17	16
1895	6–12	105	91
	13–15	40	39

V. Az oktatás anyaga és módja

Az oktatás anyagáról és módjáról a vizitációs jegyzőkönyvek tudósítanak. Az iskolát – az általános gyakorlatnak megfelelően – nem osztották osztályokra, a tanulókat tantárgyak szerint csoportosították. Inaktelkén 1822-ben a tanulók két csoportra oszlottak, az ábécistákra és a zsoldáro-sokra, akik „olvasni, énekelni, egy kevés vallást és számokat” tanultak.

Az olvasást a hagyományos sillabizáló, a betűztető módszerrel tanították, a hatékonyabb ún. hangoztató módszert 1872-ben vezették be. Ez évben az olvasás, írás, vallás és számtan mellett Magyarország történelmét és Erdély földrajzát tanították. Az iskolának 1884-ben „faiskolája”, 1885-ben „testgyakorlótere” volt.

Inaktelkére is eljutott Salamon Józsefnek a Lancaster módszert ismertető „A kölcsönös tanítás módjának rövid rajza” című könyve. 1839-ben az ellenőrző vizsgálat „Lancasterből hagyott egy példányt” az iskola számára. Használta-e az új módszert az inaktelki tanító, arról a vizitációs jegyzőkönyvek nem tudósítanak.

15.

JÁKÓTELKE

(Horlacea, Kolozs megye)

A XVII. században Jákótelke egyháziilag Valkóhoz tartozott, 1733-tól kezdve Kalotadamos filiája. Református iskolája a XVIII. század elején már bizonyára létezett, a tanító díjlevelét 1754-ből ismerjük.¹

I. Az iskola régi tanítói

1. *Komáromi János* 1780 — A lévita tanítót 1780-ban említik a vizitációs jegyzőkönyvek.²
2. *Farkas Sámuel* 1791 — Az 1791-es jegyzőkönyvek szerint a lévita „dicsértetik mindenekben”. Neve a Kolozsvári Református Kollégium diáknévsorában is szerepel.
3. *Vintze Mihály* 1796–1823 — Neve a jákótelki anyakönyvekben szerepel, 1796 december 26-án Erzsébet lánya keresztelésekor.³ A vizitáció 1818-ban az iskolát gyengének minősíti, 1822-ben az öreg lévita 67 éves, magyarul tanít és „az iskolához képest alkalmas”.⁴
4. *Tulogdi István* 1825–1848 — A lévita tanító 1831-ben „meglehető”, 1835-ben „dicséretes”, 1848-ban „csak magyarul tud, 57 éves”.⁵
5. *Pál Dénes* 1881–1884 — Okleveles tanító, 1884-ben Bikalra távozott, majd onnan 1891-ben az udvarhelyi Betfalvára.
6. *Guchi Károly* 1885
7. *Katona Károly* 1887–1897 — A vizitációs jegyzőkönyvekben Geri Katona Károlyként szerepel. Körösfőn 1876–77-ben, Nyárszón 1873–1876-ig, Damoson 1894-ben tanított. (Ez utóbbi helységben bizonyára csak beszolgált!). Irodalomtörténeti jelentősége van: 1883–1886-ig Érdmindszenten ő volt Ady Endre első tanítója.⁶ Az 1890-es vizitáció feljegyzése szerint: „14 éve tanít, oklevél nélküli tanító, aki a mai kor igényeinek megfelelni igyekszik”. Életét a kolozsvári elmeorvosintézetben fejezte be, a házsongárdi temetőben nyugszik.
8. *Kutas Károly* 1902 — Rövid ideig tanított Jákótelkén, Kalotaszentkirályra távozott.
9. *Csőregi István*
10. *Kiss Albert*
11. *Boga László*
12. *Török Sándor* — ez utóbbi négy tanító nevét évszám nélkül említik a feljegyzések.

II. A tanító jövedelme

Az 1754-es összeírások a jákótelki tanító következő járandóságait sorolják fel: „A mesternek esztendőnként adunk minden háztól egy véka búzát, egy kenyeret, egy sustákat, egyszer főzünk. Ad az ecla három szekér fát”.⁷ A tanító a falu határán szántófölddel is rendelkezett, 1763-ban ugyanis a források „a Kalota felé való fordulóban a Mester szélben” nevű helynévről tesznek említést.⁸

Az 1813-as díjlevél szerint a tanítónak „Minden háztól fizetnek másfél véka búzát, egy-egy kenyeret, 10 krajcárt, az ecla ad 6 szekér fát, a temetőt a lévitának megkapálja”. A nőtlen tanítónak járó főzés, az úgynevezett sorkoszt elmaradt, a tanító bizonyára megházasodott.

1822-ben a gyermekek tanításáért a tanítónak járt „fél véka búza”. A tanító fizetése pénzben kifejezve 1848-ban 58 forint 12 krajcár pengőben, 1868-ban és 1879-ben 110 forint 84 krajcár, 1890-ben és 1895-ben 101 forint 86 krajcár. A szegényes jövedelem szűkös megélhetést biztosított a tanítónak, ezért az egyházközség 1895-ben állami segélyért folyamodott, ekkor a lévita fizetése 168 forint lett.

1902-ben a szerény fizetés miatt nem kap tanítót az egyház, a fizetés újabb emelése után Kutas Károly jelentkezett ugyan, de néhány hónap múlva a kalotaszentkirályi állami iskolához távozott.

1892-ben a tanító járandóságához tartozott a 2 hold 200 négyszögöl szántó és 1425 négyszögöl kaszáló használata.

1896-ban az egyház befizette az Országos Tanügyi Nyugdíjintézetbe a szükséges illetéket.

III. Az iskola épülete

Az iskola épületére vonatkozóan 1754-ben a következő feljegyzést találjuk: „Nem hallottuk, hogy lett volna ezen jákótelki református ecclának parochiális fundusa még eddig, mivel amely helyen falunknak mestere vagy lévitája egy házban lakik, a falu utcájának bővségire nézve engedtetett építtetni”.⁹ Az 1813-as vizitáció megállapítja, hogy az „oskolában classis nincsen” (vagyis külön tanterem, a tanító a lakószobájában tanította a gyermekeket). A vizitáció megparancsolja az egyháznak, hogy classist építsen, 1822-ben már állt az új „alkalmas classis”.¹⁰

A XIX. század utolsó évtizedére az iskolaház elavult épület lett: „szűk, hideg és homályos”. A régi iskola 1893. június 13-án leégett, a tanítás 1894. október 15-ig szünetelt, ekkor egy bérházban kezdődött meg a gyermekekkel való foglalkozás. A gyenge lábon álló bérház helyett, 1898-ban új iskolát építettek.

IV. A tanulók létszáma

A vizitációs jegyzőkönyvek a következő gyermeklétszámról tudósítanak:

1818 = 7 tanuló	1847 = 5 tanuló
1822 = 10 tanuló	1851 = 13 tanuló
1823 = 12 tanuló	1860 = 22 tanuló
1826 = 12 tanuló	1870 = 22 tanuló
1835 = 13 tanuló	1879 = 16 tanuló
1836 = 7 tanuló	1880 = tanító nincs
1839 = 9 tanuló	

	6–12 év	13–15 év
1890	23	13
1890	23	11
1892	24	14
1895	24	10
1896	24	10

Az iskolalátogatásról is van néhány adatunk: 1826-ban 12 tanulója van az iskolának, a vizitáció szerint „több nem is lehetne”, 1847-ben a tanulók létszáma 5, „lehetne még 6”, 1870-ben 31 iskolaköteles tanulóból 22 járt iskolába.

V. Az oktatás anyaga és módja

A tanítás véget ért a mezőgazdasági munkák kezdetével, a felettes egyházi hatóságok a nyolc hónapos tanítási időszak betartását kérték. Az iskolában tanított tantárgyak 1822-ben az „olvasás, vallás, éneklés” emellett „írnak és számokat” tanulnak, 1836-ban az „olvasást és éneklést” említi a vizitáció.

Az olvasást a sillabizáló, a betűztető módszerrel tanították, a korszerűbb hangoztató módszert 1870-ben alkalmazták. A Lancaster módszert népszerűsítő Salamon József féle könyvre 1833-ban 1 Rhénes forintot előre fizetett az egyházközség.

A tanítást követő vizsga 1890-ben „a várakozásnak megfelelő, jó” eredménnyel zárult, 1892-ben „a közbizsga május 15-én teljes megelégedéssel ért véget”, a vizitáció szerint „az iskola szellemileg a kor színvonalán van”.

Az iskola tanszerei 1870-ben „falitáblák”, az 1893-as tűz után feljegyezték, hogy a „kellő tanszerek megvoltak, de egyrészüket elégett”.

A mezőgazdasági ismereteket a jákótelki iskolások a gyümölcsfa iskolában gyakorolták (1880).

16.

KAJÁNTÓ

(Chinteni, Kolozs megye)

I. Az iskola régi tanítói

1. *Bálint Mihály* 1791 — Neve az 1791-es vizitációs jegyzőkönyvekben szerepel.¹
2. *Szilágyi Sámuel* 1813 — 1813-ban a vizitáció előtt az egyházközség panaszolja, hogy a tanító „a pap szavát nem fogadja, a Templomot gyakran elmulasztja”. A vizitáció „megdorgálja: a pap híre nélkül más falvakban ne járjon”.
3. *Borbély Péter* 1823–1847

II. A tanító fizetése

1813-as díjlevele szerint: „Háztól fizetnek, egy véka búzát, fél szekér fát, egy kenyeret, egy disznó sodort, egy szekérre való füvet. Négy véka búzát elvét az ecla pénzen vett földbe”. A tanító panaszol, hogy „három esztendei bér restanciája van”, a vizitáció utasítja a kurátort: „két hét alatt gyűjtse be!”.²

1832-ben a gyermekektől fél véka búzát (40 krajcár váltó cédulában limitáltatott) és fél szekér fát kapott (25 krajcár váltó cédulában limitáltatott).

A tanító fizetése 1837-ben 29 Rhénes forint 6 krajcár, 1868-ban 112 forint 40 krajcár, igen szerény jövedelemnek mondható.³

III. Az iskola épülete

A mesteri telekről az 1754-es összeírás tudósít: „A református prédikátor lakhelye mellett délről lakott mindörökké a református mester...ezelőtt mintegy 23 esztendőkkel foglalták el a tisztelt jezsuita urak. Délről vicinusa ezen jószágnak Magyarosi István jobbágy ember”.⁴

1847-ben a vizitáció feljegyezte, hogy „classis nincs”.

IV. A tanulók létszáma

1813 = 13 tanuló

1823 = 2 tanuló

„a szülék nem akarják gyermekeiket taníttatni”

1826 = 9 tanuló	<i>„több nem is lehetne”</i>
1835 = 16 tanuló	<i>„járhatna még 6”</i>
1840 = 4 tanuló	<i>„25 nem jár”</i>
1847 = – tanuló	<i>„classis nincs”</i>

V. Az oktatás anyaga és módja

A vizitációs jegyzőkönyvek szerint 1829-ben a gyermekek tanultak Szent-Históriát, Katekizmust, olvasást és éneklést, 1835-ben olvasást és éneklést.

1839-ben a vizitáció „egy Lancaster Ábécét hagyott” az iskolában.

17.

KALOTADAMOS

(Domoşu, Kolozs megye)

Kalotadamos anyaegyház református iskolájáról a XVIII. század közepéről vannak adataink, de kisiskolája bizonyára létezett már a XVII. században is.

I. Az iskola régi tanítói

1. *Gyalai Sámuel* 1753 — Körösfőn, Magyarvalkón tanított, ezt követően jött Damosra, ahol több mint három évtizedet rektoroskodott. 1780-ban a vizitáció figyelmeztette, mert „részegséggel kárt téveszen magának”. Díjlevelét 1753-tól ismerjük.¹
2. *Györfi Dávid* 1791 — Nevét az 1791-es vizitációs jegyzőkönyvek említik, később Nyárszón tanított 1813–1822-ig.²
3. *Kiss Márton* 1796–1798 — Nevét az egyházközség anyakönyvében olvashatjuk gyermekei keresztelésekor.³
4. *Szabó Ilyés* 1802 — Az egyházközség anyakönyvében szerepel neve Sára leánya keresztelésekor.
5. *Juhász János* 1805–1811 — Az anyakönyv megemlékezik Vincze Ilona özvegyasszonnyal kötött házasságáról. Nyárszón 1825–1833-ig tanított.
6. *Szakáts János* 1813–1818 — Az 1813-as vizitációs jegyzőkönyvek szolgálatával elégedettek, munkájára „panasz nincs”.⁴
7. *Jakab György* 1823–1825
8. *Tamás Dániel* 1830
9. *Markos Benjámín* 1831–1836 — A vizitáció szerint 1831-ben tanító-nak „alkalmas”, 1836-ban szolgálatát dicsérik.
10. *Kis János* 1847–1848 — Az 1848-as népiskolai összeírás adatai szerint: 48 esztendő, tanítóképezdében nem járt, magyar, deák és oláh nyelven beszél.⁵ 1826 és 1833 között Mákón tanított.
11. *Derzsi Sándor*
12. *Mátyás Miklós*
13. *Csákány Károly*
14. *Nyírő Lajos* 1872–1874

II. A tanító jövedelme

Az 1753-as díjlevél a tanító következő járandóságait sorolja fel:

„1. Ősszel vetnek el minden fordulóra négy vagy öt véka búzát vagy egyéb afféle gabonát.

2. Adnak az ekléziából négy szekér tűzifát, emellett minden két tanuló fiú és leány gyermektől curr. 1.

3. Míg olvasni tanul a gyermek 8 polturát, aztán, ha katechezist repetálni kezd feljebb növekedik a fizetése.

4. Minden bért fizető ember ad négy polturát.

5. Ezek mellett adnak minden háztól harangozásért egy kenyeret és egy fazék étket vagy pediglen az egyszerű főzésért kettő polturát.

6. Adnak egy szekér szénára való fűvet is.

7. Minden tanuló gyermek szombat napokon viszen szüleinek tehetsége szerint tanítójának kevés honoráriumot is. Ultimo halott felett való éneklésért négy polturát. Ha pediglen a halott felett prédikáció nem tétetik nyolc polturát.”⁶

Nagyjából ezek a tételek szerepelnek az 1813-as mesteri díjlevélben is, mely szerint: „A mesternek minden háttól fizetnek egy-egy véka búzát, három garast és mindössze négy szekér fát. Harangozásért fizetnek egy-egy kenyeret, egy-egy főzést vagy e helyett egy-egy garast. Sabbathorában fél véka zabot. Halott felett való éneklésért nyolc polturát”.⁷

1837-ben a vizitációs jegyzőkönyvek a díjlevél pénzben összesített értékét is feljegyezték, mely szerint „mindent pénzzé computálva 34 Rhénes forint ezüstben”. Ez az összeg bizony szegényes megélhetést biztosított a damosi ludi magisternek.

1861-ben a források a tanító járandósága közé sorolták a „korcsma 1/3-d jövedelmét, mely jelenben tészen 28 forintot”.

1868-ban és 1879-ben a tanító jövedelmének pénzübeli értéke 123 forint 5 1/2 krajcár, 1890-ben 114 forint, 1895-ben 236 forint 20 krajcár volt.⁸

A tanító fizetésének 1895-ös növekedése a magyar állam által folyósított segélynek tulajdonítható.

III. Az iskola épülete

Az iskolamesteri telekről 1754-ben tesznek említést a források: „Vagyon ezen református templom előtt nyugotra, melyen volt régentén a református papnak a csüre, mely most részszerint ezen református eccla mesterének veteményes kerte, részint pedig falu utcája vagy pusztájában hever. Regalis mensura szerint 6 királyi öl”.⁹ Az egyházi javak összeírása nem említi az iskolát, mely feltehetően ún. „taxás-házban” működhetett.

A XIX. század második felében építhettek a damosiak új iskolát, mert 1890-ben a vizitáció az iskola épületét jónak minősítette, 1894-ben tűrhetőnek mondta, mely azonban nem felelt meg a népiskolai előírásoknak.

1895-ben a magyar állam pénzbeli támogatásával az iskolát kitatarozták és rendbe szedték.

IV. A tanulók létszáma

A vizitációs jegyzőkönyvek a tanulók létszámát időnként feljegyezték. Damoson a következő évekből vannak adataink:

1818 = 9 tanuló	<i>„a vizitáció szerint kevés, lehetne több is”</i>
1823 = 13 tanuló	
1825 = 12 tanuló	<i>„lehetne még 7 tanuló”</i>
1835 = 9 tanuló	
1836 = 14 tanuló	
1839 = 8 tanuló	
1847 = 5 tanuló	
1851 = – tanuló	<i>„a gyerekek nem járnak iskolába, a vizitáció a szülőket okolja emiatt, de ehhez bizonyára a vesztes forradalom utáni állapotok is hozzájárultak”</i>
1860 = 23 tanuló	
1868 = 10 tanuló	
1870 = 31 tanuló	

	6–12 év	13–15 év	
1880	10	–	<i>iskolába jár</i>
	20	4	<i>iskolaköteles</i>
1890	38	6	
1895	38	7	

V. Az oktatás anyaga és módja

Az ún. tanév a kalotaszegi falvakban véget ért a mezőgazdasági munkák kezdetével. Damoson 1870-ben „csak téli iskolázás volt”, 1894-ben 8 hónapig tartott a tanév.

Az iskolában 1836-ban csupán olvasni és énekelni tanítottak, tehát a gyengébb iskolák közé tartozott. Az olvasást még 1870-ben is a sillabizáló, a betűztető módszerrel tanították, a korszerűbb „hangoztató” módszert csak 1882-ben vezették be.

A Lancaster oktatási módszert népszerűsítő Salamon József féle könyv

1839-ben eljutott a damosi rektóriára, de hatékony alkalmazására itt bizonyára nem került sor.¹⁰

Az 1848-as népiskolai összeírás szerint a tanulóknak „mindenkinek van könyve”, a tanfelszerelés 1890-ben „hiányos”, 1895-ben a magyar állam az iskolát tanszerekkel ellátta.

A damosi iskola 1890-ben 3 osztályos, minősítése: közepes, 1895-ben 2 osztályos, minősítése: gyenge.

1895-ben az iskolában működött az ún. „ismétlőiskola” is.

18.

KALOTASZENTKIRÁLY – ZENTELKE

(Síncrai, Zam, Kolozs megye)

A kalotaszentkirályi református kisiskola létezéséről a XVII. század közepéről vannak adataink, első ismert tanítóját 1653-ban említik a források. Zentelkének külön iskolamestere volt, a két rektória a XVIII. század közepe táján egyesült, 1754-ben az egyházi javak összeírásakor az iker községben egy tanító működött.

Állami iskola 1875-ben létesült a faluban.

I. Az iskola régi tanítói

1. *Berkeszi Márton* 1653 — Neve egy kezeslevélben szerepelt.¹
2. *Szentgyörgyi Mihály* 1670 — A Nagyenyedi Kollégium diákjaként 1667-ben subscribált, neve után „Rector Sz. Királyensis” bejegyzés szerepel. 1672-ben bánffyhunyadi rectorként találkozunk vele.²
3. *Barta Miklós* 1734 — A Kolozsvári Református Kollégium diák névsorában szerepel.³
4. *Kászoni István* 1735 — Kolozsvári Református Kollégiumban végzett.⁴
5. *Szentgyörgyi László* 1736 — Kolozsvári Református Kollégiumban végzett.⁵
6. *Székely László* 1736 — A Kolozsvári Református Kollégiumban 1737-ben subscribált, 1733-ban végzett.⁶
7. *Köpetzi József* 1737 — Kolozsvári Református Kollégiumban 1729-ben subscribált.⁷
8. *Jánosi István* 1740 — A Kolozsvári Református Kollégiumban 1737-ben subscribált, 1738-ban távozott a kollégiumból.⁸
9. *Szilágyi Mihály* 1741 — Mint szentkirályi iskolamester 1741-ben hűségesküt tett Mária Teréziának.⁹
10. *Ujvárosi Mihály* 1744–46 — A Kolozsvári Református Kollégiumban 1736-ban subscribált, 1741-ben végzett.
11. *Lövő István* 1747 körül — A Kolozsvári Református Kollégiumban 1744 subscribált, 1746-ban végzett.
12. *Óvári Sámuel* 1749–50 — A Kolozsvári Református Kollégium diák névsorában szerepel.¹²
13. *Dési György* 1750 körül — A Kolozsvári Református Kollégiumban 1741-ben subscribált.
14. *Pétsi Márton* 1752 körül — A Kolozsvári Református Kollégiumban 1747-ben subscribált, 1751-ben végzett.¹³

15. *Désházi János* 1753 — A Kolozsvári Református Kollégiumban 1747-ben subscribált, 1752-ben végzett.¹⁴
16. *Halmágyi Mihály* 1753–54 — A Kolozsvári Református Kollégiumban 1751-ben subscribált, 1753-ban végzett, 1798-ban Magyarókerke iskolamestere.¹⁵
17. *Pétsi János* 1755–60 — A Kolozsvári Református Kollégiumban 1754-ben subscribált.¹⁶
18. *Bertelan György* 1761 — A Kolozsvári Református Kollégiumban 1760-ban subscribált, 1761-ben búcsúzott a kollégiumtól és lett szentkirályi mester.¹⁷
19. *Krasznai Mihály* 1765 körül — A Kolozsvári Református Kollégiumban 1761-ben subscribált.¹⁸
20. *Albisi Sámuel* 1765 után — A Kolozsvári Református Kollégiumban 1764-ben subscribált, 1765-ben távozott a kollégiumból.¹⁹
21. *Kósa Mihály* 1770 után — A Kolozsvári Református Kollégiumban 1770-ben subscribált, neve után a „később pastor” bejegyzés szerepel.²⁰
22. *Rátz János* 1775 után.
23. *Pető István* 1780 — Az 1780-as vizitációs jegyzőkönyvek minősítése szerint „szolgálata kedves”.²¹
24. *Székely Dániel* 1786 után — A Kolozsvári Református Kollégiumban 1786-ban subscribált.²²
25. *Szőnyi József* 1790–1822 — Születési éve: 1755. A Kolozsvári Református Kollégiumban 1777-ben subscribált, 1790-ben Kalotaszentkirályon találjuk, az 1791-es vizitációs jegyzőkönyv a következőket írja róla: „mindenkor most is dicsértetik, az oskolája szép és számos, jól tanít, mindenik kedvelik”.²³ Dicsérőleg ír róla az 1813-as és az 1818-as vizitációs is, az 1822-es „szép talentumu” iskolamesternek nevezi.²⁴ Az egyházközség ragaszkodott szolgálatához és inkább lemondott az „academia promotio” rangról valamint az azzal járó, a Bánffy családtól kapott kegyúri adományról.
26. *Kovács György* 1822–1853 — Születési éve: 1798. A Kolozsvári Református Kollégiumban 1819-ben subscribált. A vizitáció 1843, 1840, 1847-ben dicsérte munkáját. Az 1848-as népiskolai összeírás szerint: „50 éves, nem járt képezdében, tud magyarul, deákul, olá hul”.²⁵ Az 1853-as vizitáció megállapítása: „jó oskolát tart”.²⁶

Zentelki tanítók:

1. *Jánosi András* 1737 — A Kolozsvári Református Kollégiumban 1734-ben subscribált és 1735-ben búcsúzott a kollégiumtól.²⁷
2. *Újvárosi Mihály* 1741 — 1741-ben mint kalotaszentkirályi tanító hűségesküt tett Mária Teréziának, az ő idejében egyesült a szentkirályi és a zentelki rektória.

II. A tanító jövedelme

Az első szentkirályi díjlevelet 1754-ből ismerjük, eszerint a rector jövedelme a következő volt: „Aki a papnak kalongyával nem fizet, egy véka búzát, négy véka zabot, két polturát (ad), a harangozásért főzésért is annyit. Amely fát a papnak visznek, annak harmada a mesteré. Temetésért, ha prédikáció alatt énekel négy poltura. Ha pedig len prédikáció nem leszen nyolc polturát”.²⁸ Egy 1797-es feljegyzés szerint a kalotaszentkirályi rector jövedelme a bánffyhungyadi, gyalui, kolozsi tanítók járandósága mellett a legjobb az egyházmegyében.

Az 1813-as díjlevél tömörebben fogalmazott: „Minden háztól egy-egy véka búzát, a félbéresek négy véka zabot, az orgonálásért 16 forintot az egész Ecla és egy véka búzát” biztosított a tanítónak.²⁹

Az 1822-es vizitáció külön megemlítette a tanításért kapott fizetést: „az olvasókért 12 krajcár, feljebbvalókért 30 krajcár, a felsőbbekért 1 forint” járt.

Az 1837-es vizitáció pénzben összegezte a rector fizetését: „a két Ecclesiában ezüstpénzben...88 forint”.

Az 1864-es díjlevél részletes leírását adja a tanító használatában lévő termőföldeknek:

„1. Minden oly telektől hol két hármás marha van fizetnek egy kis véka búzát, négy kis véka zabot.

2. Minden szolgálattételes zsellér telektől fizetnek egy kis véka búzát.

3. Minden oly telekről hol négy hármás marha van fizetnek egy kis véka búzát.

4. Temetésért fizetnek 20 krajcárt, búcsúztatásért 60 krajcárt.

5. *Szántók:* a/. A tehén hajtói fordulóban 2 darab föld együtt 6 kis vékás. b/. A rengeti (!) fordulóban vagyon nyolc vékás. c/. A határ fordulóban egy darab föld öt kis vékás. d/. A gyermekek tanításáért van az oláh templom mellett egy öt vékás föld melynek minden munkáit az iskolatanító végzi.

6. *Zentelki szántók:* a/. A cseri fordulóban egy darab négy kis vékás. b/. A térközt egy darab négy vékás. c/. A bérczen egy darab négy kis vékás.

7. Kaszálórét egyik eclának sincs a tanító használatában. Zentelke ad minden évben egy szekér szénát.

8. A temetőbeni fűnek harmada a tanítóé, mivelni ő tartozik.

9. A gyermekek tanításáért nem fizetnek semmit.”

A fenti díjlevél pénzbeli értéke a vizitációs jegyzőkönyvek szerint 1868-ban 229 forint 86 1/4 krajcár.³⁰

Adományok:

A kalotszentkirályi rektória „academica promotió” volt. A külföldi akadémiákra igyekvő diák-tanítók fizetéséhez a helybeli birtokos Bánffy család kegyúri adománnyal járult hozzá. A jelentős adomány a következőkből állt: „24 véka búza, 24 véka zab, 12 veder bor és a kis malom szombati vámja.”

Szőnyi József tanító tagja volt az első kalotaszegi önszegélyző egyletnek a „Papi és Mesteri özvegyek és árvák felsegélyezésére felállított Intitutió-nak” és annak pénztárába évenként 2 Rhénes forintot fizetett.³¹

III. Az iskola épülete

Az 1754-es egyházi összeírás adatokat szolgáltat az iskolamesteri telekről: „Melyen actu oskolamestere lakik vagyon délről a református templom kőkerítése, északról egy kis sikátor, melyet tekintetes nemzets Zámbo László uram pretendál a mellette lévő örökséghez. Keletről az utca, nyugatról a pusztaság vicinusi. Regális mensura szerint széle 5 hossza 20 öl.”³²

A vizitációs jegyzőkönyvek az iskola épületéről a következőket írták: 1822-ben a „classis meglehető”, 1825-ben „alávaló állapotban”, 1851-ben „oskola nincs, a rabló csorda által az egész Szentkirály elégetvén”, 1870-ben „a tanterem az iskolakötelesek felét alig képes befogadni.”

IV. A tanulók létszáma

A kalotaszentkirályi iskolában a vizitációs jegyzőkönyvek alapján a gyermeklétszám a következő képet mutatta:

1813 = 91 tanuló	<i>fiú: 50, leány: 41</i>
1814 = 50 tanuló	
1815 = 45 tanuló	<i>„két annyi is lehetne”</i>
1820 = 60 tanuló	
1825 = 75 tanuló	
1832 = 23 tanuló	<i>„lehetne még 49”</i>
1835 = 70 tanuló	
1839 = 82 tanuló	<i>fiú: 53, leány: 29</i>
1847 = 73 tanuló	<i>fiú: 44, leány: 29</i>
1851 = – tanuló	<i>„nincs iskola”</i>
1853 = 66 tanuló	<i>fiú: 48, leány: 18</i>
1860 = 89 tanuló	
1870 = 176 tanuló	<i>iskolaköteles: 228</i>

A XVIII. század második felében és a XIX század elején a Kolozsvári Református Kollégiumban Kalotaszegről Kalotaszentkirályról tanulnak a legtöbben, összesen 34-en. (Ebben az időszakban a vidék központjának számító Bánffyhunyadról 21-en tanultak Kolozsváron.)

V. Az oktatás anyaga és módja

A *tanévről* 1867-ben feljegyezték: „téli iskola van”. A *tantárgyak*: 1822: „olvasás, írás, éneklés, vallás, számok”, 1836: „69 tanulóból conjugista 4, declinista 5”, 1860: „olvasás, írás, vallás, számvetés, földrajz, természetrajz”.

Az *oktatás módja*: 1791-ben a vizitáció csak annyit tartott érdemesnek feljegyezni, hogy az iskolamester „jól tanít”. A Lancaster oktatási módszer ismert volt Kalotaszentkirályon is: 1835-ben „Lancaster ábécéjére 1 Magyar forint 20 dénárt fizettek”, 1839-ben a vizitáció feljegyezte: „adtam 1 Lancaster példányt”. 1867-ben a tanító a „hangoztató módszerrel” tanított.

Az *examenekről*: 1825: „Szentgyörgynapkor az examenadáskor volt 75 tanuló” (az iskolában), 1837: „négy jól vizsgázott tanuló megjutalmaztatott a Kis Geográfiával” (tehát jutalomkönyvet kapott), 1860: „examen kitűnő”.

A *tanszerekről*: 1832: fekete tábla, 1842: Mentorért 3 Magyar forintot fizettek (népszerű népkönyv volt!), 1870: olvasótáblát és földabroszt említ a vizitáció.

19.

KETESD

(Tetişu, Kolozs megye)

Református felekezeti kisiskolája a rendelkezésünkre álló adatok szerint a XVIII. század második felében létesült.

I. Az iskola régi tanítói

1. *Radits András* 1780 — Az 1780-as vizitáció szerint: „a mester mindenben dicsértetik”.¹
2. *Rátz Márton* 1805 — „Az eccla panaszolt a rector ellen, hogy oskolát nem tart” Az ügy a partiális sinódus elé került és a bizonyára többször is figyelmeztetett tanítót állásából elbocsájtották. (Ritkán előforduló eset!).²
3. *Zilahi József* 1813 — A vizitációs jegyzőkönyvekben szerepel.³
4. *Korda József* 1816 — A vizitációs jegyzőkönyvek említik.
5. *Szilágyi Sámuel* 1818 — A vizitáció szerint: „Oskola gyenge állapotban. Részegesedik, káromkodik a pap rendeléseit megveti” (a tanító).
6. *Szakáts János* 1820–22 A vizitáció szomorú képet rajzol az egyházközség erkölcsi életéről; 1822-ben: „Mind a pap mind a mester fertályol és félfertályol, adják árulják az italt és ezzel a falu romlik.” A vizitáció panasa: „a classis kicsi és setét, mert elvan foglalva a mester pálinkafőzője által”, határozása: „a pálinkafőző kitéssék a classisból”. A vizitáció véleménye: „alkalmas tanító, tud tanítani, ha akar.”
7. *Sípos József* 1825 — Vizitáció megjegyzése: „jó tanító”.
8. *Szabó János* 1826–33 — 1826-ban a vizitáció kéri elmozdítását, mert „pálinkaméréssel foglalkozik”. Az ügy a Főconsistorium elé került „a ketesdi eccla szegényebb tagjai, akik nem adták fel gyermekeiket (az iskolába) és emiatt 1825-ben 32 Rhénes forint büntetést fizettek, kérik a büntetés elengedését. A felnemadás oka (a szülők szerint) a rector alkalmatlansága a tanításra (és állításuk szerint) nincs is iskola”. A Főconsistorium a szülők kérését elutasította!⁴
1831-ben a vizitáció közészerűnek minősítette az iskolát. 1833-ban az egyházközség újra panaszkodott a tanítóra: „a classisban borjakat tart. A pajta megjavíttatván — szólt a határozás — a classisból vitesse ki a borjakat”.
9. *Papp Elek* 1837–1841 — Az egyházközség és a tanító között ekkor sincs béke, 1841-ben a ketesdiek „eltúrhetetlen, veszekedő”

embernek mondják, a vizitáció, de a tanító is eltétetését kérte. 1848-ban Vistán tanított, a népiskolai összeírás akkor 34 évesnek mondja, aki magyarul tud és nem járt képezdében.⁵

10. *Tamás Dániel* 1846–1847 — Kalotadamoson tanított 1830–1840-ig. A vizitációs jegyzőkönyvekben Kántor Dániel néven is szerepelt.
11. *Kolozsvári Benjámin* 1848 — A népiskolai összeírások 34 évesnek mondták, aki magyarul tud és a képezdében a kölcsönös tanítás módját tanulta.
12. *Bényeki Áron* 1851–1862 — Inaktelkén tanított 1848-ban, akkor 30 éves, magyarul tud és Zilahon járt képezdében. 1862-ben látszólag minden előzmény nélkül a vizitáció előtt beadta lemondását.
13. *Viski Sándor* 1868
14. *Kelemen Ferenc* 1871–1872
15. *Sarkadi Lajos* 1876
16. *Mátyás Miklós* 1878–1899
17. *Vincze István* 1900 — Ideiglenes, oklevél nélküli tanító.

II. A tanító jövedelme

A tanító jövedelméről az egykori díjlevelek tanúskodnak. 1813-ban: „Minden háztól fizetnek egy véka búzát, fél veder bort, nyoc szekér fát. Minden gyerekért 10 kupa mustot, egy szekér fát, a harangozásért 4 forintot”.

1862-ben:

„1. Minden háztól egy kis véka búza, akár pedig egy nagy véka rozs vagy törökbúza és 4 kupa must. A zsellérek pedig 16 kupa rozs vagy törökbúza.

2. A gyermekek tanításáért minden gyerektől 10 kupa must és egy szekér fa (összesen van 34 gyerek).

3. Nyolc törvényes szekér fa, melyet újévig tartozik az eccla a kántori szállásra behordani.

4. A közönséges temetésért fog kapni 21 kajcár (o. e.), a búcsúztatásért egyezés szerint.

5. Paszió éneklésért 1 kupa bort és 1 tyúkot.

6. Van a felső fordulón 4 kis véka férőjű föld, melyet az eccla mivel trágyáz, de a kántor magjával veti be, egyéb munkája a kántoré, hanem az eccla béviszi.

7. Az alsó fordulón a Téren 4 kis véka férőjű föld, melyet az eccla szánt és trágyáz meg, a kántor magvából veti, egyéb munkája a kántoré, hanem az eccla béviszi.

8. Az úgynevezett Sási fordulón 1 kis vékás kenderföld, minden munkája a kántoré.

9. A kenderes kertben 1 kis véka férőjű kenderföld, melyet az eccla szánt trágyáz és vet el a kántor magvából, a többi munkája a kántoré, az eccla béviszi.

10. A kert megett egy kis káposztásföld, melyet az ecla trágyáz meg.
 11. Borbátgazon két vékás tavaszbúza föld, a kántor műveli.
 12. A Szénhelybe 1 szekér szénára való kaszáló, minden munkája a kántoré
- Az összeírás a díjlevél pénzürtékét 1868-ban 141 forint 75 krajcárra taksálja.⁶

A ketesdi iskola a századforduló idején is felekezeti iskola volt, az egyházközség vállalta az iskola fenntartásának költségeit. Kántor-tanítójának 1894-ben a következő jövedelmet biztosított:

1. Két szoba, konyha szép lakás, 550 négyszögöl kerttel.
 2. 645 négyszögöl szántó, melyet az egyház trágyáz, szánt, elvet s a terményt haza szállítja.
 3. 760 négyszögöl szántót ugyanúgy munkál az egyház.
 4. 75 négyszögöl kenderföldet a tanító köteles megdolgozni.
 5. 85 négyszögöl szántót szintén a tanító köteles megdolgozni.
 6. 1455 négyszögöl szántó, kaszáló minden munkája a tanítóé.
 7. Az adókat az egyházközség fizeti.
 8. Kevés munkát is tesznek az egyháztagok 360 forint értékben.
 9. Minden füst után egy kis véka gabona jár, összesen 22 liter.
 10. Minden háztól 4 kupa must (55 liter).
 11. Minden tanköteles fapénz címen fizet 60 krajcárt.
 12. Minden 6–12 éves iskolabajáró gyermekért fizetnek 13.75 liter mustot.
 13. Az egyház erdejéből jár 2 hosszú öl fa.
 14. Stóla minden énekszóval temetett halott után 50 krajcár.⁷
- A tanítói fizetés összege szerény, 1890-ben 156 forint, 1897-ben ugyanez az összeg szerepel, megjegyzésként a tanítóról: „állami segélyt nem élvez, mert nincs oklevele” szerepel.

III. Az iskola épülete

Az iskola épületéről a vizitációs jegyzőkönyvek 1822-ben beszélnek először: „a classis kicsi és setét” szól a summás megállapítás. Később megtudjuk, hogy az iskola „kétlakrészes faház”.

1847–48-ban a vizitáció meghagyta, hogy „rektori ház és classis építtessék megfelelő”. A falu anyagi ereje az új iskola építését ekkor nem tette lehetővé, ugyanis 1843-ban a pap számára parókiát építettek és ez kimerítette az egyházközséget. 1863-ban térnek vissza az építés gondolatához, amikor is a vizitáció szerint „egy osztály építése tervbe van véve”. Később, 1872-ben „használható”, 1890-ben „gyenge” az iskola épülete. A két szoba, konyhás „új felekezeti iskola” 1893-ban épült.

IV. A tanulók létszáma

A ketesdi felekezeti iskola tanulóinak létszáma a vizitációk alapján a következő volt:

1813 = 12 tanuló	<i>„most többen is kezdenek gyülekezni”</i>
1818 = 12 tanuló	
1820 = 12 tanuló	<i>„30 lehetne, a szegénység miatt nincs”</i>
1823 = 7 tanuló	
1826 = 20 tanuló	<i>„a szegénység miatt nem járhat 6 fiú és 6 leány”</i>
1832 = 12 tanuló	<i>„járhatna még 18”</i>
1835 = 15 tanuló	
1839 = 2 tanuló	<i>„járhatna 20”</i>
1847 = 9 tanuló	<i>„járhatna még 10”</i>
1868 = 34 tanuló	<i>„a tankötelesek száma 58, a szülők hanyagság miatt nem adják az iskolába gyermekeiket, a szolgál-bírósnak feljelentettek”</i>
1851 = 15 tanuló	
1860 = 38 tanuló	
1870 = 63 tanuló	
1872 = 65 tanuló	<i>„és 20 ismétlő”</i>
1879 = 34 tanuló	
1880 = 30 tanuló	<i>„13 ismétlő”</i>
1890 = 38 tanuló	<i>„13 ismétlő, tankötelesek száma 90”</i>
1895 = 46 tanuló	<i>„19 ismétlő”</i>

V. Az oktatás anyaga és módja

A tanévről a vizitáció 1870-ben megjegyzi, hogy „csak téli iskola van”.

A tantárgyak az évenként tartott vizitációk szerint a következők: 1830-ban „Ágendát, Szent-Históriát, Soltárt, olvasást és sillabizálást”⁸ tanulnak, 1868-ban „olvasást, írást, főbeli számvetést, kátét, éneket és imákat”, 1870-ben „Konfirációs Kátét, Szent-Történeteket, Magyarország történetét, Földrajzot, Számtant, Értelem-gyakorlatot, olvasást és írást”.

1839-ben az iskolában „Lancasterből hagyott” egy példány, hogy bevezették-e a ketesdi rektóriára Salamon módszerét, arról a források nem tudósítanak. Az 1860-as években feljegyezték, hogy a tanító a sillabizáló módszerrel tanít, a hangoztató módszert nem ismeri, 1870-ben már a hangoztató módszer szerint tanított.

A tanszerről kevés a tudósítás: 1870-ben „csak olvasó táblák vannak”, 1892-ben „szegényes”, 1893-ban „az iskolai könyvtárban 93 könyv van”.

Az iskolához „600 négyszögöl gyümölcsfa-iskola” is tartozott (1884).
A ketesdi iskolában 1890-ben egy osztály, 1895-ben öt osztály, 1900-
ban négy osztály működött.

20.

KISBÁCS

(Baciu, Kolozs megye)

Kisbács református kisiskolájának három tanítója ismert a XVIII. századból. János József neve 1739–1740 között magister cantorként szerepelt a bácsi egyházközség anyakönyvében.¹

Gáspár József nevét 1746–1779 között említik. Szilágyi István neve a szucsági anyakönyvben szerepel az 1797 május 18-án történt bejegyzés szerint: „Temettem a bátsi kántor Szilágyi István leányát Barbarát és Sárát”.²

21.

KISKAPUS

(Căpușu-Mic, Kolozs megye)

A kisikapusi iskola létezésére a XVI. század közepéről vannak adataink, magyar állami iskoláját 1896-ban a millénium évében szervezték.

I. Az iskola régi tanítói

1. *Ferench deák* 1551 — „Ferench deák kiskapussy mester”-neve így szerepel Magyarvalkón 1551 január 9-én Szamosfalvi Gyerőffy Mihály adóságai és zálogos tartozásai összeírásában kilencedik és utolsó tanúként.¹
2. *Szilágyi Márton* 1754 — Az 1754-es összeírásban, mint „öreg mester” szerepel.²
3. *Intze István* 1755 — A Kolozsvári Református Kollégiumban 1745-ben subscribált, 1749-ben végzett, 1754-ben iskolamester Nagykapuson, innen jött Kiskapusra.³
4. *Parajdi Mihály* 1780 — Lévitatanító, iskolamestersége idején összetűzésre került sor a Gyerőffy birtok katolikus hitre tért jobbággyai és a reformátusok között, Parajdi menti meg a tömeg támadásától a templomot.
5. *Szabó Miklós* 1786–1790
6. *Gyulai József* 1791–1812 — Lévitatanító, 1809-ben 2 Rhénes forintot fizetett be a „Papi és Mesteri özvegyek és árvák felsegélyezésére felállított Institutio” pénztárába.⁴
7. *Gönczi András* 1812–1817 — A Kolozsvári Református Kollégiumban tanult, 1813-ban a vizitáció elégedett tevékenységével: „A Kántorral az Ecclesia megvagyon elégedve, az iskola jó állapotban van”.⁵
8. *Szabó István* 1817–1831 — A Kolozsvári Református Kollégiumban tanult, lévitatanító. 1831-ben hosszas vita után távozik a faluból: „Nincsen iskola – írja a vizitáció – mert az Eccla a lévitával háborúságban van”.⁶
9. *Tatai Ferenc* 1831–1883
10. *Mátyás Miklós* 1895
11. *Kelemen Ferenc* 1896
12. *Kusztos Géza* 1896–1911

II. A tanító jövedelme

1754-es díjlevele a következő: „A lévitának... esketésért, keresztelésért és temetésért úgy fizetünk mint a Nagy-Kapuson lévő máter eccla, hanem a halott felett való éneklésért, ha a pap prédikál a 3 máriásból tartozik a mesternek egy suskátot adni. Az oskolamesternek úgy fizetünk, amint megalkudhatunk” (mármint a gyermekek tanításáért!).⁷

A Kolos-kalotai egyházmegye jegyzőkönyve 1797-ben a kiskapusi, jákótelki és sárvásári lévita-tanítói állomásokat a jobb jövedelműek közé sorolja.

1813-ban a díjlevél pontosan rögzíti a mester jövedelmét: „Minden háztól fizetnek – írja – 2 véka búzát, egy szekér fát, egy kenyeret és egy sertéslábat, valamint egy garast. (A sertésláb alatt egy hátsó disznóláb csont értendő!). A gyermekek tanításáért egy-egy szekér fát”.

A tanító fizetése 1837-ben 145 Rhénes forint 22 krajcárt, 1868-ban és 1879-ben 156 forint 12 ½ krajcárt, 1890-ben 177 forintot, 1895-ben 163 forintot tett ki.⁸

III. Az iskola épülete

Az iskolamesteri telek leírását 1754-ből ismerjük: „Amely háromszögletű helyen a református kőtemplom és annak cinterme vagy temetőhelyén belől ezen református ecclának ma egy öreg Szilágyi Márton nevű mestere lakik, nyugatról való szegletjében lévő zsellérházzal egyben, mindörökké parochiális fundus volt, mint ma is, melynek felől az utcák vicinitási, széle pediglen délről északra 26, hossza északról nyugatra 30, nyugatról keletre 23 királyi ölek”.⁹

1832-ben a classis épületéről azt írják, hogy „magnagyítatott és szalmával fedetett be”. (Az 1835-ös vizitációs jegyzőkönyvből tudjuk, hogy a szalmafedés 70 forintba került).

1871-ben új iskola épült, 1 tanterem és 1 kántori lakás egy fedél alatt, az építési költség 700 forint volt. 1890-ben az iskola épületét jónak mondják.

IV. A tanulók létszáma

A vizitációs jegyzőkönyvek a következő létszámot rögzítették:

1813 = ? tanuló	„a gyermekek szorgalmasan tanulnak”
1818 = 12 tanuló	
1825 = 8 tanuló	„lehetne még 2, azok szegények”
1835 = 17 tanuló	
1839 = 8 tanuló	

1851 = 30 tanuló
 1860 = 30 tanuló
 1868 = 15 tanuló
 1870 = 21 tanuló
 1879 = 15 tanuló

	6–12 év	13–15 év	
1880	43 28	–	<i>iskolaköteles iskolába jár</i>
1890	73 62	27 14	<i>iskolaköteles iskolába jár</i>
1895	67 60	29 23	<i>iskolaköteles iskolába jár</i>

V. Az oktatás anyaga és módja

1833-ban az egyházközség 1 Rhénes forintot kifizetett a Lancaster abcére, 1839-ben a vizitáció az iskolába „hagyott a Lancaster abcéből” egy példányt.¹⁰

1860-ban az iskolában olvasást, vallást, számvetést és éneket tanítottak, az oktatásban használt módszer 1871-ben a „hangoztató” volt.

22.

KISPETRI

(Petrinzel, Szilágy megye)

Az iskola létezése a XV. századtól bizonyított, 1486-ban említik ugyanis a kispetri templomot, temetőt, Demeter helybeli plébánost és Sebestyén clericust az idevaló tanítót.¹

I. Az iskola régi tanítói

1. *Sebestyén clericus* 1486
2. *László István* 1754²
3. *Vágó Gergely* 1770 körül
4. *Halló Sámuel* 1773
5. *Halmágyi Ferenc* 1780³
6. *Gyalui Sámuel* 1771 ?–1814

A kispetri anyakönyv nevét kétszer említi 1783-ban és 1789-ben, az első bejegyzés: „Mester Gyalai fiát Samut temettem”, az utóbbi „Mester Gyalai fiát Jósit temettem”. Bővebb információkat az 1813-as vizitáció szolgáltat: „A Kántor egy elöregedett ember nehezen folytatja a kötelességét, de csak... elszenvedik, ha ifjabb korában hasznát vették, öreg korában sem kívánják megszorítani. Szeretnék ha segítsége lenne, hogy a gyermekek tudatlanul ne nőjenek fel, de a mostani nehéz időbe fizetést mindkettőnek nem tudnak adni”.

Az öreg mester 1819-ben elhalálozott, az anyakönyv így emlékezik meg róla: „Gyalui Sámuel 5 – esztendőktől fogva nyugalomban lévő, de 75 esztendőig a körösfői, magyarvalkói, damosi végre mintegy 40 esztendeig ezen Kis-Petri szent ecla igen jó emlékezetű oskola mestere az öregség terhe alatt megfáradva elnyugodott az Úrban 1-a 8. hó és eltemettetett 3-ikán...több helyiségből is megjelent igen szép számú gyülekezet előtt életének 101-ik évében”.⁴

7. *Balog Márton* 1814–1821
8. *Varga Pál* 1822–1848 — 1822-ben a vizitációs jegyzőkönyvek szerint „26 éves, házas, alkalmas, magyarul tanít”, 1826-ban „nincs panasz ellene”, 1831-ben azonban „restecsének” mondják. 1843-ban villámcsapás következtében az iskola leégett, a tanító számára az egyházmegyében gyűjtést rendeztek: „A kispetri égi tűz által elégett mester Varga Pál számára adakozni kell” olvashatjuk a szucsági egyházközség anyakönyvében.

Az 1848-as népiskolai összeírás 51 évesnek mondja, aki magyarul tanít és nem járt képezdében.⁵

9. *Deési Lőrincz* 1865–1872 — 1867-ben az iskola minősítése „jó”, a tanító 1872-ben Középlakra ment.
10. *Deési Domokos* 1873–1876 — 1876-ban Farnasra ment lévitának.
11. *Antal György* 1876–1890
12. *Mihályfalvi József* 1891–1893
13. *Técsy József* 1894–1920

II. A tanító jövedelme

1754-es díjlevele a következő: „Az oskolamesternek minden háztól, ha sok gazdák vagy pár emberek laknak is egy háznál, egy véka búzát adnak. Az eccla annuatim ad 8 szekér fát. A mester búzájából 4 vékát elszántanak, vetnek, minden háztól 1 kenyeret adnak és 1 sustákot”.⁶

Az 1813-as díjlevél szerint: „Háztól fizetnek, minden háztól 1 véka búzát, 2 garast, egy kenyeret és 4 szekér fát az egész Eccla”. A vizitáció előtt a tanító panaszol a „bérbeli restanciája” miatt. 1827-ben a vizitáció feljegyezte, hogy „a pap átenged a mesternek önként jóakarából 3 darab szántóföldet, de csak addig, amíg az híven káplánkodik”. A tandíj 1822-ben ábécistákért 12 krajcár és fél szekér fa, kiskátások és soltárosokért 20 krajcár és fél szekér fa volt.

A tanító fizetését növelték a különböző adományok, az 1865-ös díjlevél 10. pontja rögzíti: „1860-ban a tagosítás alkalmával a birtokos urak az iskola tanító fizetése nevelésére adományoztak 4 hold szántóföldet. Ez is egy tagban szakasztatott ki”.⁷

Ugyancsak a díjlevélben olvashatjuk: „Néhai Méltóságos Szentgyörgyi Imre úr az iskolatanító fizetése nevelésére a bécsi bankban tett le 100 forintot (osztrák értékű), annak évenkénti kamatja 5 forint” (1879-ben az összeg 7 forint 20 krajcár), valamint „Gróf Bethlen Géza úr 2 kalangya rozstot, Bartha Albert úr 1 kalangya rozstot” adományoz évenként a tanítónak.

A XX. század elején két jelentős adományt kapott az iskola és a tanító: 1904-ben Kolbai Ferenc 1100 négyszögöl belsőt adományozott az iskolának, 1921-ben „Técsy Józsefné alap”-ot létesítenek. Ez utóbbit Técsy József tanító leányai létesítették: Técsy Margit 1920-ban Amerikába ment és egy év múlva 35 dollárt küldött az iskola részére, aminek mindenkori kamatja a tanítót illette, Técsy Berta pedig 1300 lejt adományozott az iskolának jutalomkönyvek vásárlására.

Az adományok ellenére a kispetri tanító fizetése nem tartozott a legjobbak közé, értéke 1868-ban és 1879-ben is 118 forint 11 ¼ krajcár volt, 1890 és 1895 között 300 forintra emelkedett, de 1897-ben alig érte el a 223 forintot.⁸

III. Az iskola épülete

Az 1754-es összeírás az iskolamesteri telekről a következő leírást adja: „Második parochiális fundusa ezen református ecclának az, melyen mostan László István nevű mestere lakik, vagyon a református kötemplomnak cinterme mellett, nyugatról vicinusa ennek... Tekintetes Nemzetes Kimitáné asszony colonialis pusztas sessiója, mely mostan veteményes kert, melynek is regalis mensura szerint széle 51 és fél hossza 11 királyi öl”.⁹

A classisról 1822-ben a vizitáció feljegyezte, hogy „most építik”. 1843-ban villámcsapás következtében leégett és még 1847-re sem épült újjá.

1872-ben az iskolaházat „a célnak nem megfelelő romnak” minősítik, ugyanebben az esztendőben javítják „bepádimentozzák, nagyobb ablakokat tesznek”.¹⁰ 1890-ben a vizitáció „jónak” mondja.

IV. A tanulók létszáma

A falusi kisiskola egyik legynagyobb gondja a beiskolázás volt. Kispetri-ben 1827 október 5-én (!) „az oskolába feljárható gyermekek Conscribáltattak... s az írás által is adatott a curátornak... hogy 3 nap alatt jó 3 forint büntetés alatt minden felírt szülőket gyermekeik feladására szorítson”. A vizitáció az előbbiekhöz hozzá teszi, hogy „ilyen rendelet minden évben kiadatott”.

A tanulók létszáma a vizitációs jegyzőkönyvek szerint a következő:

1818 = – tanuló	„a kántornak egy tanulója sincs”
1822 = 7 tanuló	„járhatna még 16, de köntösük, lábbelijük nincs”
1826 = 18 tanuló	
1829 = 13 tanuló	„járhatna még 3”
1835 = 16 tanuló	„több a szegénység miatt nincs”
1839 = 13 tanuló	„járhatna még 12”
1847 = tanítás nincs	„az oskolaház elégett”
1851 = 25 tanuló	
1860 = 42 tanuló	
1870 = 43 tanuló	„iskolaköteles 48”
1872 = 36 tanuló	
1879 = 30 tanuló	

1880	41	27	<i>iskolaköteles</i>
	32	23	<i>iskolába jár</i>
1890	54	15	<i>iskolaköteles</i>
	41	14	<i>iskolába jár</i>
1895	35	30	<i>iskolaköteles</i>
	34	28	<i>iskolába jár</i>

V. Az oktatás anyaga és módja

A tanév „csak téli” (1870), vagyis ősztől tavaszig, a mezőgazdasági munkák kezdetéig tanítottak. Az iskola minősítése „jó” (1867), „megfelel a törvény kívánalmainak” (1890), az osztályok száma 1890-ben 3, 1895-ben csak 2, de 1900-ben már 5 osztályos az iskola.

A tantárgyak sorában 1822-ben az ábécistákat, kiskátésokat és a soltárosokata említik 1829-ben a latin nyelv alapismereteit oktatják: „tanulnak declinatiót... comparatiót és cathechizmust”.

Az olvasnitanítás terén már a korszerű „hangoztató módszert” alkalmazzák (1870). Az évvégi vizsga gyakran elmarad, mint például 1822-ben amikor a fejegyzés szerint: „examen nincs, mert hamar kiveszik a gyermekeket az iskolából”. (Nyilván a mezőgazdasági munkák kezdete miatt).¹¹

Az ismétlőiskola 1870-ben működik: „Mind az ismétlő nyári iskolázás, mind az ifjak vasárnapi tanítása – írják – rendes folyamatban van s kitűnő sikerrel gyakoroltatik”.

Az oktatási segédeszközök vásárlásáról a kurátori számadások tudósítanak: „A Lancaster Ábécére 1 Mft 20 dénárt fizettem” (1835), „13 Lancaster ABC deszkájáért 3 Mft-ot, a Lancaster ABC felakasztására horgas szegekért 14 dénárt fizettem” (1836), „Hét Lancaster ABC táblák csinálására fizettem 80 dénárt” (1841).¹²

Gyümölcsfaiskola „van 1 hold körülkerítve, ahol az oltásba gyakorolják a gyerekek magukat” (1867, 1870).”

23.

KOLOZS

(Cojocna, Kolozs megye)

I. Az iskola régi tanítói

1. *Vásárhellyi K. János* 1668 körül — Neve a Kolozsvári Református Kollégium diákjainak névsorában olvasható.¹
2. *Szombati R. István* 1689 körül — A Kolozsvári Református Kollégium diáknévsorában említik.²
3. *Pesti József* 1693 körül — A Kolozsvári Református Kollégium diáknévsorában szerepel.³
4. *Németi János* 1693 — A Kolozsvári Református Kollégium diáknévsorában szerepel.⁴
5. *Deáki Gábor* 1754 — Nevét az 1754-es összeírás említi.⁵
6. *Görgényi Imre* 1780 — Az 1780-as vizitáció „Szép Dexteritású Mester”-nek nevezi.⁶
7. *Makkai Sámuel* 1791 — 1791-ben a vizitáció megjegyezte, hogy „az iskola jó állapotban van”.⁷
8. *Füzesi József* 1813 — A vizitáció előtt panaszol: „...sokat éheznek... három hónapig se lát ételt, városon kénytelen ételt keresni, emiatt kötelessége hátramaradást szenved”.⁸
9. *Csiszér Zsigmond* 1823–1826 — A vizitáció szerint: „az iskola tanítása nem jól megyen”.
10. *Deáki József* 1831 — 1831-ben minősítése „jó tanító”.
11. *Ágoston György* 1835–1847 — 1847-ben „szorgalmas” minősítést kapott.

II. A tanító jövedelme

A kolozsi tanító 1754-es díjlevele a következő volt: „A mesternek a cameraticum beneficiumból secundum benigna mentionatorum... collationem 32 Magyar forintot kellene adminisztrálni ezen református eclából ordinarie, de mostan annuatim csak 26 Magyar forintok adminisztráltak. In super ezen református eclában a maga erején szántóvető ember egy véka búzát, fára 25 pénzt, főzésre 6 pénzt ad mostan, akik nem maguk erején szántanak dénár 50, fára 25 pénzt, főzésre 6 pénzt. Az elszegényedett asszonyok, kik özvegyek, dénár 12 adnak”.⁹ (Az egyházi javak összeírásában szerepel az unitárius mester szántó földje és a református mester szénafüve is).

1813-ban a vizitáció előtt a mester panaszol, hogy „a conventiója szerint tartozik minden ember esztendőn által egyszer főzni, de három hónapig se lát ételt”. A vizitáció figyelmezteti az egyházközséget: „D. Curátor kötelessége az embereket arra szorítani, hogy a Rectornak tartozó ételt idejében bészolgáltatassák”.¹⁰

1797-ben a kolozsi rectori állomás a jól jövedelmező iskolák közé tartozott, a tanító fizetésének összege 1837-ben 82 Rhénes forint pengőben, 1868-ban 291 forint 64 krajcár volt.¹¹

III. Az iskola épülete

1754-ben a mesteri telek leírása a következő: „A második parochiális fundus vagy on református templommal átellenben mintegy az oldalban, melyen a Mestere lakik ezen ref. eclának Deáki Gábor, vicinusa ennek napkeletről ugyanezen ref. fundusa, délről Regius Fiscus fundusa, nyugatról Cir. Pukkinger János uram öröksége. Északról a város utcája. Ennek is Regius Mensura szerint széle 10 ½, hossza pedig len 19”.¹²

1790-ben „classis nincs”, 1818-ban a vizitáció megjegyezte, hogy a tanító „45 tanítványával a maga hálószobájában nyomorog”.¹³

IV. A tanulók létszáma

1780 = – tanuló	„egy tanuló sincs, nincs classis”
1818 = 45 tanuló	
1823 = 23 tanuló	
1826 = 28 tanuló	
1831 = 32 tanuló	„járhatna még 14”
1835 = 42 tanuló	„több is lehetne, a szegénység miatt nincs, a reformátusok lélekszáma: 1000”
1836 = 24 tanuló	
1839 = 42 tanuló	„járhatna még 12”
1840 = 25 tanuló	„járhatna még 15”
1847 = 57 tanuló	

V. Az oktatás anyaga és módja

1836-ban a vizitációs jegyzőkönyvek a vizsgákkal kapcsolatos rendelkezést rögzítették: „A D. Consistórium... a Méltóságos Fő Curátor Úr jelentésében meghatározta, hogy minden évben két Examen tartassék egy Februárius elein, másik Húsvét harmad napján”. 1846-ban a vizitáció az iskolába járás régi rendjét szorgalmazta: „A Consistórium

által megállapított azon rendszabályt, hogy a gyermekek reggeli 8 órától csak 10 óráig és délután 2 órától 4 óráig járjanak fel az iskolába... ez ellen szól a Canonica Vizitáció és az eddig szokásban volt iskolába járást megparancsolja".¹⁴

1839-ben a kolozsi iskola „Két Lancaster Ábécét” kapott.

24.

KÖRÖSFŐ

(Izvoru-Crişului, Kolozs-megye)

Első iskolatörténeti adatunk 1652-ből való, ekkor Adorján Gergelyné körösfői özvegy jobbágyasszonyról az urbáriumok feljegyezték, hogy „fia Scholában lakik”.¹ Az utalás bizonyára a Kolozsvári Református Kollégiumra vonatkozik, de mindenképpen Körösfő és egy oktatási intézmény kapcsolatára utal. A felekezeti kisiskola létezése a XVIII. század első évtizedeitől bizonyított, állami iskolája 1900-ban létesült.

I. Az iskola régi tanítói

1. *Gyalai Sámuel* — 1718–1819 — Gyalai Körösfőn kezdi tanítói pályát 1739-ben, 21 esztendőskorában. Később Valkón, Damoson és Kisperiben szolgált.²
2. *Dul Ferenc* 1757 körül — „Ludi magister Körösfőiensis” — így szerepel a Kolozsvári Református Kollégium alapítványi segélyt élvező felső osztályos diákok felsorolásában. 1753-ban subscribált, 1757-ben végzett.³
3. *Csákány János* 1773 — „Ludi magister” néven szerepel az 1773-as összeírásban.⁴
4. *Györfi Dávid* 1780 — Az 1780-as vizitáció dicséri munkáját, 1791-ben Damoson tanított.
5. *Bodoki Márton* 1791–1794 — Nevét a 1791-es vizitáció említi, 1794-ben a források arról tudósítanak, hogy „a körösfői mester meghagyott mivel a vizitációkor semmit nem panasztak reá”. A törvényes idő leteltével távozott a faluból, 1797-ben a jegyzőkönyv figyelmeztet: „ide mester kell”.
6. *Farkas Sámuel* 1806 — Az anyakönyvben szerepel először 1806 november 15-én, amikor Sámuel nevű fiát keresztelték, felesége Tamás Kata. Az eklézsiával viszonya rossz volt, „eltétetését kérik, mert iszákos”. Az egyházmegye partiális zsinata azonban meghagyta állásában.
7. *Kálmán István* 1807–1815 — Neve a mákói anyakönyvben szerepel 1807 április 23-án, amikor esküvőjét tartotta Bot Katával.⁵ Pályafutását bizonyára Körösfőn kezdte, a Kolozsvári Református Kollégiumban 1806-ban végzett, neve után „mester Körösfőn” bejegyzés olvasható. 1809-ben 2 Rhénes forintot fizetett a papok és mesterek önszegélyző pénztárába. Az 1813-as vizitáció dicsérl.
8. *Zilahi József* 1815–1849 — Zilahi 1788-ban született, 34 éven

keresztül tanított a faluban. Az anyakönyvekben neve többször is szerepelt: 1815 október 22-én feleségével Győrfi Katával leányukat Tresit, 1817-ben fiukat Sámuel, 1820-ban ugyancsak fiút Moesest keresztelik.

1818-ban dicsérik tevékenységét, 1822-ben 35 éves, házas, alkalmas tanítóként jegyzik. Az iskolát 1826-ban középszerűnek minősíti a vizitáció, a tanítót 1827-ben, 1831-ben és 1835-ben dicséri. Az 1848-as népiskolai összeírás 60 évesnek tudja, képzőben nem tanult, magyar és román nyelven tud.

9. *Kálmán István* 1850–1870 — A vizitáció szerint 1851-ben „szorgalmasan tanít”, 1852-ben „jó iskola van”, 1867-ben az iskola „középszerű”.
10. *Brán János* 1872–1874 — Árpástóról jött, két év után visszatért az előbbi faluba, ahol 1874 és 1883 között tanított, majd visszatért Kalotaszegre és Vistán fejezte be pályafutását. Feljegyzések szerint a korszerű oktatás híve volt.
11. *Kapronczai Benő* 1870 — 1870-ben dicsérik: „a szorgalmat ügyes modorral párosítja” a tanító. Munkája az állami tanfelügyelő figyelmét is magára vonta és III-osztályú állami jutalomban részesült. Körösfőről a rossz „classis” miatt távozott.
12. *Katona Károly* (1852–1897) 1876–1878 — Neve az irodalomtörténetbe is szerepel, ő volt ugyanis Ady Endre első tanítója. Debrecenben tanult, a körösfői vizitáció megállapítása szerint „képes a tanításra”. Pályája során tanított: Nyárszón (1873–1876), Monón (1877–1881), Érdmindszenten (1883–1886). Élete tragikusan végződött, 45 évesen a kolozsvári elmeegógyintézetbe került, ott érte a halál, a házsongárdi temetőben nyugszik.⁶
13. *Wittmayer Lipót* 1878–1895 – Tanítói oklevele nincs, szabad idejében csizma és lábbeli javításával foglalkozott, ezért „suszter-tanítónak” nevezték, így őrizi nevét ma is a falu emlékezete. 1895 június 16-án nyugdíjba vonult, 1897 és 1901 között, mint nyugdíjas tanító Alsó-járán tanított.
Wittmayer távozása után az üres állást kétszer is „köröztették”, de a kevés fizetés miatt senki sem jelentkezett. Az 1895 és 1899-es években emiatt a tanítás szünetelt, végül az egyház lemondott iskolafenntartói jogáról a magyar állam javára.
14. *Ilosvai Lajos Károly* 1900–1901 — Az első állami iskolai tanító, Ószévóról (Bács-Bodrog megye) jött és a következő tanév elején Májosházára távozott.

II. A tanító jövedelme

A tanító jövedelméről a díjlevelek tudósítanak, Körösfőn a következők ismertek:

1754-ben: „Az oskolamesternek pediglen fizet az egész eccla 20 véka búzát, minden pár ember fél véka zabot, egy kenyeret, harangozásért egyszer főz neki egy esztendőben. Temetésért mikor a pap prédikál 4 polturát, mikor pedig nem prédikál 8 polturát. Ad az egész eccla esztendőként 5 szekér fát”.⁷

1813-ban: „Minden háztól fizetnek a mesternek egy-egy véka búzát, fél-fél véka zabot, egy-egy kenyeret, egy-egy garast, fát amennyit elégethet”.

Az 1823-as vizitációs jegyzőkönyvek felsorolják a tandíjat, mely szerint „minden tanulótól 8 és fél krajcárt, fél véka búzát, egy véka zabot és fél szekér fát” kapott a tanító. Az 1832-es jegyzőkönyvben a tandíj pénzbeli értékét is meghatározták, a 8 és fél krajcár mellett az egy véka búza 40 krajcár váltó cédulában limitáltatott, a fél véka zab 15 krajcár váltó cédulában. 1837-ben a tanítói jövedelem pénzbeli értéke összesen 52 Rhénes forint 10 krajcár pengőben, a vizitáció szerint ez közepes fizetésnek számítható.

1846-ban a források részletes adatokat szolgáltatnak. Ekkor Körösfőn 89-en fizetnek rektori díjat, tehát ennyi a képezők száma a 38 örökségből. A tanító összjövedelme: 61 nagyvéka elegygabona, 16 kupa elegygabona, 19 nagyvéka zab, 4 kupa zab, 96 krajcár osztrák értékű garas. Az egyház 4 hosszú öl tűzifát ad. Tandíj a 60 gyermektől a díjlevél 8. pontja szerint 30 kisvéka elegygabona, 60 kisvéka zab és 3 forint.

A díjlevél pedig a következő:⁸

1. Minden egész örökségtől (38 van) egy véka búza, fél véka zab, egy kenyér és 3 váltó-krajcár.

2. Az egynaposok (Körösfőn a nép „szeredásoknak” hívta őket) fél véka négy kupa zabot, fél kenyeret és 3 váltó krajcárt.

3. Minden fordulón van földje, melyet a cantor magvából elvét az eccla, learatja a cantor, béhozza az eccla.

4. Van egy kenderföld, melyet az eccla mível, a cantor magvából elvét.

5. Van egy kaszáló rétje a Horgas alatt, ezt a cantor tartozik lekaszálni, felgyújtani, az eccla a szénát haza hozza.

6. Van egy darab pityóka földe, melyet a cantor mível s azzal veti, amivel tetszik.

7. Minden temetésért 30 krajcár váltó cédulában, búcsúztatásért, ahogy egyeznek.

8. Minden iskolába járó gyermekért fizetnek fél véka búzát, egy véka zabot és 9 váltó krajcárt.

9. Van egy kis veteményeskert a Csere-szálon, melyet a cantor tartozik kertet tartani és szántani a maga hasznára.

10. Az eccla egy évre tartozik beszállítani 4 hosszú öl fát.”

A díjlevél értéke pénzben kifejezve 172 forint 51 3/4 krajcár. A tanító fizetése a következő évtizedben sem változott, értéke 1868-ban és 1877-ben is ugyanennyi.

1868-ban részletesen felsorolják a tanítói fizetés tételeit és azok pénzbeli értékét:⁹

	forint	krajcár	forint	Összesen krajcár
1. <i>Kepe</i>				
a) Elegygabona az összes kepezőtől bejön 61 nagyvéka és 16 kupa a 1 forint	61	80	–	–
b) Zab...szem jön be 19 nagy véka és 4 kupa a 40 krajcár	7	66	–	–
c) Garaspénz a kepezőtől		96	–	–
			70	42
2. <i>Az egyháztól adatik 4 öl tűzifa a 5 forint</i>	20	–	20	–
3. <i>Canonica portióból</i>				
a) Szántó I. osztályú 750 négyszögöl a 10 forint	9	37½	–	–
b) Szántó II. osztályú 1 hold 270 négyszögöl a 8 forint	9	35	–	–
c) Szántó III. osztályú 262 négyszögöl a 4 forint		65½	–	–
d) Kaszáló II. osztályú 1 hold 755 négyszögöl a 10 forint	14	71¾	–	–
			34	9¾
4. <i>Egyházi közmunka-tétel 800 négyszögöl szántó őszi vetés alá való művelése, behordása</i>	3	–	3	–
5. <i>Tandíj: a jelenben feljárt 60 gyermek után</i>				
a) 30 kis véka elegygabona a 80 krajcár	24	–	–	–
b) 60 kis véka zab a 30 krajcár	18	–	–	–
c) Készpénz	3	–	45	–
	Összesen:		172	51¾

A következő évtizedekben a tanító fizetése valamit emelkedett, 1879-ben 172 forint, 1888-ban 190 forint, 1895-ben 243 forint volt. Ez utóbbi összegért a meghírdetett állásra senki sem jelentkezett, 1897-ben a fizetés 156 forint állam-segéllyel 400 forintra emelkedett, az egyház tanítót ennyiért sem kapott.

1895-ben Wittmayer Lipót nyugdíjas tanító az Országos Tanítói Nyugdíjalaptól 220 forint nyugdíjat kapott.

III. Az iskola épülete

Az iskolamesteri telek leírását 1754-ből ismerjük: „Ahol pediglen ezen ecla oskolamestere lakik nem parochiális fundus, hanem a falu

szabadjából fogott hely, melynek nincs külső tartozéka. Szomszédjai a Bedecs utca, másrészt Tamás Dezső” szolt a tudósítás.¹⁰

1780-ban a mesteri telekhez már szántó és kaszáló is tartozott: „A scola mester sessiója – írja a korabeli összeírás – vagyon a falu templom felől való oldalában a Kopatz oldalak szomszédságában. Mely sessió után vagyon két köből férő szántó föld és minden esztendőben kaszálható egy szekér szénát termő rét”.¹¹

1818-ban és 1822-ben a vizitáció feljegyezte, hogy „jó classis van”.

1839-ben a vizitációs jegyzőkönyvek részletesen leírják az iskolamerteri telket: „Szomszédjai napkelet felől és dél felől a falu közönséges marha legelője, napnyugat felől az utca, északról Varga István Méltóságos gróf Bánffy József Ur Ő Nagysága colonusa lakó telke. Hossza 24 öl, szélessége az alsó végén 18 öl, középen 15 öl, felső végén 7 öl. Kiterjedése térszen 312 kvadrátölt.”¹² A vizitáció megjegyzi, hogy a classis lantornás ablakú szalmafedeles kis kunyhó, ablaküveg 1838-ban került az iskolaházra.

Az 1848-as összeírás szerint „az iskola kicsiny, elhanyagolt állapotban van. A tanítóház kiterjedése 6 négyzetöl, amelyben egy ült a tüzelő foglal el, úgy olyan szűk, hogy negyven gyermek is alig fér el”.

1889-ben is panaszkodnak az iskolaépületre: gyenge, nem felel meg a népiskolai törvény kívánalmainak.

Az 1890-es vagyonteltárban szerepel a tanítói lak, mely egy szoba konyhából, éléskamrából, pincéből állt. Anyagát tekintve faház, zsindelyes tetővel, a tanterem 33,8 m² nagyságú szintén faépület zsindelyfedéllel, mindkét épület rozzant állapotban van.¹³

1891-ben új iskola és tanítói lak épült, a Varga István „taxás háza” helyére, 1500 forint költséggel. A tanítói lak 2 szoba konyhás épület pincével, a tanterem nagysága 80 m². Mindkét épület kőből készült, zsindelyes tetővel fedett jó állapotban lévő építmény volt. 1892 március havában az iskolaházat kőfallal vették körül.¹⁴

IV. A tanulók létszáma

A XIX. század elején a körösfői iskolába kevés gyermek járt, ezért az egyházközség pénzbüntetéssel súlytotta az iskolát elhanyagoló gyermekek szüleit. 1801-ben a következő határozatot hozták: „...az ifjak restesen adatnak fel a tanításra... a múlt nyáron egy leányzó sem járt fel, mely okra nézve ily határozást tett a becsületes Consistorium: mind a legény ifjak, mind a leányok szülei, ha az ő gyermekek vakmerően elmulatya a tanítást fizessenek egy vonás forintot”.¹⁵

A vizitációs jegyzőkönyvek szerint a tanulók létszáma a következő volt:

1814 = 40 tanuló
 1818 = 26 tanuló
 1819 = 23 tanuló
 1821 = 36 tanuló
 1822 = 30 tanuló

„lehetne még 5 tanuló”. A gyermekek a mezőgazdasági munkák miatt korán kimaradtak az iskolából, a vizitáció kéri a szülőket ne vegyék ki őket előbb”

1823 = 32 tanuló
 1826 = 22 tanuló
 1827 = 31 tanuló
 1831 = 19 tanuló
 1832 = 23 tanuló
 1835 = 38 tanuló
 1839 = 26 tanuló
 1840 = 31 tanuló
 1847 = 35 tanuló
 1848 = 34 tanuló

*„lehetne még 5”
 „lehetne még 9”
 „lehetne még 11, a szegénység miatt nem járnak”
 20 fiú és 14 leány, „nyáron senki sem jár”, lehetne 60 tanuló*

1846 = 60 tanuló
 1851 = 41 tanuló
 1852 = 60 tanuló
 1855 = 32 tanuló
 1857 = 57 tanuló
 1860 = 55 tanuló
 1867 = 56 tanuló
 1868 = 60 tanuló
 1870 = 95 tanuló

*40 fiú és 20 leány”
 „lehetne még 36”
 „lehetne még 23”*

„lehetne még 14”

„lehetne még 8, a szegénység és ruhátlanság miatt nem járnak”

6–12 év

13–15 év

	6–12 év	13–15 év	
1874	92	27	iskolaköteles
	75	17	iskolába jár
1877	91	43	iskolaköteles
	72	32	iskolába jár
1878	94	43	iskolaköteles
	70	30	iskolába jár
1880	80	33	iskolaköteles
	63	30	iskolába jár
1890	112	37	iskolaköteles
	79	21	iskolába jár
1895	142	58	iskolaköteles
	88	24	iskolába jár

1893-ban a vizitáció megjegyzi, hogy „az iskolaszék 74 tanulót mentett fel az iskolázás alól a szegénységre és a szolgaságra való hivatkozással, de itt különben a makacsság és pásztorokodás is befolyással van”. Ugyanebben az esztendőben az óvodáskorú (3–6 éves) gyermekek száma 57 „de a szűk udvar nehezíti a kicsikkel való foglalkozást”.

V. Az oktatás anyaga és módja

A XIX. század közepe táján a körösfői kiskiskolában csak „téli iskolázás volt. 1848-ban a vizitáció szerint nyáron senki nem jár az iskolába, 1872-ben is csak téli iskolázás folyt, 1878-ban feljegyezték, hogy a tanév nyolc hónapig tartott.

A tantárgyak a következők voltak:

1882-ben: olvasás, éneklés, számvetés, Szent-História, vallás.

1857-ben: olvasás, írás, számvetés, vallás.

1867-ben: olvasás, írás, ének, főbéli számvetés, Konfirmációs káté.

1872-ben: olvasás, írás, ének, erkölcsi beszéd, Ó és újszövetségi szenttérténetek, Erdély történelme és földrajza, természetrajz, főbéli számvetés és a táblán négy alpművelet.

1870-ben: Konfirmációs káté, Szent-történetek, földrajz, Magyarország története, erkölcsi szabályok, számvetés, népszerű természettan Edvi Illés szerint, ének, írás.

1877-ben: Szent-történetek, magyarok története, földrajz, Konfirmációs káté, számtan, ének, írás.

1878-ban: írás, olvasás, vallás, számtan, földrajz, magyar-nyelvtan.

A XIX. század első felében a kisiskolában a gyermekek a tantárgyak szerint csoportosultak és még 1872-ben is a tanító a gyermekeket három csoportra osztotta. 1890-ben az iskolának egy osztálya (3 csoport), 1895-ben 4 osztálya, 1900-ban 3 osztálya volt.

Az olvasás módszere 1867-ben az elavult szótagoló módszer, az új ún. hangoztató módszert 1870-ben alkalmazták Körösfőn, mely a vizitáció megállapítása szerint „igen megkönnyíti a gyermekek tanulását”.

A tanító 1860-ban „jó exament adott”, 1870 április 18-án a vizitáció megállapította, hogy „a közvizsga dicséretes eredménnyel zárult, kitűnő volt 25 fiú és 20 leány, ami beszélő bizonyosága a tanító képességének”. A vizsga után Kapronczai Benő tanítót III. osztályú állami jutalomban részesítették. Az 1876 április 30-án és 1877 április 15-én tartott vizsgák „kielégítő” eredménnyel végződtek.

A kuratori számadások, a vagyoneleltárak felsorolják az iskola tankönyveit, oktatási segédeszközeit. Ezek a következők voltak: 1833-ban „egy fekete tábla”, 1839-ben „Lancaster oktatómódról szóló könyvecske, egy énekeskönyv”, 1843-ban a „Mentor népkönyv”.

1841-ben „orgonát vásárol (az egyházközség) 800 Rhénes forint váltó

céduláért, ekkor vesznek a rectornak egy Klavirt 15 Rhénes forintért”, 1845-ben az iskolának „egy hosszú asztalt” vásároltak.

Az 1848-as összeírás „semmi oktató készüléket, melyekkel a külsün tanítást lehetne folyamatba hozni” nem talált.

1867-ben a vizitáció szerint „taneszközökkel rendelkeznek, tankönyvekre is költ a kurátor”, 1870-ben a classisba ülőpadokat, új asztalt csináltattak, tankönyveket, mulasztási naplót vettek. 1870-ben az iskola felszereléséhez fali olvasótáblák, palatáblák, földabrosz tartoztak.

Az 1890-es vagyonelejtár részletesen felsorolja az iskola berendezését, taneszközeit: 24 darab fali olvasótáblát, 12 darab természetrajzi táblát, 1 darab méterrendszer táblát, 1 darab Erdély és Magyarország térképet, 1 darab Európa térképet említ. A tankönyvek száma aránylag kevés, a készlet 2 földrajz, 1 történelem, 1 magyar nyelvtan, 2 szenttörténet könyvből állt, az iskolai könyvtárban a „Jó könyvek” című sorozat 23 füzete található.

1894-ben az iskola felszerelése gyarapodott: 1 darab Kolozs-megye térképpel és 1 iskolai földgömbbel, a tanító kézikönyvtárában 11 könyv volt, köztük Gönczi Pál: Vezérkönyve a magyar ábc tanításához, Nagy László: Nyelvtani gyakorlókönyve, Bács-Boga-Szentgyörgyi: Földrajzi alapfogalmak című könyve stb.

1890-ben az iskola bútorzata 1 darab katedrából, 4 darab asztalból, 7 darab padból, 1 darab fekete táblából és 1 darab kemencéből állt. 1891-ben az új iskolába új bútorzat 1 darab katedra, 16 darab Kuncze-féle ülőpad, 1 darab érckemence került.

25.

KÖZÉPLAK

(Cuzăplac, Szilágy megye)

Református felekezeti iskoláját a XVIII. század közepe táján említik először a források, de a kisiskola bizonyára már a XVII. században létezett. Magyar állami iskoláját 1896-ban a millénium évében szervezték, mely 1900-ban már két tanítóval működött.

I. Az iskola régi tanítói

1. *Bányai János* 1741 — Neve a Kolozsvári Református Kollégium diáknévsoraiban szerepel, 1741-ben, mint középlaki mester hűségesküt tett Márai Teréziának.¹
2. *Boros János* 1750 körül
3. *Kis András* 1754 — A Kolozsvári Református Kollégiumban 1750-ben subscribált, 1753-ban végzett, 1754-ben az egyházi javak összeírásakor középlaki mesterként említik.²
4. *Körösői Sámuel* 1760 körül — A Kolozsvári Református Kollégiumban végzett, neve után a névsorban „középlaki magister” bejegyzés szerepel.³
5. *Rácz József* 1770 körül — A Kolozsvári Református Kollégiumban 1766-ban subscribált.
6. *Dálnoki Elek* 1775 körül — 1766 április 23-án subscribált, neve után „középlaki magister” bejegyzés.
7. *Körösői Ádám* 1780 — Az 1780-as vizitáció „suspendálja...illetlen magaviseletű, részegeskedő, káromkodó.”⁴
8. *Fodor János* 1785 körül
9. *Tótfalusi Mihály* 1791 — Az 1791-es vizitáció dicséri munkáját.⁵
10. *Tordai József* 1795 — Annyit tudunk róla, hogy a mester Bogártelkéről jött.
11. *Szabó György* 1802–1803 — A Kolozsvári Református Kollégium diáknévsorában neve után „nagy mester Középlakon” bejegyzés szerepel.⁶
12. *Kovács György* 1809 — A „Papi és Mesteri árvák Institutio” pénztárába 2 Rhénes forintot fizetett.⁷
13. *Szabó Gergely* 1810–1847 — 1813-ban bérbeli restanciája miatt panaszolt a vizitáció előtt, 1822-ben feljegyezték róla, hogy 40 éves, házas, alkalmas, mert 7 esztendőös Deák volt, 1831-ben „középszerűnek” minősítik.⁸
14. *Deési László* 1872
15. *Dézsi Lőrinc* 1876–1911 — Hosszú szolgálat után 1911-ben, mint állami iskolai tanító ment nyugdíjba.

II. A tanító jövedelme

1754-es tanítói díjlevél a következő jövedelmet biztosította: „Az oskolamesternek pediglen minden házas ember, akár nemes, akár nemtelen ordinaire 3 pulturát ad. Háromszor főz. A nemes ember 1 véka búzát, a nemtelen vagy paraszt pediglen fél vékát. In super a dézsmából tartozik annuatim a prédikátor 25 véka búzát adni. Az eccla ad aegue annuatim 8 szekér fát. 4 véka búzáját a mesternek az eccla a maga földébe elveti.

Ezen ecclának Boros János nevű oskolamestere midőn innen elment volt, templomunknak 40 forintot conferált, mely interesre vagyon kiadva bizonyos nemes és paraszt embereknél”.⁹

(Egy 1752-es okiratban „Mesterága” helynév szerepel, amely a tanító által használt szántóföldre utal, bizonyára már a XVII. században is létezett.)¹⁰

A következő díjlevél 1813-ból ismert, mely szerint „Ágytól fizetnek, minden ágytól 3 garast, a Nemes ember egy véka búzát, a paraszt ember egy félvékát, 8 szekér fát ad az Eccla egészen és a pap dézsmájából 25 véka búzát, melyért ad 5 forint taxát vagy árendát. A gróf Kemény Sámuel úr Ó Exellentiaja Udvarából 4 Mft-ot, 6 kalongya tiszta búzát és egy kövér sertésecskét”.¹¹

Az 1822-es vizitációs jegyzőkönyv említi a tanításért kapott javadal-mazást, mely „leányoktól 12 krajcár és félszekér fa, nagyobb tanulók pedig egyezés szerint fizetnek”.

Az 1837-es jegyzőkönyvek a tanító fizetését összesen 50 Rhénes forint 30 krajcárnak írják.

Az 1868-as díjlevél felsorolja a tanítónak járó adományokat is: „A Kemény udvartól... csak 3 kalongya búzát kap... (1848 előtt ennél jóval többet!) Bányai Mózes úr ajánlott élete végéig 2 kalongya búzát... Ferenczi Sándor úr 100 forintos alapítványának 10 %-os kamatja, 10 forint is jár”.¹²

A tanító fizetése összesen: 1868-ban 212 ft 74 3/4 kr, 1879-ben 214 ft, 1890-ben 215 forint és 1895-ben 235 forint volt.

III. Az iskola épülete

Az iskolamesteri telekről 1754-ben írják: „Amely helyen pediglen actu ezen református eclának Kis András nevű oskolamestere lakik, természet szerint nem parochiális fundus, hanem avégre a falunak egyenlő akaratjából fogatott fel. Vicinusa délről a református templomtól fel a református paphoz járó út”.¹³

1813-ban „a classis ház alkalmatlan, a kántornak nincsen gabonása”, a szükséges javítások elvégzése után 1822-ben „a classis alkalmas”.

IV. A tanulók létszáma

A vizitációs jegyzőkönyvek által rögzített létszám a következő volt:

1813 = 12 tanuló	<i>„többen is lehetnének, a nemtelen szülék nevei adassanak át a Szolga Bírónak”</i>
1818 = 10 tanuló	<i>„a szűk esztendők miatt”</i>
1822 = 26 tanuló	
1826 = 14 tanuló	<i>„több nincs a hideg és a köntöstelenség hiánya miatt”</i>
1829 = 25 tanuló	
1835 = 24 tanuló	
1839 = 7 tanuló	<i>„lehetne 30”</i>
1847 = 5 tanuló	<i>„lehetne 20”</i>
1851 = 28 tanuló	<i>„oláh ajkú gyermekek is tanulnak”</i>
1860 = 35 tanuló	
1870 = 52 tanuló	<i>„tanköteles 65”</i>
1872 = 56 tanuló	
1879 = 40 tanuló	

	6–12 év	13–15 év	
1880	42	–	<i>iskolába jár</i>
	51	–	<i>iskolaköteles</i>
1890	57	11	<i>iskolába jár</i>
	62	20	<i>iskolaköteles</i>
1895	57	15	<i>iskolába jár</i>
	77	18	<i>iskolaköteles</i>

V. Az oktatás anyaga és módja

Középlakon a tanítás egész esztendőben folyt: „A szokás szerint — írja az 1823-as vizitáció — a leányok a fonásuk végezte után tavasz fele felszoktak adattatni s egész nyáron által szoktanak taníttatni”.¹⁴ 1826-ban is megjegyzi „itt egész nyáron által folyt az oskolatanítás”.

Az iskola tantárgyai 1822-ben: deák és magyar nyelv kezdete, vallás, éneklés, számvetés, olvasás, Szent-História, 1823-ban „a fiú gyermekek a deák nyelvből kezdők, írnak, olvasnak, énekelnek és számokat tanulnak”.

1829-ben a vizitáció pontosítja a deák nyelvből tanultakat: „Ezek tanulnak némelyek Conjugatiót, Declinatiót, Comparatiót, de többen vannak ábécisták”. 1835-ben az olvasás, vallás mellett megemlíti az írás tanulását is.

A gyermekek vizsgáztatásáról 1822-ben feljegyezték, hogy a tanító „Exament egyszer tart Pünkösöd másod napján”, 1826-ban „Exament jót adott”, de 1870-ben „a mezei munka miatt vizsgára nem állott 19 tanuló”. Az iskola minősítése 1867-ben „gyenge”, 1870-ben „jó”, 1880-ban megjegyzi, hogy „sok a kaláka”, vagyis a tanító sokat dolgoztatja a gyermekeket.

Az iskolában 1870-ben a „hangoztató” módszert alkalmazzák, tanszerek tekintetében „jobban ellátva”, vannak: „olvasótáblák, fali fekete-tábla, földgömb, térkép”, 1892-ben az oktatási segédeszközök között „2 mozgatható betűket tartó tábla nagy és kisbetűkkel” található.

Középlakon a XIX. század negyvenes éveiben a Lancaster kölcsönös oktatási módszer szerint tanítottak. 1836-ban a kurátori számadások a költségek között megemlíti: „Fizettem... a Lanksz ábécéhez tsinált 16 tábláért 32 garast, mely térsen 1 Magyar forint 92 denárt”.¹⁵

Az ismétlő-iskolában 1890-ben 11 gyermek tanul.

MAGYARFENES

(Vlaha, Kolozs megye)

A magyarfenesi kisiskola létezéséről a XVII. század első feléből vannak adataink. A XVIII. században Oláhfenes néven a szomszédos Szentlászló filiája, anyásítására 1793-ban került sor. Állami iskolája 1896-ban létesült.

I. Az iskola régi tanítói

1. *Türei Gáspár* 1629 — A magyarfenesi római katolikus templom szentélyében vakolatban vésett felirat olvasható: „HF (Hic fuit) Casparus Türei rector scholae 1629 dec.7.”¹
2. *Balog János* 1780 — Szentlászló és Oláhfenes iskolamestere, az 1780-as vizitáció dicsérte szolgálatát.²
3. *Burján István* 1791 — 1791-ben a vizitáció dicsérte.³
4. *J. Czintos Kelemen* 1793–1802 — Lévíta tanítóként említik.
5. *Korda József* 1808–1809 — 1809-ben az özvegyek és árvák megsegítésére létesített intézmény pénztárába 2 Rhénes forintot fizetett.
6. *Varga Sámuel* 1811–1818 — Az 1811-ben tartott mesterválasztáson választották tanítónak.
7. *Pap András* 1823–1825
8. *Balás István* 1835–1839 — Az 1839-es vizitáció alkalmával panaszkodtak reá, hogy részeges és iskolai kötelességét elmulasztja.⁴
9. *Fazekas István* 1840–1843 — 1840-ben Szent-György napján jött a faluba, 1842-ben a vizitáció feljegyezte: „a cantornak gyenge hangja van”.
10. *Csoma Ferenc* 1843–1852 — Az 1848-as összeírás szerint a tanító 34 éves, szolgálati éve 6, nem járt képezdében.⁵
11. *Somogyi Károly* 1884
12. *Vig Sándor* 1891
13. *Simon Károly* 1891–1893
14. *Bányai István* 1893–1895

II. A tanító jövedelme

Az egyházközség 1793-ban kérelemmel fordult az egyházmegyéhez, amelyben a filia anyásítását kérte, az előterjesztésben a mester díjlevele is szerepelt. Eszerint a tanító jövedelme: „1. Minden ágytól fél-fél véka

gabona, összesen 34 véka. 2. Pénz 10 Magyar forint 50 krajcár. 3. 10 szekér fa. 4. Négy véka búza vetése, egy véka kendermag s egyéb semmi”.

1813-ban díjlevele a következő: „Ágytól fizetnek fél véka búzát, 10 krajcárt, az egész Eccla 10 szekér fát. Négy véka búzát elvetnek bérelt földbe. Halotti éneklésért 4 garast. Gyermekek tanításáért az ábécistákért 4 garast, ha feljebb megyen 8 garast és fél-fél szekér fát”.⁶

A tanító „törvényes” fizetése gyakran elmaradt, 1822 szeptember 29-én a szolgabíró „executor kiküldésé”-vel fenyegetőzött, ha a falusiak nem fizetik meg a pap és a mester bérét. 1825-ben a vizitáció komoly büntetést helyezett kilátásba a fizetés elmaradása esetén.⁷

Az egyházközség, az iskola fenntartásához a kegyúri adományok is hozzájárultak. Magyarfenesen 1842-ben a „Kendefianum Beneficium” 320 Váltó Rhénes forint, 1845-ben „Kendefi Ádám kegyes ajándéka” 318 Rhénes forintot, „Főbiztos Tekintetes Dósa Lajos kegyesen ajánlott 91 Rhénes forintot, mely még csak most jöven kézhez, csak is jövendőben fog kamatozni”.⁸ 1850-ben említés történik Dósa Lajos és Timár József újabb 50 Rhénes forintot ajándékaról. A tanító fizetésének összege 1837-ben 50 Rhénes forint pengőben, 1868-ban 124 Ft 1 krajcár volt.

III. Az iskola épülete

1818-ban a vizitáció feljegyezte, hogy „az oskolaház tanulásra alkalmatlan, mert vízforrások erednek benne”. 1868-ban új iskola épült tanítói lakással, 1896-ban az állami iskola szervezésekor új iskolát avatnak Magyarfenesen.

IV. A tanulók létszáma

1823 = 30 tanuló

1825 = 18 tanuló

1835 = 27 tanuló „Fiú 19, leány 8, több nem lehetne”

1840 = 22 tanuló „Járhatna még 6”

1842 = 20 tanuló

1844 = 29 tanuló

1847 = 24 tanuló „Fiú 12, leány 12”

V. Az oktatás anyaga és módja

1813-ban említés történik az ábécistákról és a „feljebb” tanulókról. 1848-ban a vizitáció szerint „csak olvasni és énekelni tanulnak, számvetést keveset”.

1839-ben az iskola megkapta a Lancaster oktatási módot ismertető könyvecskét és a tanító megkezdte az új módszer alkalmazását, mely azonban furcsa bonyodalmakhoz vezetett. 1842-ben ugyanis a kurátor feljegyezte: „Az Udvarok a kántornak ajánlott segedelmeket elvonták, ...az emberek nem akarják a gyermekeket feladni, mert a Lankastern módot nem kedvelik, a Méltóságos Udvarok pedig a szerént kívánnák a tanítást s így vonák el a Méltóságos Udvarok az egész subsidiumot”.⁹ Végül az iskolának „új rendszabályt” állapítottak meg, de az ellentéteket nem tudták megoldani, a tanító emiatt megvált állásától. A tanítás a következő évben is szünetelt, 1843-ban ugyanis „az Uraság semmi fát nem adván a classis nem fűttethetik”.

1844-ben a tanítás újra indult, „Praefectus Tekintetes Dósa Lajos úr buzdításul minden examenkor amíg Fenesen lesz a jobb tanuló 3 gyermek egy aranyat, a kántornak minden jó gyermekért 1 Rhénes forintot ajánlott.”¹⁰

27.

MAGYARGYERŐMONOSTOR

(Mănăstireni, Kolozs megye)

Magyargyerőmonostoron bizonyára már a XIII. században a benedekrendi kolostorban folyt valamilyen formában oktatás. Református kisiskolájának működése a XVII. századtól bizonyított, magyar állami iskoláját 1900-ban szervezték.

I. Az iskola régi tanítói

1. *Váradai István deák* 1632 — Neve mint „gyerőmonostori scholamester” egy kezeslevélben szerepel.¹
2. *Ombozi Tamás deák* 1641 — Nevét egy korabeli bizonyáglevélben említik.
3. *Vámos Pécsi Miklós mester* 1699 — Neve, mint közbíró egy szerződésben szerepel.
4. *Szilágyi Márton* 1741 — Mint gyerőmonostori iskolamester 1741-ben hűségesküt tett Mária Teréziának.²
5. *Dull Ferenc* 1760 körül — Gyerőmonostori „magister”, a Kolozsvári Református Kollégiumban 1755-ben subscribált.
6. *Porsolt Mózes* 1763 — A Kolozsvári Református Kollégium diákjai között szerepel, később ródi lelkipásztor.³
7. *Bodoki Márton* 1780 — A vizitációs jegyzőkönyvben 1780-ban, mint helybeli magistert említik és megintik, hogy „szorgalmatosan tanítson”.⁴
8. *Dull Sámuel* 1791 — A vizitációs jegyzőkönyvben 1791-ben feljegyezték, hogy „a mester keményen megfedetett, hogy öltözetére s magaviseletére nézve magát illendőleg viselje”.⁵
9. *Antal György* 1792–1808 — Első adatot a szucsáki anyakönyvben találjuk róla: 1794 május 30-án házasságot kötött nemes Süveges Júliával. 1807-ben ellentétben került a domesticum consistoriummal a harangozás és a templom kulcsának a pap házához való lehordása ügyében. A végzés megfenyítette az iskolamestert, hogy „mind a harangozást, mint a kolcsnak mindennap levitelét teljesítse hiba nélkül, különben helyette cantorért fog ecclánk zörgetni az illendő helyen”. A gyerőmonostori protocollumban feljegyezték temetése napját: 1808 szeptember 18-án búcsúztatták 42 éves korában a „17 esztendőktől fogva helyiségbeli református oskolamestert”.⁶
10. *Péntek József* 1808–1816 — A vizitáció előtt 1813-ban arról panaszkodott, hogy a „Nótáriusi Hivatástól a gyermekek tanítására nem

érkezik... az ecclesia kéri a vizitációt, hogy a cantorok a Nótáriusi hivataltól mentetessenek". A vizitáció a kérést ellenezte és a rectornak megparancsolta a hivatal végzését. Érdekes, hogy a nótárius feladatát pontosan meghatározta eszerint: „1. Azoknak az embereknek dolgokban, akiktől megkérettetik, 2. Törvényszéken jelen lenni s az ott folyt dolgokat s végzéseket írásban tenni tartozik". A nótáriusi feladatok elvégzése az iskolamesternek hetente egy napjába került, ez idő alatt a tanulók nyilván magukra maradtak.⁷

1814-ben az iskolamester ügye újra szerepelt a vizitáció előtt, az egyházközség panasza ekkor a következő volt: „Egyfelől a Nótáriusi hivatalért, másfelől a külső foglalatosságért, az Udvarokba való gyakran járás miatt a tempломot elmulatja, a gyermekeket nem érkezik tanítani, rútol szidja... a gyermekeket küldi harangozni". A sok járkálásnak házasság lett a vége, a szucsáki anyakönyvek szerint iskolamesterünk 1814 október 2-án vezette az oltár elé a hajadon Csobod Erzsébetet.⁸

11. *Kalló István* 1817 — A fiatal tanító 1817 április 15-én elhalálozott, az anyakönyvek szerint: „Kalló István oskolamester 20 esztendőskorában tüdőgyulladásban”.
12. *Ágoston György* 1817–1818 — A vizitáció csupán annyit jegyzett fel róla, hogy az ideje alatt „az oskola épségben van”.
13. *Daróczi József deák* 1823–1824 — Április 24-én alkalmazták, a vizitáció szerint nyughatatlan természetű.
14. *Nyilas István* 1824–1850 — A mester díjlevelét 1824. április 20-án állapították meg, mely alkalommal a kötelességét is felsorolják: „Józan, rendes, kocsmától tartozkodó élet mellett a harangozás is, melyet a gyermekek segítségével könnyen elvégezhet az oskolamester úr”.
A vizitáció 1825-ben „szorgalmas”-nak, 1831-ben „alkalmas”-nak minősítette. Az 1848-as népiskolai összeírás szerint 48 éves, képezdében nem járt, a magyar és az oláh nyelvet ismeri.⁹
15. *Nyilas Miksa* 1850–1873 — Magyargyerőmonostoron 1830. október 5-én született, az 1848-as szabadságharcban, mint hadnagy vett részt. 1850-ben lépett apja örökébe. A vizitáció 1851-ben dicséri, hogy „jól, nagy szorgalommal tanít”, 1852-ben feljegyzi, hogy „jó oskola van”. 1862-ben elérte, hogy az iskolamesterséget elváltastották a harangozóságtól. (!)
16. *Varga Péter* 1869–1872 — Nyilas Miksa mellett segédtanító, aki egy 1870-es feljegyzés szerint „igen pontosan teljesíti kötelességét”.
17. *Véczy Dénes* 1874–1875
18. *Kádár Ferenc* 1876 — Fiatal, 26 éves tanító, rövid ideig időzik a faluban.
19. *Nyilas Károly* 1877–1884 — A Nyilas nemzetség harmadik tagja, dédapja és apja is tanító volt. Magyargyerőmonostoron 1857.

- december 5-én született. A vizitáció szerint a tanítást elhanyagolja és postamesterséggel foglalkozik. 1884-ben a pappal való ellentéte miatt lemond tanítói hivataláról.
20. *Rácz Imre* 1885–1888 — Néhány év után Nyárszóra távozott.
 21. *Simó Géza* 1889–1891
 22. *Jakab Sándor* 1891–1893
 23. *Pista Zsigmond* 1895–1898
 24. *Kádár Márton* 1898–1899
 25. *Sipos István* 1899–1904 — 1900-ban az egyházközség lemond az iskoláról a magyar állam javára, Sípos István már állami tanító, 1904-ben Baczára távozott.

II. A tanító jövedelme

Az 1754-es díjlevél szerint a tanító jövedelme a következő volt: „Az oskolamesternek a maga búzájából ugyan a maga földében két köblöt szánt és vet az eccla. Minden ház ad fél véka búzát, 4 polturát, harangozásért, éneklésért is 4-et. Az eccla esztendőnként 6 szekér fát. (Az egyházi javak összeírása felsorolja a tanító használatában lévő szántóföldeket: az Édesmezőben, metrum 8, a Pince-völgyiben metrum 4 és a Hanga oldalán metrum 4 vetőmagot befogadó nagyságúak, réte currum 1 nagyságú).¹⁰

Az 1788-as díjlevél részletesebb: „Minden gazda fizet egy-egy véka búzát és 4 garast, 8 véka vetést, tavaszt az egyház, egy véka kendermag vetést az egyház (biztosít). Temetéskor 4-4 garast. Minden abc-s gyermektől 4 garast, egy szekér fát, a zsoldárosoktól 6 sustákat és egy szekér fát. Mészárszék árendából esztendeig egy máriást. Hosszú-szekér szénára való rétet. A kántor maga defalealja és be is veti a búzát, az eccla pedig bevinni tartozik”. (A piacon fekvő rectori telken 2 mészárszék állt, azoknak a jövedelméből részesült a tanító.)

A tanító jövedelme a következő évtizedekben sem változott, 1813-ban járandósága a következő volt: „Mióta az orgona vagyon fizetnek a kántornak minden háztól egy-egy véka búzát, négy-négy garast. Nyolc véka búzát elvét az eccla a kántor számára, a temetésért ad 4 garast. Gyermek tanításáért jár: az ábécistákért 4 garas, soldárosokért 12 garas és minden gyermekért egy-egy szekér fa.”

A földbirtokosok közül Kabos Klára 1812-ben 200 forintot adományozott az egyházközségnek, melynek 1/3-a a kántort illette. (Bizonyára az összeg kamatának az 1/3-áról van szó.) Az 1868-as díjlevél értéke pénzben kifejezve 173 forint 93 krajcár volt. Megjegyzésként olvashatjuk a következőket: „Minthogy az eccla mészárszékének helye a mesteri telekből szakasztatott, ennek taxájának fele a mesteré”.¹¹

A tanító fizetése a következő évtizedben változatlan maradt, 1879-ben 173 forint 93 krajcár és csupán a századvég idejére emelkedett 232

forintra (1890). Az egyház a továbbiakban a fizetést javítani nem tudta, 1897-ben 167 forintos állami segéllyel emelkedett 400 forintra.¹²

III. Az iskola épülete

Az iskolamesteri telekről az 1754-es összeírás tudósít: „Melyen az oskolamester lakik, a református templomon belől vagyon. Keletről és nyugatról a templomba járó utca, északra is a falu utcája, délről a piac vicinitásiban, regalis mensura szerint ennek széle 4 és 1/2, hossza 13”.¹³

Az iskola épületéről a vizitációs jegyzőkönyvek – ellentétben a többi falvakkal – hosszú ideig nem tesznek említést, 1875-ben a „legjobb”-nak mondják, 1881-ben „új iskola építését” jelentik. 1890-ben „jónak” minősítik, mely „megfelel a törvény kívánalmainak”, azaz a népiskolai törvény előírásainak.

IV. A tanulók létszáma

A vizitációs jegyzőkönyvek szerinti létszám a következő volt:¹⁴

1818 = 22 tanuló	
1823 = 22 tanuló	„több nem lehetne”
1825 = 27 tanuló	
1835 = 28 tanuló	
1839 = 28 tanuló	
1847 = 25 tanuló	„lehetne még 7”
1851 = 38 tanuló	
1852 = 39 tanuló	
1860 = 41 tanuló	
1862 = 45 tanuló	
1869 = 67 tanuló	
1870 = 82 tanuló	„iskolaköteles 84”
1872 = 52 tanuló	
1879 = 40 tanuló	

	6–12 év	13–15 év	
1880	48	32	iskolaköteles
	44	28	iskolába jár
1890	63	28	iskolaköteles
	60	24	iskolába jár
1895	69	31	iskolaköteles
	60	26	iskolába jár

V. Az oktatás anyaga és módja

A tanulók 1788-ban két csoportra oszlottak, az ábécistákra és a soltárosokra. 1818-ban a vizitáció szerint: „jól olvasni, énekelni, alkalmasint írni, a számvetés mesterségében az aritmetica 4 résziben némelyek járatosnak lenni ítéltettek”.¹⁵

Az oktatói munkába a tanító felesége is bekapcsolódott. Nyilas Miksánéról a vizitáció 1851-ben és 1867-ben feljegyezte, hogy „a kántornő a leányokat varrni tanítja”, az 1869-es jegyzet szerint „a tanítóné a leányokat női munkákra tanítja a népnek szükséges csinos munkák ún. reczéknek, párna-csúcsoknak, főkötőknek csinos példányait mutatták be a leány gyermekek”, 1870-ben az előbbieket annyival kiegészíti, hogy „az egész egyházmegyében csak itt taníttatnak a leányok női munkára, mégpedig ingyen külön díjazás nélkül”.

Ezekben az években a gyermónostori iskola tanítványa volt a későbbi Gyarmathy Zsigáné, Hóry Etelka, aki a kalotaszegi varrottast híressé tette és a világgal megismertette. „Kalotaszeg nagyasszonyának” nevezett Gyarmathy Zsigánét varrni, a népi varrottast szeretni bizonyára a gyermónostori rektorné tanította.

1867-ben az iskola tantárgyai között szerepeltek: a betűzés, olvasás, írás, Konfirmációs Káté, számismerve, főbeli számvetés, Erdély földrajza, Magyarország története, népszerű természettan, ének.

1871-ben az olvasás, írás, ének, vallás, történelem, földrajz, természetrajz, számtan (a 4 alaplmuvelet főben és táblán), a tanult tantárgyak. 1880-ban a vizitáció megjegyezte, hogy a „Magas igazgatótanács tanterve szerint folyt a tanítás”.

A tanév 6-8 hónapig tartott, 1867-ben „csak téli iskola” volt, 1869-ben már a „nyári iskola” is működött, de az 1870-es vizitáció szerint „a nyári ismétlő iskolázás gyéren gyakoroltatik, mivel a növendékek a havason szanaszét vannak”. (Tehát az állatok mellett pásztorkodnak!)

1880-ban az ismétlő-iskolában járnak a tanulók, az elemi iskola 1890-ben 3 osztályból állt, minősítése „közepes”, 1895-ben 5 osztályból, minősítése „jó”.

Az olvasást a sillabizáló módszerrel tanították, a korszerűbb hangoztató módszert a gyermónostori iskolában 1867-ben alkalmazták, kitűnő eredménnyel: „Ez iskola virágzása meglepte vizsgáló székünket – írják 1869-ben – a tanító maga mellett saját költségén egy segéd-tanítót tart, aki az apró betűző gyermekeket tanítja... meglepő volt az általános folyékony érthető szép olvasás. Szóval az iskola az eddig megvizsgált 10 iskola közt nemcsak, hogy legelső helyet érdemli, de köztük még egy hosszú pausa van”.¹⁶

Nyilas Miksa a felnőttekkel is foglalkozott, 1870-ben „42 felnőtt férfi taníttatik a tanító által”, 1871-ben pedig „a tanító a télen 54 felnőttet is tanított”.

A tanítást lezáró vizsgáról egy adattal rendelkezünk, 1825-ben jegyezte fel a vizitáció, hogy a tanító „exament jót adott”.

Az oktatási segédeszközök közül „egy író tábla csinálásáért 2 Rhénes ft 30 krajcárt” (1832), „Lancaster egy példányáért 1 Rhénes forintot” (1833) „a Mentor népkönyvért 2 Rhénes forintot 30 krajcárt” (1842) fizettek.¹⁷

1870-ben az iskola felszerelése közül a falitáblákat és a földabroszokat említik.

A gyerőmonostori iskola leltára 1892-ben a következő oktatási segédeszközöket sorolta fel: Fali olvasótábla 24 darab, Természetrajzi táblák 22 darab, Természettani táblák 10 darab, Magyarország térképe 1 darab, Európa térképe 1 darab, Kolozs vármegye térképe 2 darab, földgömb, számológép, Vainberger Alajos gyakorlati rajzmintái 4 darab, Szirmai József Rajzfüzete 15 darab, Lövényi József Ütenyírási mintái 2 füzet.

Népiskolai segédkönyvek száma: 23 darab. (Nagy László: Beszéd és értelemgyakorlatok, Nagy László: Nyelvtani olvasókönyv II-III és IV. osztály számára, Árvay József: Vezérkönyv az elemi számtantanításban, Gönczi Pál: Utasítás a földgömb és tellurium használatához, Gönczi Pál: Magyarázó jegyzet Bopp K. természettani tábláihoz, Paál Ferenc: Zeneábécé.¹⁸

Az iskola-könyvtár könyveinek száma 1892-ben 87 darab, 1893-ban 127 darab, az iskolának járt a Néptanítók Lapja.

Az iskolának volt „gyümölcs-iskolája” (1880) és „testgyakorlótere” (1895).

28.

MAGYARGYERŐVÁSÁRHELY

(Dumbrava, Kolozs megye)

A gyerővásárhelyi református iskola létezéséről a XVIII. századtól kezdve vannak adataink. Az állami iskola 1884-től működött a faluban.

I. Az iskola régi tanítói

1. *Sófalvi János* 1780–1791 — Az első névszerint ismert tanító. Az 1780-as vizitációs jegyzőkönyvek dicsérték tevékenységét.¹ Mária nevű leányát – a helybéli anyakönyvi bejegyzés szerint – 1788-ban keresztelték.
2. *Jankos Mihály* 1805 — 1805-ben bérbeli restanciája miatt panaszkodott.
3. *Szilágyi Sámuel* 1811–1813 — Nevét 1811. január 19-én említették az anyakönyvek, ekkor torokfájásban elhunyt hathetes leányát Julikát temették. Az 1813-as vizitáció elmarasztalja mert: „sokat jár széjjel, a templomot gyakran elmulasztja, a gyermekek tanításában nem szorgalmatos. A korcsmákat gyakorolja és ottan megittasodik”.² Figyelmeztetik, hogy „magát megjobbítsa, különben kenyér nélkül fog maradni”.
4. *Kovács István* 1815–1825 — Az anyakönyvekben 1815-ben és 1821-ben szerepel, mint keresztstülő. Az 1818-as vizitáció minősítése szerint előmenetele közepszerű, „az udvarokban sokat mulat”, vagyis sokat időzik.
5. *Tamás Dániel* 1831–1835 — Az 1831-es minősítés közepszerűnek mondja³, az 1835-ös vizitáció dicséri az iskolamestert.
6. *Telegdi József* 1837 — Az anyakönyvek bejegyzése szerint Dániel nevű fia 1837-ben konfirmált.
7. *Tordai József* 1839–1848 — Susanna nevű leánya 1844-ben konfirmált. A néptanítók 1848-as összeírása szerint: „53 éves és nem járt képezdében” képesítés nélküli tanító.⁴
8. *Pap Elek* 1852 — A szabadságharc leverése után jött tanítóval elégedetlen az egyházközség: „irtózatosan káromkodik” panaszolják a vizitáció előtt és eltételését kérték.

II. A tanító jövedelme

A kalotaszegi tanítók díjleveleit 1754-ben írták össze, Gyerővásárhelyen „az oskolamesternek, amit akarunk azt adunk” – szölt a korabeli határozás.⁵ Később részletes díjlevelet állapíthattak meg, mert 1791-ben a tanító a vizitáció előtt azt panaszolta, hogy az egyházmegye „fizetését harmadával kisebbíteni akarja”. Jankos Mihály 1805-ben bérbeli restanciája miatt panaszolt: „az ábécistákért néki csak 6, a kis Catechistákért csak 12 krajcárokat fizetnek holott ennek előtte az első rendbéliéért 12, az utolsókért pedig 20 krajcárokat fizetnek”.

Az 1813-as vizitációs jegyzőkönyvek részletesen feljegyezték a tanító járandóságát: „Minden háztól fizetnek egy-egy véka búzát, fél-fél szekér fát, egy-egy kenyeret, egy-egy garast. Temetésért 12 krajcárt, efelett tartozik az Eccla (eklézsia) minden esztendőben két véka Tavasz búzát elvetni”.⁶ A szerény jövedelmet sem kapta meg mindig a tanító, 1813-ban „sok fabéli restanciája” miatt panaszolt. 1837-ben a díjlevél értéke pénzben kifejezve 34 Rhénes forint 8 krajcár volt, ami egyike a legkisebb tanítói fizetéseknek az egyházmegyében.⁷

Az 1860-as évek közepén Takács János a Kolozsvári Református Kollégium tanára a gyerővásárhelyi szegény gyermekek segélyezésére alapítványt létesített. 1868-ban és 1879-ben az iskola jövedelme között szerepelt a Kolozsvári ev. ref. tanoda kegyadományja 10 forint (o.e.) értékben.

Az 1868-as díjlevél a tanító következő járandóságait sorolta fel: „Az ábécistákért 20 krajcár o.e., az olvasóktól vagy azon felül valóktól 30 krajcár és minden gyermek ½ szekér fát, sabbatharéba ½ kis véka zabot ad”. A díjlevél teljes pénzübeli értéke 1868-ban és 1879-ben 142 forint 15 ½ krajcár volt, tehát tíz év alatt semmit sem növekedett.⁸

III. Az iskola épülete

Az iskolamester telkéről az egyházi javak 1754-es összeírásakor történik először említés: „Északról a Titt. Gyerőffi Kata asszony nobilitáris kuriájához való szilváskertnek szomszédságiban, mely temetőhelynek parochiális fundus felől való végében laknak ezen református eccla mestere és zsellére Ábrahám János, ki annuatim 2 Máriás taxát ad ezen eccla temploma számára. Mindezeknek széle regalis mensura szerint 8, hossza 14”.⁹

A vizitációs jegyzőkönyvek egyszer, 1851-ben említették az iskola épületét, ekkor az „oskolaházat” alkalmatlannak minősítették.

IV. A tanulók létszáma

A XIX. század folyamán a tanulók létszáma – a vizitációs jegyzőkönyvek alapján – a következő volt.

1813 = 9 tanuló	1851 = 33 tanuló
1818 = 19 tanuló	1852 = 36 tanuló
1823 = 20 tanuló	1860 = 30 tanuló
1825 = 18 tanuló	1868 = 29 tanuló
1835 = 35 tanuló	1870 = 35 tanuló
1839 = 21 tanuló	1879 = 29 tanuló
1847 = 21 tanuló	1880 = 30 tanuló (és 10 „ismétlős”)

Az iskolalátogatással a vizitáció gyakran elégedetlen, 1813-ban a tanulók létszáma 9, holott lehetne még 30 is, „az atyák megintetnek, hogy gyermekeiket szorgalmasan oskolába jártassák”. 1839-ben a 21 tanulón kívül még van 5 gyermek a faluban, akik nem járnak iskolába. 1880-ban az iskolakötelesek száma 42, iskolába csak 30 gyermek járt.

V. Az oktatás anyaga és módja

Gyerővásárhelyen, 1867-ben és 1870-ben a vizitáció megjegyzi, hogy „csak téli iskola” volt, ez nyolc hónapos oktató tevékenységet jelentett.

A tanulók tantárgyak szerint csoportosultak. 1805-ben „ábécisták, olvasók, kis-kátésták” alkottak külön-külön csoportot. Az 1867-es vizitáció felsorolja a tantárgyakat, ezek a következők voltak: olvasás, írás, Konfirmációs Káté, földrajz, számismerve, ének, szavalmányok.

Gyerővásárhelyen ismert volt az ún. „Lancaster-módszer” a kölcsönös tanítás módja. 1839-ben a vizitáció az iskolának átadott egy példányt a Lancaster módszert népszerűsítő Salamon József féle könyvből.¹⁰ Az olvasást az úgynevezett sillabizálással, a betűzető módszerrel tanították. Az olvasnitanítás új módját, a hangoztató módszert 1867-ben alkalmazták.

A tanítást tavasszal – áprilisban – az examenadás követte. A Kolozsvári Református Kollégium, mint gyerővásárhelyi birtokos felügyelte az iskolát, tanárai részt vettek a vizsgákon, megjutalmazták a jó eredményeket elérő tanulókat. 1867. április 12-én az examen „kitűnő eredménnyel” zárult, 1870. április 18-án az examen „elég jó...a kolozsvári főtanoda elöljárósága küldött 12 darab könyvet jutalmul, kiosztás végett a jobb tanulók között”.¹¹ A mezőgazdasági munkák kezdete miatt néha a vizsga elmaradt, 1860-ban a vizitáció feljegyezte, hogy „examen nem volt, mert a gyermekek eloszlottak”.

Az iskolában a mezőgazdasági ismeretek gyakorlati elsajátítására is gondot fordítottak, 1880-ban a gyümölcsfák oltását faiskolában gyakorolták.

Tanszerek tekintetében a gyerővásárhelyi iskola szerencsés helyzetben volt: 1867-ben „minden tanszerek a Kolozsvári református főtanoda-ajándékából megvannak”, 1870-ben a tanszereket „a Kolozsvári református főiskolától ajándékba kapják”.¹²

29.

MAGYARLÉTA

(Liteni, Kolozs megye)

I. Az iskola régi tanítói

1. *Bányai István* 1800–1818 — 1801-ben válási kérelmének jóváhagyását kérte az egyházmegye hatóságaitól, 1809-ben 2 Rhénes forintot fizetett az özvegyek és árvák megsegítésére létesített „Institutió” pénztárába.¹ 1813-ban a vizitáción a betegsége miatt nem jelent meg, 1818-ban a vizitáció feljegyezte róla, hogy 18 éve tanít, az eklézsia panaszol: „ritkán lévén odahaza, semmi oskolát nem tart”. (A reformátusok lélekszáma: 188).²
2. *Pap Elek* 1835
3. *Szabó György* 1839–1840 — 1839-ben a vizitáció szerint „a cantor tanítani gyenge”.
4. *Német Imre* 1847 — 1847-ben a vizitáció elmarasztalja hanyagsága miatt.

II. A tanító jövedelme

1813-ban a díjlevél a következő jövedelmet biztosította: „Ágytól fizetnek, fél véka búzát, fél szekér fát, 17 krajcárt. Az özvegyasszonyok 9 krajcárt vagy másfél sing vásznat. Halotti éneklésért 4 sustákat. A gyermekek tanításáért: ábécistákért 8 polturát, ha olvasó 4 sustákat és egy szekér fát”.³ A rektor a vizitáció előtt a bérbeli restanciája miatt panaszolt.

A tanító fizetése 1837-ben 42 Rhénes forint 36 krajcár pengőben, 1868-ban 88 forint 43 krajcár volt.⁸

III. Az iskola épülete

1839-ben az iskolának van ugyan tanterme, de a vizitáció szerint „a classis setét, nem lévén meg az ablaka”. 1867-ben új iskolaház épült kőből.

IV. A tanulók létszáma

1818 =	- tanuló	<i>„semmi iskolát nem tart”</i>
1825 =	9 tanuló	<i>„lehetne több, a szegénység miatt nincs”</i>
1835 =	11 tanuló	<i>„a reformátusok lélekszáma: 150”</i>
1840 =	5 tanuló	<i>„járhatna 15”</i>
1847 =	- tanuló	<i>„nincs iskola hanyagság miatt”</i>

V. Az oktatás anyaga és módja

1813-ban az ábécistákat és az olvasókat említette a vizitáció, 1839-ben az „iskolának hagyott egy Láncafter példányt”.

30.

MAGYARLÓNA

(Luna de sus, Kolozs megye)

Református kisiskolája a XVIII. század elején létesült, az állami iskolát 1895-ben szervezték.

I. Az iskola régi tanítói

1. *Pataky Dániel* 1730 körül — Az egyházközség anyakönyvének első lapján olvashatjuk nevét és azt a megjegyzést, hogy az iskolamester Lónára Kolozsról jött.¹
2. *Liszniai Sámuel* 1741 — 1741-ben, mint helybeli iskolamester hűségesküt tett Mária Teréziának, ezt megelőzően az 1737-es évek körül a Kolozsvári Református Kollégium diákja.²
3. *Gerson Ádám* 1742–1752 — Neve az anyakönyv első oldalán szerepel.
4. *Bányai Sámuel* 1752–1765 — Nevét az anyakönyvben szereplő felsorolásban olvashatjuk.
5. *Péter István* 1768 — 1768-as összeírásban, mint „ludi magister nobilis” személy szerepelt.³
6. *László József* 1768 után — A Kolozsvári Református Kollégiumban 1768-ban subscribált és azt követően lett mester.⁴
7. *Járfás István* 1770–1780
8. *Ladányi István* 1783–1784 — Járfás és Ladányi neve is az anyakönyvben olvasható.
9. *Intze Sámuel* 1784–1788 — Az anyakönyvben szerepelt, mint lévitanító, a forrás megjegyzi: „durva székely lévén sokat versengett az ecclával”.
10. *Szabó Miklós* 1789–1793 — Az 1791-es vizitáció szerint „a mester dicsértetik kivált a gyermekek tanításáért”.⁸
11. *Sófalvi János* 1794–1828 — 34 évig szolgált „dicséretesen”. 1813-ban a vizitáció feljegyezte, hogy: „A Kántor erkölcsére, háza népére, mind a Templomban, mind a gyermekek tanításában való szorgalmatosságáért...az Eccla meg vagyon elégedve”. 1825-ben már nehezen végezte szolgálatát: „...mikor vannak tanulói tanítja, de 70 esztendőn felül jár és beteges is néha”.⁶
12. *Gurzó István* 1829–1869 — 40 esztendeig tanított a faluban, a vizitáció szerint „nagy kedvességben volt”.
13. *ifj. Jakab Zsigmond* 1870–1892

14. Szász Sándor 1893–1895 — 1895-ben Bádokra távozott.

15. Benedek Zoltán 1895–1901

II. A tanító jövedelme

Az 1754-es összeírás a tanító jövedelméről a következőket írja: „az oskolamesternek ezelőtt annuatim ezen református eccla eszerint fizetett,

1. Minden gazdaembertől dénár 12,

2. Minden gazdaember búzát metrum $\frac{1}{2}$,

3. Fát minden gazdaember currum $\frac{1}{2}$...Mostan, ha akar a pap tart mestert, amint teheti...”.⁸

1813-ban a mester jövedelme: „Minden háztól fizetnek fél véka búzát, fél szekér fát és 6 krajcár”.⁸ E szerény jövedelmet sem fizették a gazdák pontosan, a vizitáció előtt a mester „panaszolt bérbeli restanciája miatt”. 1837-ben a tanító fizetése 53 Rhénes forint 54 krajcár pengőben, 1868-ban 144 forint 2 $\frac{1}{2}$ krajcár.

III. Az iskola épülete

1754-ben a tanító telkéről a következőket olvashatjuk: „Második parochiális fundus, melyen mostan oskolamestere lakik, nyugatra a református templom cinterme, keletre s délre és északra pedig az országnak útja vicinitásiban, ennek is Regalis Mensura szerint széle 11, hossza 24 királyi öl”.⁹ 1805-ben a kántori lakást és az iskolát az égi tűz megsemmisítette, de a következő évben újjáépítették.

1895-ben az egyház szép 3 tantermes iskolát épített, tanítói lakással, melyet az állami iskola szervezésekor a magyar államnak bérbe adott.

IV. A tanulók létszáma

1791 = ? tanuló

„A gyermekek az oskolában felesen vannak”

1807 = 50 tanuló

1813 = 21 tanuló

„A reformátusok lélekszáma: 378”

1823 = 22 tanuló

1829 = 35 tanuló

„Járhatna még 12, a szegénység miatt nem jár”

1825 = 9 tanuló

„41 gyermek nem jár fel”

1835 = 25 tanuló

„A szegénység és a hideg miatt nincs több”

1837 = – tanuló

„Az oskolában nincs egy gyermek sem, pedig lehetne 60”

1839 = 3 tanuló

„Lehetne 40 fiú és 31 leány”

1840 = 12 tanuló

„Járhatna még 28”

V. Az oktatás anyaga és módja

1829-ben a kisiskola tantárgyait a díjlevél sorolta fel, mely szerint az initiensek, a betűket és sillabizálást tanulók 25 és ½ krajcárt váltó cédulában, az olvasó és Chatekizmust tanuló gyermekek 51 krajcárt váltó cédulában fizettek a tanítónak. 1839-ben a lónai iskolamester is megkapta „az Lancaster ábécét”.

31.

MAGYARÓKEREKE

(Alunișu, Kolozs megye)

A református felekezeti kisiskoláról a XVIII. századból vannak adataink, 1894-ben a faluban az EMKE szervezett iskolát.

I. Az iskola régi tanítói

1. *Jártó János* 1780 — A vizitáció előtt az egyházközség a mestert megvádolta „részezséggel, káromkodással, a pap motskolásával”.¹
2. *Vintze Mihály* 1791 — „Az oskolát jól igazgatja” szól a vizitáció megállapítása.²
3. *Halmágyi mester* 1798 — A kolos-kalotai egyházmegye patriális sinódusán tárgyalták Halmágyi mester „megveretésének dolgát”. (Bizonyára az egyházközség némely tagjával került a tanító összeütkezésbe.) Ennek előtte hosszabb ideig nem volt mestere a falunak, 1795-ben a vizitáció szerint ugyanis „a pap viszi a mesteri mesterseget, de fizetés nélkül”.³
4. *Szilágyi Mihály* 1806 — 1806-ban a partiális sinódus előtt panaszol „bérbeli restantiája” miatt.
5. *Tordai József* 1813–1835 — 1813-ban a mester „oskolája rossz lábón áll”, 1831-ben minősítése „középszerű”.⁴
6. *Telegdi József* 1835–1840
7. *Kun Márton* 1847

II. A tanító jövedelme

A mester díjlevele 1773-ban a következő volt: „Egy véka búza, egy véka zab, egy garas, egy kenyér, egy főzés minden gazdától jár. Hat véka búzát kétszer elvetnek, felit ősszel, felit tavasszal. Két szekér szénáját feltakarítják, béhoznak hat szekér fát. Gyerekektől: olvasótól nyolc poltura, aki soltárt olvas két máriás, két gyerektől egy szekér fa. Ezt pedig az eccla egyenlő indulatjából és önként conferálta a mester számára”.⁵

Járandósága 1813-ban: „egy véka búza, egy véka zab, egy kenyér, egy garas, hat szekér fa. Minden fordulóban elvet az Eccla egy-egy véka kendermagot a mesteréből. Temetésért 4 garast. A gyermekek tanításáért az olvasókért 4 garas, a soltárosokért két máriást”.⁶

A gyermekek tanításáért 1866-ban a szülők „kezdőkért 13 krajcárt, könyv nélkül tanulókért 20 krajcárt fizetnek”.

A tanítói fizetés összege 1868-ban és 1879-ben 115 forint 16 krajcár, 1890-ben pedig csak 81 forint.

III. Az iskola épülete

1826-ban az iskola épülőfélben volt, mely azonban lassan haladt előre a tanító ugyanis a vizitáció előtt panaszolt „háza és a classis készen nem léte miatt”. Az iskolát 1870-ben „nagyon szűknek” mondják, mely 1889-ben leég és 1895-ig bérházban tanítanak.

1894-ben EMKE iskola létesült „Méltóságos özvegy Szász Domokosné Nagy Ilka Úrnő által adományozott telken”.

IV. A tanulók létszáma

1813 = 12 tanuló	<i>„többen is tanulhatnának. A nemtelen szülék nevei már át is adattanak a Processuális Szolgabírónak büntetés végett” – írta a vizitáció.”⁷</i>
1818 = 5 tanuló	<i>„a szegénység miatt nincs több”</i>
1826 = 6 tanuló	<i>„a classis készen nem léte miatt nincs több”</i>
1823 = 9 tanuló	
1835 = 16 tanuló	<i>„6-an a szegénység miatt nem járnak”</i>
1839 = 9 tanuló	<i>„járhatna még 18”</i>
1847 = 1 tanuló	<i>„járhatna 17”</i>
1851 = 15 tanuló	
1860 = – tanuló	<i>„kántor nincs, oskola sincsen”</i>
1870 = 30 tanuló	<i>„tanköteles van 38 gyerek”</i>
1879 = 28 tanuló	

	6–12 év	13–15 év	
1880	19	9	<i>iskolaköteles</i>
	16	6	<i>iskolába jár</i>
1890	32	19	<i>iskolaköteles</i>
	27	3	<i>iskolába jár</i>
1895	31	11	<i>iskolaköteles</i>
	26	–	<i>iskolába jár</i>

V. Az oktaktás anyaga és módja

A tanév 1870-ben „csak téli”, az iskola 1890-ben 3 osztályos és közepes minősítésű, 1900-ban 4 osztályos és jó minősítésű.

Az olvasnitanítás módszere 1880-ban a „szótagoló módszer” (!), ez az egyetlen iskola az egyházmegyében, ahol a régi módszert alkalmazták, mely „nem felel meg a népoktatási törvény követelményeinek”.⁸

1839-ben az iskolakönyvek között megtaláljuk a Lancaster módszert népszerűsítő ábécét, oktatási segédeszközökkel az iskola 1870-ben „nincs felszerelve”, 1890-ben az összeírás szerint „hiányos”.

32.

MAGYARPATA

(Pata, Kolozs megye)

Magyarpata református kisiskolájáról kevés adat áll rendelkezésünkre. A XIX. század közepén a vizitáció megemlíti a tanító László Márton nevét. 1835-ben 4 tanítványa volt, 1847-ben a feljegyzés megállapítja, hogy „Oskola nincs, mivel a fundus hiányzik, meg kántori ház sincs”.¹ A vizitáció szerint a tanító fizetése igen szerény, 1837-ben 20 Rhénes forint 24 krajcár pengőben, 1868-ban 49 forint.²

33.

MÁKÓ

(Macău, Kolozs megye)

A felekezeti iskola működéséről a XVIII. század közepétől vannak adataink, de biztosra vehető, hogy az iskola sokkal régebbi. 1874-ben községi iskolát szerveztek, mely állami segílyt kapott, 1896-ban a községi iskola helyett ún. millenniumi állami iskola létesült.

I. Az iskola régi tanítói

1. *Szász Mihály* 1753 — A Kolozsvári Református Kollégiumban 1747-ben subscribált, 1757-ben Sárvasáron tanított.¹
2. *Sós Márton* 1754 — Nevét az egyházi javak 1754-es összeírása említi.²
3. *Krasznai Sámuel* 1760 — A Kolozsvári Református Kollégium diákjainak névsorában neve, mint mákói magister szerepel.
4. *Vig János* 1762 — A Kolozsvári Református Kollégium diáknévsorában, neve után a rector elnevezést találjuk.
5. *Lenárt Péter* 1780–1798 — Adatokra életéről a mákói anyakönyvben találunk: 1782. február 5-én eskették Bot Annával, 1782. október 21-én keresztelték fiát Sámuelt (még 5 leánya született, de más feleségtől!) 1798. augusztus 21-én temették a mákói temetőben.³ Az 1791-es vizitációs jegyzőkönyvek dicsérik tevékenységét.⁴
6. *Kovács Ferenc* 1800–1810 — A mákói anyakönyv bejegyzése szerint 1800 január 24-én esketett Kálmán Katával.
7. *Lenárt Sámuel* 1811–1825 — Lenárt Péter fia, 1782-ben született, az 1813-as vizitáció szerint „most beteg, de jól tanít”. Később kapcsolata az egyházközséggel megromlott. 1816-ban az eccla egy része eltétetését kérte, mert „írni keveset tud a Nótáriusi Hivatalt nem folytathatja, pedig erre nagy szükség volna”. A vizitáció meghagyja állásában, de kötelezi, hogy „magát az írásban és egyebekben is gyakorolja”.⁵ A következő években többször panaszkodnak reá: 1821-ben „nagyon rossz az írása”. 1822-ben „nem elég tudós tanítani ilyen népes eclában”, 1825-ben „nem alkalmas tanításra...kortsomába jár”.
8. *Kis János* 1826–1831 — 1800-ban született, képezdében nem járt, magyarul, deákul és olá hul beszélt. 1831-es minősítés szerint „jó tanító”. 1848-ban Kalotadamoson találjuk.⁶
9. *Kovács Ferenc* 1835 — Az 1835-ös vizitáció „dicséri, mert jó előmenettel tanít”.
10. *Lórintz Ferenc* 1839–1851 — Az 1848-as népiskolai összeírás 40

évesnek mondja, aki nem járt képezdében és csak magyarul tud.⁷ Az 1851-es vizitáció dicséri.

11. *Bányai Lajos* 1877–1893 — Bányai az 1874-től működő községi iskola tanítója, az eddigi felekezeti iskola tanítója csak kántor.

II. A tanító jövedelme

A mákói tanító a díjlevelek és vizitációs jegyzőkönyvek tanúsága szerint a következő jövedelmet kapta: 1754-ben „Az oskolamesternek pediglen minden gazda fél véka búzát ad, akinek bora terem 2 ejtel mustot, akinek nem terem 2 polturát. Az eccla 7 szekér fát ad. 4 véka őszbúzáját elveti, ő maga a mester megaratja, az eccla pediglen bé is hordja. Éneklésért halott felett semmit”.⁸

1813-ban: „Ágytól fizetnek, fél véka búzát, ha bora van 2 kupa bort, ha nincs 2 polturát, 8 szekér fát. Halotti éneklésért 8 polturát, prédikáció nélkül 4 polturát. Gyermek tanításáért 8 polturát az ábécistákért, azután amint alkuszik és egy szekér fát”.⁹

Az 1822-es vizitációs jegyzőkönyvek a gyermekek utáni fizetést a következőkben állapítja meg: „ábécésekért 12 krajcár és egy szekér fa, Kis-kátésokért 30 krajcár, egy szekér fa, Soltárosokért 51 krajcár és egy szekér fa. Temetésben való éneklésért csak váltó cédulában fizetnek, a 12 krajcárt conventiós pénzben kéri.”

1829-ben újra rögzítették a gyermekek tanításáért járó fizetést, mely a következő volt: „ábécistákért 12 krajcár váltó cédulában, Szent-Históriásokért 20 krajcár, Ágendásokért 30 krajcár, Soltárosokért 50 krajcár”.

1832-ben ez a járandóság megint módosult, ekkor a kezdőkért 12 krajcárt, soltárosokért 30 krajcárt, azon felül 50 krajcárt kapott és egy szekér fát, melynek az értéke 40 krajcár váltó cédulában állapították meg.

A tanító fizetésének részletes felsorolását adja az 1868-as díjlevél, eszerint járt:¹⁰

1. Minden ágytól fél véka rozs vagy tiszta búza kis vékával.
2. Minden ágytól, ha bor van két kupa bor, ha nincs annak piaci ára.
3. Nyolc szekér fa.
4. Egyik fordulón van három szekér szénára való fű, a másik fordulón négy szekérre való, a rector felcsinálja az eccla béhozza.
5. Két fordulón van tíz-tíz vékára való búzaföld őszi vetés, a rector elveti, learatja az eccla béhozza.
6. Egy fél vékára való törökbúza-föld, egy kenderföld.
7. Tanítással való temetés 15 krajcár, a tanítás nélküli 30 krajcár.
8. A búcsúztatás, amint egyezhetnek.
9. A gyermekek tanításáért minden gyermektől egy szekér fa, az abcét tanulóktól 12 krajcár, ágendát tanulóktól 30 krajcár, soltárosoktól 1 forint váltóban.”

A díjlevél pénzbeni értéke: 165 forint 97 krajcár, 1879-ben is ugyanennyit ért.

III. Az iskola épülete

Az 1754-es egyházi javak összeírása felsorolja a parochiális fundusokat: „Mákóban vagyon a reformata eclesiának parochiális fundusa, melyen mostan Csernátoni György nevű tisztelt praedikátora és Sós Márton nevű oskolamestere laknak. Vicinusa ezen parochiális fundusnak keletről és délről a református kőtemplomnak...kőkerítésétől fogva köröskörül mindenütt az út, nyugatról a nemzetes Kovács Ferenc uram szülője és ugyanezen református eclának temetője, északra pedig a református kőtemplomnak jeles kőkerítése. Hossza 43 a Kovács Ferenc szülője felől, a temető fele 22 királyi öl”.¹¹

A XIX. század elején az iskolaházat többször is javítják, toldozgatják 1822-ben mégis „szűk, alkalmatlan” épületnek minősíti a vizitáció. 1870-ben a vizitáció szigorúan elrendeli, hogy „iskolaház építtessék a 174 gyermeknek”.

IV. A tanulók létszáma

A vizitációs jegyzőkönyvek a következő tanulólétszámot rögzítették:

1813 = 30 tanuló

1818 = 22 tanuló

1821 = 12 tanuló

1822 = 31 tanuló

1823 = 8 tanuló

1825 = 13 tanuló

1826 = 35 tanuló

1829 = 54 tanuló

1832 = 29 tanuló

1835 = 65 tanuló

1839 = 46 tanuló

1847 = 42 tanuló

1851 = 46 tanuló

ebből 12 fiú és 12 leány

„még sokan vannak”

„járhatna még 7”

„több is lehetne”

„járhatna még 5”

„több nincs”

„több nincs”

„15 fiú, 31 leány, akik még feljárhatnának nagyon szegények”

1860 = 58 tanuló

1868 = 50 tanuló

1870 = 58 tanuló

„még 114 lehetne, de az iskola még a feljárókat sem képes befogadni, a váltogatva feljárás meglőn próbálva, kevés eredmény mutatkozott”

V. Az oktatás anyaga és módja

A vizitáció szerint 1870-ben „csak téli iskola volt”, a vizsgálat elrendeli a „nyári iskola” bevezetését.

Az iskola tantárgyai: 1822-ben „olvasás, éneklés, imádság, számolás”, a vizitáció megjegyzi, hogy a tanító „magyarul tanít” (vagyis nem deákul!), 1829-ben pedig: „Soltár, Ágenda, K.Vallás, némelyek olvasást, ábécét és sillabizálást tanulnak”. 1870-ben a vizsgálat elrendeli a „földrajz, magyar történelem és más törvényszabta tantárgyak tanítását”.

Az iskola minősítése 1867-ben „középszerű”.

A XIX. század első felének népszerű módszerét az ún. Lancaster-módszert a mákói kisiskolában is bevezették. 1835-ben a Lancaster ábécéjére fizettek 1 Rhénes forintot, 1836-ban a kurátor feljegyezte: „az írás-olvasás tábláinak megdeszkázásáért és egy ládáért, melyben ezen táblák tartassanak fizettem 6 Magyar forint 80 pénzt”. 1839-ben pedig a vizitáció az iskolában „hagyott két példányt a Lancasterből”.

Az olvasni tanítás módszere 1867-ben a „szótagoló” módszer és még 1872-ben is a „régí szótagoló módszert” alkalmazták.

A vizsgákról 1860-ban tudósít a vizitáció, mely szerint a tanító jó „exament” adott.

Az oktatási segédeszközök közül 1834-ben a kurátor feljegyezte, hogy „az oskolás gyermekek számára egy kottának kiliniázott fekete tábláért 20 Magyar forint 70 pénzt fizetett”.¹²

34.

MÉRA

(Mera, Kolozs megye)

A felekezeti iskola létezéséről a XVIII. század elejéről vannak adataink, községi iskolája 1880-tól működött, állami iskoláját 1900-ban szervezték.

I. Az iskola régi tanítói

1. *Szilágyi Márton* 1753 — A Kolozsvári Református Kollégium diáknév-soraiban neve után „Ludi Magister Meraiensis factus” bejegyzés olvasható, 1751-ben írta alá az iskola törvényeit.¹
2. *Burjun István* 1780 — Az 1780-as vizitáció említi személyét.²
3. *Tordai József* 1787
4. *Pap András* 1791 — Az 1791-es vizitáció dicséri tevékenységét.³
5. *Gillyén Sándor* 1797–1840 — A vizitációs jegyzőkönyvek több alkalommal említik nevét, minősítik munkáját: 1813-ban azt írják róla, hogy „nem tanít szorgalmatosan”, 1818-ban megjegyzik „21 éve tanít”, 1822-ben „53 éves, nős tanító, aki magyarul tanít és alkalmas ember initiensek tanítására”, 1831-ben dicsérik működését.⁴
6. *Pap József* 1840
7. *Nyirő Samu* 1840–1843
8. *Daniellus Tamás* (1806–1889) 1844–1889 — A vizitációs jegyzőkönyvek szerint Mérán, Ketesden és Damoson tanított, összesen 45 évig volt kántortanító, rendes, becsületes emberként tartották számon.
9. *Földes Károly* 1889–1895 — Mákóból jött a faluba, ő már községi tanító.

II. A tanító jövedelme

Az 1754-es díjlevél a következő jövedelmet rögzítette: „Az oskolamesternek pediglen minden gazdaember fél véka búzát ad. A mesteréből 4 véka búzát elvetünk mindnyájan, az eccla ad annuatim 4 szekér fát. Halott felett való éneklésért 8 polturát jóakaratumkból adunk”.⁵

1813-ban díjlevele a következő: „Minden háztól fizetnek egy véka búzát, akinek nem terem fél vékát, 10 szekér fát. Halotti éneklésért 4 garast, a gyermekek tanításáért egy máriást és egy szekér fát”.⁶

A gyermekek tanításáért fizetett tandíj 1822-ben és 1832-ben 17 krajcár és minden gyermektől egy szekér tűzifa (Az egy szekér fa 40 krajcárban limitáltatott).

A tanítói díjlevél pénzbeli értéke 1868-ban és 1879-ben 189 forint 79 ½ krajcár, ami aránylag jó fizetésnek volt mondható.

III. Az iskola épülete

1728. április 26-án a források megemlítik, hogy „az eccla instanciájára adatott a tanítómester számára egy kis házhelynek való fundus az ivókút táján”.⁷

1754-ben feljegyezték: „Mely helyen pediglen ezen református ecclának oskola mestere lakik az nem parochiális fundus, hanem csak az urak engedelméből bíratik”.⁸

Az iskola épületéről 1787-ben történik említés: „Szeptember 25-én naplementekor égi tűz szállván az Oskola Mester házára és azon szomorú időben elégtének Mérában 16 házak és 3 telek, úm. a papi háznak, Udvarháznak és Katona János házának telke”.⁹

Az iskola bizonyára újjáépült, mert 1822-ben a vizitáció megjegyzi, hogy „a classis alkalmas”.

Az iskola épülete a század második felére már elavult építmény, 1870-ben egy feljegyzés szerint „a tanulószoba alig érdemli a nevét”. 1872-ben újra megjegyzik, hogy az iskola „újításra vár”, 1873-ban pedig szűknek mondják, emiatt 61 gyermek nem jár iskolába, ugyanis nem férnek be a terembe.

IV. A tanulók létszáma

A mérai kisiskolában a tanulók létszáma a következőképpen alakult:

1813 = 9 tanuló

„leány, fiúgyermek azért nincs, mert a kántornak marhái vagynak, azok adnak enni, itattják.... A kántor válasza: a gyermekek azért nem tudnak, mert a szülék egy-két hónapot taníttatják őket, a másikat jókedvből cselekszik” (mármint az állatok gondozását!)

A vizitáció figyelmezteti a tanítót: „a gyermekeket tanítsa és ne dolgoztassa”¹⁰

1818 = 20 tanuló

1822 = 18 tanuló

„lehetne még 18, de nincs köntösük, lábbelijük”

1823 = 19 tanuló

1826 = 16 tanuló

„több nincs”

1829 = 29 tanuló

1832 = 22 tanuló
 1835 = 22 tanuló
 1839 = 15 tanuló
 1851 = 24 tanuló
 1852 = 50 tanuló
 1868 = 40 tanuló
 1870 = 32 tanuló
 1879 = 40 tanuló
 1873 = 45 tanuló

„lehetne még 15”

„Iskolaköteles 37”

„Iskolaköteles 106, nem jár fel 61 az iskola szűk volta miatt”

	6–12 év	13–15 év	
1880	92	46	iskolaköteles
	79	32	iskolába jár
1890	142	56	iskolaköteles
	129	50	iskolába jár
1895	170	61	iskolaköteles
	137	51	iskolába jár

V. Az oktatás anyaga és módja

A tanév 1870-ben „csak téli”, 1873-ban „6 hónapos iskola volt”.

A tantárgyak a vizitáció szerint: 1822-ben: „vallás, imádságok, énekek, számok”, „a tanító magyarul tanít”. 1829-ben: „vagynak az oskolában 29 tanulók, ezek tanulnak 8-an olvasást, könyv nélkül Szent Históriat és Catechizmust, a többiek initiensek azaz: Sillabizálók és betűket tanulók”. 1870-ben: betűzés, olvasás, írás, számtan, szent-történetek, káté, földrajzi alapelemek.

Az olvasni tanítás módszere 1867-ben a „szótagoló”, 1872-ben a „hangoztató” módszer.

Az iskola és a tanító munkájának minősítése a vizitációk és a vizsgák alkalmával történt: 1826-ban a vizitáció szerint a tanító „jó exament adott”, 1852-ben a vizsgálat „dicséri, az oskolája jól áll”, 1873-ban elmarasztalja „közvizsgát május 28-án gyenge eredménnyel adott, nem képes tanítani a mai kor kívánalmai szerint, mert elöregedett.”

Az iskola felszerelése szegényes, 1839-ben feljegyzi ugyan a vizitáció, hogy az iskolába hagyott a Lancaster oktatási módszert ismertető könyvből két példányt, de 1873-ban az iskola készlete csak néhány fali táblából állt, és „ezek elhelyezésére sincs hely az iskolában” szolt a tudósítás.

35.

NAGYKAPUS

(Căpușu-Mare, Kolozs megye)

A nagykapusi felekezeti kisiskola a XVIII. század elején létesülhetett, állami iskoláját 1906-ban szervezték.

I. Az iskola régi tanítói

1. *Intze István* 1754 — A Kolozsvári Református Kollégiumban 1745-ben subscribált, 1749-ben végzett, neve 1754-ben szerepelt Kapuson az egyházi javak összeírásakor.¹
2. *Árvai László* 1761 — A Kolozsvári Református Kollégium diákjai között olvashatjuk nevét, 1751-ben subscribált, 1755-ben végzett.²
3. *Lőrincz Zsigmond* 1771 körül — A Kolozsvári Református Kollégiumban 1770-ben írta alá az iskola törvényeit, bizonyára ezután tanított néhány évig Kapuson.
4. *Tarnai Mihály* 1774
5. *Ferenczi Mihály* 1774 — A Kolozsvári Református Kollégiumban tanult, 1774. június 28-án subscribált, neve után a kapusi „ludi magister” bejegyzés olvasható. Később lévitának ment a „Szilágyba”.
6. *Miskolczi János* 1780 — A Kolozsvári Református Kollégium névsorai-ban neve 1764-ben szerepelt, az 1780-as kapusi vizitáció „meginti, hogy a gyermekek tanítására szorgalmasabban figyelmezzon, ne táncoljon, a conversatiókat (vitákat?) ne gyakorolja”.³
7. *Erdődi György* 1786–1789 — A Kolozsvári Református Kollégiumban végzett, neve után a kapusi mester bejegyzés olvasható.
8. *Ladányi István* 1790–1791 — Az 1791-es vizitáció elégedetlen működésével: „A megye orgonát vett s vitetett a templomba, olyan mester kívántatik oda ki orgonálni tudjon”.⁴
9. *Nagy Ferenc* 1800–1822 — 1809-ben 2 Rhénes forintot fizetett a papi és mesteri árvák felsegélyezésére létesített „Institutió” pénztárába. A vizitáció 1813-ban dicséri munkáját, 1819-ben elmarasztalja: a mester betegsége miatt nincs jelen a vizitáción, de „sokat jár széjjel, gazdálkodik és emiatt az iskolát elmulasztja”.⁵ 1822 Kapuson temették el.
10. *Szilágyi Sándor* 1823–1828 — A Kolozsvári Református Kollégiumban 1820. július 20-án subscribált. A vizitáció 1823-ban „alkalmas” tanítónak mondja, aki magyarul tanít. Megdicséri, mert „sok oltványokat szaporít...köteleztetik, hogy minden kikeletkor exament adjon”.⁶ 1825-ben a vizitáció szerint „jól tanít”, de „nem kezdi a harangozás után az éneket”, ami miatt elmarasztalják.

11. *Kovács István* 1829–1843 — 1841-ben „középszintű”, 1843-ban a községben hunyt el.
12. *Kovács Ferenc* 1843–1866 — Az 1848-as népiskolai összeírás szerint: 22 éves, magyar, oláh és deák nyelven tud, nem járt képezdében.⁷
13. *Jónás József* 1868–1892 — A vizitáció 1869-ben dicséri munkáját, de megjegyezte, hogy felesége minden examenkor táncot rendezett. 1892-ben nyugdíjba ment, utána kétszer is hirdették a tanítói állást, de egyetlen pályázó sem jelentkezett a fizetés „csekély volta miatt”. A vizitáció megjegyzi, hogy a tanítók inkább állami iskolánál helyezkednek el.
14. *Szilágyi Sándor János* 1893–1894 — A feljegyzések szerint „a tél folyamán pár hónapig egy írástudó falusi ember, aki a gimnázium négy alsó osztályát végezte tanított olvasni és énekelni”.
15. *Veress István* 1899–1904 — A tanító, akinek négy gyermeke volt Nagyenyedre ment és az ottani református elemi iskola igazgatója lett.

II. A tanító jövedelme

A kapusi tanító 1754-es díjlevele a következő jövedelmet biztosította: „Az oskolamesternek minden gazda akárhányan légyenek egy házban fél véka búzát, két gazda egy szekér fát (ad). Mikor halott felett prédikáció nincsen, semmit. Harangozásért egy gazda egy kenyeret és egy fazék étket” (Később „kapusi szokás szerint vágott” disznóláb járt helyette, mely tulajdonképpen egy hátsó disznóláb csont volt). 1813-ban díjlevele a következő: „Minden háztól fizetnek másfél véka búzát, fél véka törökbúzát, fél-fél szekér fát, egy-egy disznólábot, egy-egy kenyeret és az Eccla ládájából ötödfél Rhénes forintot”. 1823-ban a vizitációs jegyzőkönyvek rögzítették a tanításért járó jövedelmet is: „Ábécések 12 krajcárt, kis-kátások 18-at és a Soltárosok 51 krajcárt és fél-fél véka zabot fizetnek. Minden kikeletkor exament adni köteleztetik”.⁸

A tanító díjleveleinek pénzbeli értéke a következő: 1837-ben 145 Rhénes forint 22 krajcár, 1868 és 1879-ben 170 forint 27 ½ krajcár. 1890-ben 178 forint, 1895-ben 206 forint, 1897-ben 500 forint (ebből 194 forint az államsegély).⁹

III. Az iskola épülete

Az 1754-es összeírás az iskolamesteri telekről írta: „Mely funduson pediglen ezen református ecclának ma oskolamestere lakik nem parochiális fundus, mely a református templomnak napnyugat felől való része mellett vagon, átalellenben a megírt parochiális fundusnak

(az előbbieken leírt papi telekről van szó!), hanem a falunak egyenlő akaratjából fogattatott fel az utcának mocsaros sáros bővségéből”.¹⁰

1845-ben a vizitáció beszámolt az új iskola építéséről, mely egy „sövényfalú, szalmafedeles házacska” és csupán egy szobából és pitvarból állt. 1861-ben tűz ütött ki a faluba és „leég a dűlőfélben lévő iskola”. 1865-ben épült iskola sövényfalú ugyan, de zsidóépület, melynek „tapaszos-földű tanterme” van.¹¹

IV. A tanulók létszáma

A vizitációs jegyzőkönyvek szerint a tanulók létszáma a következőképpen alakult:

1813 = 10 tanuló	<i>„tanulna több is, de köntösük nem lévén, a nagy hideg miatt nem járhatnak fel”</i>
1820 = 30 tanuló	
1823 = 17 tanuló	
1825 = 9 tanuló	
1826 = 9 tanuló	
1832 = 30 tanuló	
1839 = 23 tanuló	
1851 = 45 tanuló	
1860 = 43 tanuló	
1868 = 40 tanuló	
1870 = 63 tanuló	
1871 = 65 tanuló	
1874 = 93 tanuló	
1879 = 85 tanuló	<i>„ruhátlanság miatt csak 46 vizsgázott le”</i>

	6–12 év	13–15 év	
1880	121	–	<i>iskolaköteles</i>
	98	–	<i>iskolába jár</i>
1890	79	36	<i>iskolába jár</i>
1895	112	32	<i>iskolaköteles</i>
	–	–	<i>iskolába jár</i>

V. Az oktatás anyaga és módja

Kapuson a tanév – még a XIX. század második felében is csak – a téli hónapok ideje alatt tartott.

1829-ben az iskolában „soltárt, kátét, olvasást és sillabizálást” tanítottak, az olvasni tanítás új módszerét a „hangoztatást” 1867-ben vezették be.

1871-ben a tantárgyak száma növekedett: az olvasás, írás, ének, vallás, szent-történetek mellett megjelent a számtan és a földrajz tanítása. 1874-ben a csoportokra osztott tanulók a következő tantárgyakat tanulták: I. csoport–olvasás-írás, beszéd-gyakorlatok, versek és imádások, ének, fejbeli számolás 30-ig, II. csoport–olvasás-írás, ótestamentum, földrajz, történelem, természettan, fejbeli számolás 30-ig, III. csoport–folyékony olvasás, nyelvtan, írás, katechizmus, a négy alapl művelet, történelem, földrajz, állattan, ének.

1870-ben feljegyezték a konfirmándusok írni-olvasni tudását: eszerint 24 fiatalból olvasni tudott 18, írni egy sem, 6-an pedig se olvasni, se írni nem tudtak.

Az iskola minősítése ennek ellenére 1867-ben „középszerű”, 1890-ben pedig „csak részben felel meg a népiskolai törvény előírásainak”, egy osztálya van és a vidék iskolái közül a leggyengébb.

A tankönyvekről, oktatási segédeszközökről hallgat a vizitáció, csupán 1839-ben említi meg az iskolában hagyott „Lancaster példányt”.¹²

1880-ban a tanító a gyermekeket „oltásra tanítja” a gyümölcsiskolában, 1890-ben az iskola tanszerekkel való ellátottsága „hiányos”.

36.

NAGYPETRI

(Petrindu, Kolozs megye)

Felekezeti iskolája a XVIII. század utolsó éveiben létesülhetett, tanítójának neve az 1791-es vizitációs jegyzőkönyvekben még nem szerepel. Az állami iskolát 1895-ben szervezték a községben.

I. Az iskola régi tanítói

1. *Fazekas János* 1813¹ — Neve a vizitációs jegyzőkönyvekben szerepel, „nincs ellene panasz” megjegyzéssel.
2. *Jókai Sándor* 1826 — Jókai előtt hosszú ideig nem volt tanító, a vizitáció 1818 és 1822-ben írta: „oskolamestert nem tart az eccla”. A tanítóra sok a panasz: „iszik, káromkodik, jár fel s alá éjjel” szól az elmarasztalás.
3. *Kállai József* 1831–1835 — Minősítése 1831-ben: „meglehető”.
4. *Bartha Áron* 1839–1848 — Az 1848-as népiskolai összeírás 50 évesnek mondja, aki nem tanult képezdében és a magyar és az oláh nyelvet ismeri.²
5. *Viski Sándor* 1872
6. *Both Miklós* 1895–1902

II. A tanító jövedelme

Részletes díjlevelét 1813-ból ismerjük:³

„1. Az ecclesiában most van 15 ház. Minden háztól egy véka búza és fél véka törökbúza szemül s egy-egy Harangozó kenyér.

2. Minden fordulóban egy-egy köből föld, melyet az Eccla megszánt és a Mester magjából bévet.

3. Jó szekér széna.

4. A tanító gyermekektől fizetést úgy kap, mint más Ecclesiákban úgy mint initiensekért pénz 11 krajcár, az olvasókért 20 krajcár, minden gyermektől egy-egy szekér fa...van szép gyümölcsöse, egy vékára való kenderföldje és veteményező helye. A Mohai udvartól (a tanító kapott) évente 8 véka búzát, 5 szekér fát, fél szekér szénára való füvet, fél vékára való törökbúza föld mindenik fordulóra, melyet az eccla megszánt. Míg ifjú legény lesz szabad asztala”. A díjlevél pénzbeli értéke 1837-ben 33 Rhénes forint 24 krajcár volt.

1868-ban a tandíj a díjlevél szerint: a) 14 olvasótól a 13 krajcár, b) 6

kezdő gyermektől a 8 krajcár, c) Sabattareba 20 gyermektől a 3 kupa törökbúza, d) 20 gyermektől a ½ szekér fa.

A tanító teljes jövedelme 1868-ban és 1879-ben igen szerény 86 forint 18 krajcár, 1890-ben 222 forint volt.⁴

III. Az iskola épülete

1813-ban a vizitáció azt írja az iskoláról illetve a mesteri telekről: „egy jó telek, melyen van két ház, az egyik lakóház, a másik tanulóház”⁵. 1860-ra „az oskolaház gyenge, alkalmatlan” épületté vált. 1870-es évek körül új iskola épült, melyről 1890-ben azt írták, hogy „az iskola jó állapotban van”.

IV. A tanulók létszáma

1826 = 5 tanuló	„több nem lehetne”
1839 = 15 tanuló	„lehetne összesen 25”
1847 = 5 tanuló	„lehetne még 10, a betegség miatt nem járnak”
1851 = 12 tanuló	
1860 = 12 tanuló	
1868 = 20 tanuló	
1870 = 25 tanuló	„iskolaköteles 36, ruhátlanság miatt nem járnak”
1872 = 40 tanuló	„az iskola egyike a legjobbaknak, leglátogatottab- baknak”

	6–12 év	13–15 év	
1880	20	10	iskolaköteles
	17	5	iskolába jár
1890	17	6	iskolaköteles
	14	5	iskolába jár
1895	27	5	iskolaköteles
	19	5	iskolába jár

V. Az oktatás anyaga és módja

A nagypetri iskolában az 1840-es években a kölcsönös tanítás módszere szerint tanítottak. Az egyházközség 1833-ban előfizetett a Lancaster oktatási módot ismertető Salamon féle könyvre. 1841-ben a kurátori számadások között szerepel „az oskola számára egy számvetési fekete tábláért és tíz rámáért fizetett 6 Magyar forint”. A rámák a Lancaster féle fali tábláknak készültek.⁶

1870-ben a vizitáció megemlíti, hogy az iskolának megrendelték a Gönczi féle tabellákat, 1890-ben az iskola tanszerrel való ellátása jónak minősült.

1870-ben a hangoztató módszer szerint tanítottak, 1882-ben már az „írva-olvasás” módszerét alkalmazták.

Az iskola osztályainak száma 1890-ben 3, 1900-ban 4 osztályos, minősítése 1867-ben középserű, 1890-ben „megfelel a törvény követelményeinek”. 1884-ben az iskola gyümölcsfa-iskolájában eperfa, almafa „magoncokat” neveltek.

37.

NÁDASDARÓC

(Dorolțu, Kolozs megye)

Nádasdarócz és Bogártelke 1708-tól közös egyházközséget alkotott, mindkét eklézsia 1790-ben létesítette felekezeti iskoláját, alkalmazta első mesterét, „hogy gyermekeik tanulás nélkül ne nevelkedjenek”.¹

I. Az iskola régi tanítói

1. *Bertalan Gáspár* 1796 — Neve a nádasdaróczi templom énekmutató tábláján olvasható.
2. *Antal György* 1813–1817 — A vizitációs jegyzőkönyvekben szerepel minden különösebb megjegyzés nélkül.
3. *Szilágyi Sámuel* 1818–1820 — 1818-ban a vizitáció előtt kölcsönösen panaszkodnak: az egyházközség arra, hogy „2-3 hétig Budára (Burjánosóbuda) megy a feleségéhez” és ez idő alatt a gyermekek nem tanulnak, az iskolamester pedig arra, hogy az egyházközség „fát nem ad, a maga hátán hordja az erdőből, hogy meg ne fagyjon”.²
4. *Szabó György* 1820–1837 — A vizitáció szerint 1822-ben 35 éves, házas és magyarul tanít, 1831-ben szolgálata „meglehető”, 1835-ben „közepes”. 1837-ben az egyházközség a tanító „eltételését kéri”, mert „oskola rector Szabó György ki 20 esztendőktől fogva tehetsége szerint híven szolgált ugyan, de szemei elgyengülése miatt” arra képtelen.³
5. *Kolozsvári Benjámín* 1844–1847
6. *Szabó János* 1848–1858 — Az 1848-as összeírás szerint 58 éves, nem járt képezdében, magyar, oláh, deák nyelven beszél.⁴
7. *Nyirő József* 1860–1872
8. *Mátyás Boldizsár* 1872–1882
9. *Nyirő Lajos* 1882–1883
10. *Kelemen Ferenc* 1883–1887

II. A tanító jövedelme

Díjlevelét 1813-ból ismerjük, eszerint járandósága: „Minden háztól egy és fél véka búzát, fél-fél szekér fát, a falu közönséges Rétytiből egy szekér szénára való füvet, melyet a Kántor maga tsinál fel. Halotti éneklésért 8 polturát, gyermek tanításokért 8 polturát és egy fél szekér fát.”⁵

1822-ben a gyermekek tanításáért 12 krajcárt, fél szekér fát és fél véka zabot kapott a tanító. Előfordult, hogy a két egyházközség egy tanítót tartott, ilyenkor Darócz és Bogártelke együtt 74 Rhénes forint 24 krajcár fizetést adott a mesternek. A szegényes fizetésről írja 1848-ban a vizitáció: „A jövedelemből egy oskola tanító koldulás nélkü meg nem élhet. A tanító is csak teng nem él s éppen a szabad ég alatt nincs. Sok gyermek tudatlanul nő fel.”

A tanító díjlevelének pénzbeli értéke 1868 és 1879-ben 84 forint 33 $\frac{3}{4}$ krajcár, 1890-ben 148 forint volt.⁶

Az 1894-es díjlevel pontosan felsorolja járandóságát:

1. Szolgálati lakás, mely áll 2 szoba konyhából gazdasági épületekkel
2. 58 és fél véka gabona
3. 8 és fél szekér fa
4. 2 hold 1185 négyszögöl területnyi föld szántását, javítását, a termés behordását híveik teljesítik, megműveli a tanító.
5. 160 forint tőke 8% kamatja
6. A házi pénztárból évi 50 forint
7. Tandíj minden gyermektől 20 krajcár, nagyobbaktól 40 krajcár fél véka zab és fél szekér fa.
8. Temetésért 20 krajcár
9. Nyári déli harangozásért egy-egy kenyér örökségenként (Összesen 17 kenyér)

A díjlevel pénzbeli összege: 152 forint 83 krajcár. A tanító fizetése 1897-ben 400 forint, melyből az állami segély összege 128 forint volt.

III. Az iskola épülete

A XVIII. század végén épült iskola gyenge tákolmány lehetett, mert 1818-ban a vizitáció azt írta, hogy „az oskolaház alábbvaló a cigány kunyhónál”, 1822-ben pedig a classist hidegnek, füstösnek és setétnek mondja.⁷ Az 1890-es években épült az új iskola és szolgálati lakás a hozzá tartozó gazdasági épületekkel együtt.

IV. A tanulók létszáma

A vizitációs jegyzőkönyvek a következő gyermeklétszámot rögzítik:

1813 = 1 tanuló	<i>„az oskolában gyermekek nincsenek, csak egy tanul, mert a szülék nem adják fel”</i>
1822 = 11 tanuló	<i>„lehetne még 1”</i>
1823 = 9 tanuló	
1825 = 4 tanuló	<i>„lehetne még 8”</i>
1835 = 17 tanuló	<i>„a szegénység miatt nincs több”</i>

1839 = 11 tanuló
 1847 = 10 tanuló
 1848 = ? tanuló
 1851 = 23 tanuló
 1860 = 16 tanuló
 1870 = 4 tanuló
 1872 = 16 tanuló
 1879 = 10 tanuló

„sok gyermek tudatlanul nő fel”

„iskolaköteles 17”

	6–12 év	13–15 év	
1880	12	8	<i>iskolaköteles</i>
	12	7	<i>iskolába jár</i>
1890	31	6	<i>iskolaköteles</i>
	29	6	<i>iskolába jár</i>
1895	18	19	<i>iskolaköteles</i>
	–	–	<i>iskolába jár</i>

V. Az oktatás anyaga és módja

Az 1822-es vizitáció szerint a gyermekek „olvasnak, vallást, éneklést, számokat tanulnak”, az iskolamester magyarul tanít. A tanító szerint „a gyermekeket hamar kiveszik (az iskolából) azért nem adott exament” a vizitáció meghagyja, hogy „tavasszal köteles adni”, a kurátornak figyelmébe ajánlja, hogy „tsináltasson fekete táblát”.

1839-ben a vizitáció a daróci iskolába is elhozza a „Lancastert”, de nehezen hihető, hogy a tanító alkalmazta a kölcsönös tanítási módot.⁸ A sillabizáló módszer helyett 1870-ben a „hangoztató” módszert Darócon is bevezették.

38.

NYÁRSZÓ

(Nearsova, Kolozs megye)

Református felekezeti kisiskolája a XVIII. század első felében létesült. A XIX. század második felében az egyház az iskolát a kor színvonalát tartani nem tudta, ezért lemondott iskolafenntartói jogáról, 1879-ben községi elemi népiskolát szerveztek a faluban. Trianon után 1920-ban az egyház újjászervezte református elemi iskoláját, amit azonban a román állam 1922-ben bezárított.

I. Az iskola régi tanítói

1. *Tarpai Ferenc* 1780 — Az 1780-as vizitáció dicséri szolgálatát.¹
2. *Pénteki Márton* 1791
3. *Dúl Sámuel* 1792 — Neve 1776-ban a Zilahi Református Kollégium diákjai között szerepel. 1793-ban a Nyárszói Eccla levele panaszolja a felettes egyházi hatóságoknak, hogy „Dúl Sámuel mester hír nélkül elment Bikalra mesternek és kárt tett az Eccla erdejében is”. A határozás szerint: „A traktusból vakmerősége miatt elimináltatott”. A kizárásnak azonban nem lett foganatja, bizonyára a tanítóhiány miatt tovább működhetett. Tanított: Gyerőmonostoron (1791), Nyárszón (1792), Magyarbikalon (1793–1796), Sztánán (1797–1810). Gyakran szerepelt a forrásokban, erkölcstelen magatartás, hamis kontraktus fabrikálása stb. a vád ellene. Sztánán 1810-ben 62 esztendőskorában hunyt el.²
4. *Győrffi Dávid* 1813–1822 — Az 1818-as vizitáció szerint 30 esztendeje tanít, Nyárszón három különböző periódusban rektoroskodott „erőtlen, gyenge állapotban tartja az iskolát”. 1819-ben „nagyon gyenge erőtlenségűnek” mondják 1822-ben a kurátor feljegyezte: „Az öreg kántor temetésére tett költség 1 Magyar forint 60 dénár” volt.³
5. *Juhász János* 1825–1833 — A vizitáció 1825-ben megdicséri, mert „szép iskolát tart és jól tanít”, 1831-ben „iskolája középserű”. Juhász 1812 és 1818 között Inaktelkén tanított.
6. *Tamás István* 1835–1840 — Rektorsága kezdetén 1835-ben hosszabb ideig nem tanított „oskola nincs betegség miatt”.
7. *Borbély Miklós* 1848–1851 — 1848-ban 22 éves, a feljegyzések szerint képezdében nem járt, magyarul, deákul és oláhul beszél, 1851-ben szolgálatában „szorgalmas”.⁴
8. *Antal György* 1868
9. *Kis Károly* 1880

II. A tanító jövedelme

1754-ben jövedelme minimális: „A mesternek, amit akar adni az ecclesia azt ad”, emellett „A Bánffyhunyd felül való fordulóban egy szántó föld a mesteré: capit metrum⁴.”⁵

Az 1813-as díjlevél már tételesen felsorolja a mester járandóságát: „Egy véka búza, egy véka zab, egy-egy főzés akár egy-egy garas, 6 sze kér fa. Ősszel és tavasszal elvét az Ecclesia négy-négy véka búzát és egy véka kendermagot. Vagyon egy szekér szénát termő rétje, a mester kapálja és feltakarítja az Ecclesia béviszi”.⁶

Az egyházi javak 1840-es összeírása megemlíti az oskolamesteri telket, melynek nagysága 162 négyszögöl a hozzá tartozó 105 négyszögöl szilvással (gyümölcsös kerttel).

Az 1868-as díjlevél pénzbeli értéke 126 forint 1 ½ krajcár, ugyanennyi a jövedelme a tanítónak 1879-ben is, mely a gyenge fizetések közé tartozott. 1895-ben 111 forint járandósága, a legszegényesebb az egyházmegyében.⁷

III. Az iskola épülete

1754-ben a mesteri telek a következő: „Amely helyen pediglen ezen református eccliának a mestere lakik az nem parochiális fundus, hanem a méltóságos Gróf Bánffy Dénes Úr Ő Nemes gratiájából egy jobbágy lakhelyén commorál”.⁸

1813-ban a vizitáció feljegyezte, hogy „a Kántori Háznál classis nintsen”, vagyis a mester a lakószobájában tanított. 1818-ban megemlíti, hogy „az iskola egy paraszt taxás ház lévén, minthogy az iskola mesteri ház elégett, mely felette kicsinynek találtatott, hogy az iskola mester alig fordulhatott meg a maga kevés tanulóai között”. 1819-ben a taxás házáért „6 forintot fizetnek”.

1823-ban a kántori ház ablakain a lantornát felváltotta az üveg, a kurátor „a kántori ház üveglakiért adott 4 Magyar forintot”. Az épület gyenge építmény lehetett, gyakran javításra szorult, 1833-ban „az elment Kántornak Juhász Jánosnak a kántori házon tett Melioratióiért...fizettem egyezés szerint 7 Magyar forintot” említik a kuratori számadások.⁹

1839-ben „Oskola Mesteri ház és classis épül”, 1840-ben a mesteri telek „hossza 18 öl, felső vége 6 öl, közepe 9 öl, alsó vége 18 öl, összesen 162 négyszögöl. Az oskolamesteri telekhez tartozik szilvás (kert) 105 négyszögöl”.

Az 1898-as leltár szerint a tanítói lak 2 szoba, konyha, éléskamara, pince. Az iskolaház egy tanterme a községi iskola helyiségéül használatik.

IV. A tanulók létszáma

1813 = 13 tanuló	<i>„a vizitáció a gyermekek számához viszonyítva kevésnek tartja”</i>
1818 = 16 tanuló	
1819 = 20 tanuló	
1823 = 6 tanuló	
1825 = 16 tanuló	<i>„nem lehetne több”</i>
1839 = 10 tanuló	
1847 = 14 tanuló	<i>10 fiú, 4 leány, „betegség miatt nincs több”</i>
1851 = 16 tanuló	<i>8 fiú, 6 leány, „még járhatna 8”</i>
1860 = 21 tanuló	
1868 = 35 tanuló	
1870 = 36 tanuló	<i>„iskolaköteles 45”</i>
1879 = 24 tanuló	

V. Az oktatás anyaga és módja

1867-ben tanítás a téli hónapokban folyt, csak „téli iskola volt”. Az olvasni tanítás módszere ebben az esztendőben a „hangoztató” módszer.

1867-ben a tantárgyak a következők: „olvasás, írás, ének, Konfirmációs káté, Bibliai történetek, történelem, számismeret, elbeszélések”, az iskola minősítése „középszerű”. Vizsgát a tanító az 1870-es esztendőben áprilisban tartott.

Tanszerek és könyvek közül megemlítik: 1839-ben a vizitáció által az iskolában hagyott „Egy Lancaster példányt”, 1843-ban vásárolt „Mentor Népkönyvet”, melynek ára 3 Magyar forint volt. 1822-ben a kurátor „az iskola számára egy fekete Tábláért 1 Magyar forint 60 dénárt” fizetett.¹⁰

1870-ben a vizitáció szerint „kézi könyvek, mind a tanítónak, mind a gyermekeknek megvannak”, megemlítik még a fali táblákat és a földgömböt.

39.

ÓBUDA-DIÓS

(Vechea-Deuşu, Kolozs megye)

Óbuda a vizitációs jegyzőkönyvekben *Burjános Óbuda* néven is szerepelt, a falu későbbi elnevezése *Bodonkút*, leányegyháza Diós, református kisiskolája a XVIII. század elején alakult.

I. Az iskola régi tanítói

1. *Kishari János* 1754 — Neve az 1754-es összeírásban szerepelt.¹
2. *Váradai Zsigmond* 1780–1791 — A vizitáció 1780-ban panaszol az iskolamesterre: „nem tanít”, 1791-ben az egyházközség „a megöregedett mester távozását kívánja”.²
3. *Szabó György* 1813 — A vizitáció megállapította, hogy „a gyermekek nem tanulnak”.
4. *Barta Zsigmond* 1818–1826 — 1826-ban panaszkodtak reá, hogy „iskolát két esztendő óta nem tart, mert ide s tova járt, amíg meg nem házasodott”.
5. *Kállai István* 1826 — A vizitáció 1826-ban említette, mint volt kántort.
6. *Csoma Ferenc* 1835
7. *Fazekas István* 1839–1840
8. *Barta Károly* 1847 — Az 1847-es vizitáció szerint a tanító „hanyag”.
9. *Pap Zsigmond* 1884

II. A tanító jövedelme

Az 1754-es díjlevél szerint „Az oskolamesternek pediglen minden gazdaember ad annuatim 1 sustákot, 1 véka búzát, 1 kenyeret vagy egy sodort, 1 tyúkot. A diósi református eclával együtt 6 szekér fát. Négy véka búzáját elveti a budai ecla. A halott felett való éneklésért adnak 8 polturát. (Dióson szintén eképpen fizetnek ezen óbudai papnak és mesternek).³ A mester 1813-as díjlevele a következő: „Ágytól fizetnek 1 véka búzát, 3 garast, 1 kenyeret, 6 szekér fát. Halotti éneklésért 8 polturát. Gyermekek tanításáért 1 véka búzát, 1 szekér fát, egy Máriást fizetnek.”⁴

Gyakoriak a mester anyagi vonatkozású panaszai, 1791-ben például a „Mester panaszol, hogy fizetését beszolgáltatni nem akarják”.⁵

1832-ben a gyermekek tanításáért járó fizetés „1 véka búza, mely 1 Rhénes forintban limitáltatott és 1 szekér fa, mely 1 Magyar forint váltó cédulában limitáltatott”.

Az óbudai rektória később is szerény jövedelmet biztosított lakójának, 1837-ben a tanító fizetése 26 Rhénes forint 14 krajcár pengőben, 1868-ban 35 forint 40 krajcár volt.

III. Az iskola épülete

1754-es összeírásban a mesteri telekről olvashatjuk: „Parochiális fundus, melyen oskolamester Kishari János uram lakik csak az út választja el a másiktól (ti. a pap telkétől). A zsellérei ezen református eclának ottan egy csomóban laknak azon funduson...mindent az utak és síkátorok vesznek körül, ezen fundus regális mensura szerint széle 23 hossza 29.”⁶

1813-ban a vizitáció feljegyezte, hogy „az oskolában nincsen alkalmas classis”, 1826-ban pedig azt, hogy „classis igaz nincsen, de eddig elé is a Mesterrel egy házban tanultak a gyermekek”.

IV. A tanulók létszáma

1780 = – tanuló

„a mesternek tanítványai nincsenek”

1813 = – tanuló

„gyermekek nem tanulnak, szülék nem taníttatják gyermekeiket”

1818 = 14 tanuló

1823 = – tanuló

1832 = 8 tanuló

1835 = 4 tanuló

„több nincs a szegénység és a terméketlenség miatt”

1840 = – tanuló

„járhatna 8”

1847 = – tanuló

„járhatna 15”

V. Az oktatás anyaga és módja

1839-ben a Lancaster Ábécét említi a vizitáció.

40.

RŐD

(Rediu, Kolozs megye)

A rődi református kisiskoláról szerény adatokkal rendelkezünk. Két tanító nevét említik a források: Madarasi Péter 1741-ben rectorként,¹ 1754-ben lévitaként szerepelt,² Czintos Kelemen 1780 körül a Kolozsvári Református Kollégiumban tanult, ezt követően került a rődi kisiskolába.³

41.

SÁRVÁSÁR

(Saula, Kolozs megye)

Felekezeti kisiskolája a XVIII. század első évtizedeiben létesülhetett. 1782-től Nyárszó filiája, iskolájában lévita-tanító tanított, állami iskolát a faluban 1907-ben szerveztek.

I. Az iskola régi tanítói

1. *Parajdi Mihály* 1741 — 1741-ben, mint sárvásári tanító hűségesküt tett Mária Teréziának.¹
2. *Szász Mihály* 1757 — 1757-ben jött Sárvásárra, a források szerint „előtte való évben Mákóban volt mester”.²
3. *Intze István* 1776–1780 — Lévitaként említik, az 1780-as vizitáció dicséri szolgálatát.³
4. *Ladányi István* 1781 — A Kolozsvári Református Kollégiumban 1779-ben subscribált.⁴
5. *Kovács Ferenc* 1813–1831 — 1813-ban „a lévítára nincs panasz”, 1818-ban a vizitáció szerint „44 éves, házas, alkalmas tanító, aki magyarul tanít”, 1822-ben „az iskola jó”, 1825-ben tanítványai „jól tanulnak”, 1831-ben „jó tanító”.⁵
6. *Balogh Márton* 1839–1851 — Az 1848-as népiskolai összeírás a lévítát 52 évesnek mondja, aki csak magyarul tud és nem járt képezdében.
7. *Borbély Miklós* 1871–1872
8. *Kelemen Ferenc* 1895–1897 — Lévitá tanító, szolgálati ideje 39 esztendő.
9. *Simon József* 1902–1908 — A református népiskola 1897-től több évig szünetelt és csak 1902-ben a fizetés felemelése után kaptak tanítót.

II. A tanító jövedelme

A tanító járandóságát az 1754-es díjlevél rögzítette: „Az oskolamesternek...minden háztól egy véka búzát, akár egy font húst adjon, akár főzzön minden ház esztendőben egyszer, egy kenyeret, fél szekér fát, egy köböl búzát, két szekér szénára való füvet. Az egész eccla 4 forintot ad a gyermekek tanításáért. A mesteréből elvetnek mind tavaszt, mind ősz”.⁶

1797-ben a Kolos-Kalotai egyházmegye jegyzőkönyve Sárvásárt, Kiskapust és Jákótelkét „a jobb jövedelmű lévita állások” sorában említi.

1813-ban díjlevele lakónikus: „Fizetése egy véka búza, egy kenyér, egy garas akár egy főzés, fél szekér fa, két szekér széna”, 1822-ben járandósága „14 krajcár, egy véka búza, fél véka zab, fél szekér fa”.

A későbbiek során díjlevelének pénzben kifejezett értéke 1837-ben 50 Rhénes forint, 1868-ban és 1879-ben 141 forint 25 krajcár, 1890-ben 76 forint, 1897-ben 111 forint volt.

III. Az iskola épülete

Az iskolamester házáról 1754-ben feljegyezte az egyházi javak összeírása „...soha nem volt parochiális fundusa, melyen papja vagy mestere lakott volna, mivel amely helyen mostan mestere lakik a falu közönséges utcájából fogatott fel általunk”.⁸

Az iskolának külön tanterme is volt, ugyanis a kurátor 1813-ban „a classis ablakára két Lantornákért 30 krajcárt” fizetett.⁹ 1836-ban új „Rektori Ház” épült, mely azonban néhány évtized alatt avult épületté vált. 1871-ben megemlítik: „Iskola házunk rossz, szeles időben használhatatlan, az iskola bérházban van”.

Az új iskola, tanítói lakással 1914-ben épült az Egyetemes konvent, az Igazgatótanács és a Kolozsvári Takarékpénztár anyagi támogatásával.

IV. A tanulók létszáma

1816 = 16 tanuló

1822 = 12 tanuló

1823 = 10 tanuló

1825 = 12 tanuló

„több nem is lehetne”

1839 = 6 tanuló

1847 = 15 tanuló

„7 fiú, 8 leány”

1851 = 14 tanuló

„5 fiú, 9 leány”

1860 = 21 tanuló

1868 = 25 tanuló

1870 = 16 tanuló

„iskolaköteles 30,,

1871 = 16 tanuló

„iskolaköteles 36, ismétlős 20”

1872 = 35 tanuló

1879 = 25 tanuló

1890	29	4	<i>iskolaköteles</i>
	22	4	<i>iskolába jár</i>
1895	29	15	<i>iskolaköteles</i>

V. Az oktatás anyaga és módja

1818-ban a vizitáció feljegyzése szerint a gyermekek „olvasnak és énekelnek”, az iskola tehát minimális ismereteket nyújt.¹⁰ Az olvasni tanítás módszere 1871-ben a hangoztató-módszer, de a feljegyzés megjegyzi, hogy „a tanulók előmenetele a hiányos feljárás miatt nem igen látszik”. Az iskola minősítése 1890-ben „gyenge, mely nem felel meg a törvény követelményeinek”.

A tanszerek közül a vizitáció és a kurátori számadások megemlítik 1839-ben az „1 Lancaster példányt”, 1842-ben „az oskola számára készült fekete táblát 3 Magyar forint 20 dénárért”, 1843-ban a „Mentor népkönyvet, 3 Magyar forintért vásárolták”.

Az 1871-es összeírás szerint: „Göntzi féle falitáblák, palatáblák, földgömb, kézikönyvek mind a tanítónak, mind a gyermekeknek vannak, az egyház költségén szerzék”.

Az 1908-as sárvásári iskola-leltár hű képét adja egy kalotaszegi kisiskola tanszerekkel való ellátottságának.

Az iskola bútorzata 1 db asztalból, 1 db székből, 1 db sifonérből, 2 db fogasból, 6 db ülőpadból, 2 db Locsa padból, 1 db fűtőkemencéből, 1 db falitábla állványból, 1 db csengettyűből állt.

Szemléltetőeszközei a következők voltak: 24 db Gönczi féle fali olvasó tábla, 16 db természetrajzi ábra, 9 db természettani ábra, 1 db számológép, 1 db földgömb, 1 db Osztrák-Monarchia térképe, 1 db Magyar Korona Országainak térképe, 1 db Kolozs megye térképe.

Az iskola könyvtára tankönyvekből és módszertani kézikönyvekből állt:

- 1 db Gönczi-Peres féle Ábécé
- 1 db II., III., IV. osztályos Gáspár féle olvasókönyv
- 9 db II. osztályos Győrffy féle számtankönyv
- 1 db III. osztályos Győrffy féle számtankönyv
- 2 db IV. osztályos Győrffy féle számtankönyv
- 11 db II. osztályos Nyelvtankönyv
- 7 db II. osztályos Nyelvtankönyv
- 4 db IV. osztályos Nyelvtankönyv
- 1 db III. osztályos Bács-féle földrajzönyv
- 3 db IV. osztályos Győrffy féle földrajzönyv

- 1 db III-IV. osztályos Bodor féle szent-történet
- 1 db Tanterv utasítások
- 1 db Gergely féle magyar helyesírás
- 1 db Gönczy féle természetrajzi vezérkönyv
- 1 db Utasítási kézikönyv a földgömb tanításához
- 1 db Nagy László: Beszéd és értelemgyakorlatok
- 1 db Beke féle számtan

42.

SZTÁNA

(Stana, Kolozs megye)

A sztánai felekezeti kisiskola a XVIII. század utolsó évtizedeiben létesülhetett, előtte a gyermekeket bizonyára lévita-tanító tanította.¹

I. Az iskola régi tanítói

1. *Viski Márton*¹ 1780
2. *Tarpai László* 1789 — Neve az egyházközség anyakönyvében fordul elő Sámuel fia keresztelesekor.³
3. *Dúl Sámuel* 1797–1810 — A botrányos viselkedésű tanítót 1797-ben az egyházmegye közgyűlése azzal a feltétellel hagyja meg állásában, „ha megjobbítja magát”. 1808-ban ügye újra az egyházmegye nyilvánossága elé került, ugyanis „hamis contractust fabricált”. A tanítóihiány miatt most is megmaradt szolgálatában. 1810. január 7-én 62 esztendőskorában Sztánán temették el.⁴
4. *Konda József* 1813 — A vizitációs jegyzőkönyvek elmarasztalták magatartását, ugyanis „Idős Ágoston István felesége condráját elvette, mert az gyermeke tanításáért idő előtt nem fizetett”.⁵
5. *Szilágyi Sámuel* 1815 — Az anyakönyvben János fia keresztelesekor említik nevét.
6. *Kállai Nagy István* 1818–1822 — A vizitációs jegyzőkönyvekben, mint 46 éves, házas, alkalmas tanító szerepelt.
7. *Henter József* 1823–1839 — A vizitáció szerint 1826-ban „jó oskolát tart”, 1831-ben „középszerű”, de 1839-ben „a kántor öreg és az eccla olyant kér, aki orgonálni tud”.
8. *Koltsár Lajos* 1840–1852 — 1818-as összeírás, mint 30 éves tanítót említi, magyarul tanít, képezdében nem járt. 1872-ben nyugalmazott tanítóként szerepelt.⁶
9. *Bálint András* 1872–1886
10. *Csia Lajos* 1890 — 1895-ben Csia Lajos református tanító 200 forint nyugdíjat élvezett.

II. A tanító jövedelme

A XVIII. század végén megállapított⁷ „Esztánai Mester conventiója ez:

1. Vagyon gazda, mely a mesternek fizet nr. 20. Ezen gazdák közül ad a mesternek búzát metrum 1.

2. Minden gazda törökbúzát ad metrum $\frac{1}{2}$.
3. Minden gazda egy-egy kenyeret és egy-egy garast.
4. Elvetnek 4 véka őszi búzát. Tavasszal fél véka málét és egy véka kendermagot.
5. Ad minden gazda egy-egy coquiát(?).
6. Adnak egy szekér szénára való füvet.
7. A gyermekek tanításáért adnak egy-egy márvást és egy szekér fát", gyermekek pedig felesen vannak.
8. Ezenkívül adnak fát curum 6.

Az 1813-as díjlevele szerint „Háztól fizetnek, egy véka búzát, fél véka szemes törökbúzát, egy garast, egy kenyeret, 6 szekér fát. Pénzen vett földbe elvetnek 4 véka búzát, $\frac{1}{2}$ véka törökbúzát, egy véka kendermagot és egy szekér szénát adnak. Gyermekek tanításáért 4 garast adnak, fél-fél szekér fát. Halotti éneklésért 4 garast”.

1822-ben a gyermekek a tanult anyag szerint fizették a tandíjat: „12 krajcárt az ábecések, 24 krajcárt a soltárosok, kis-kátésok, meg 4 kupa búzát, fél szekér”, fát: 1832-ben a tandíj ugyanennyi „initienseknek 12 krajcár, feljebbi leckékért 24 krajcár váló cédulában”.⁸ (Az $\frac{1}{2}$ szekér fát 20 krajcár váló cédulában limitálták.)

A sztánai tanító fizetése 1868-ban és 1879-ben 95 forint 92 krajcár igen gyengének volt mondható, 1890-ben 104 forint, 1895-ben 168 forint, 1897-ben 328 forint, melyből az államsegély összege 160 forint volt.⁹

III. Az iskola épülete

Az 1847-es vizitációs jegyzőkönyvek megemlítik, hogy „a classis még nincs kész és a kántori lak többet (gyermeket) nem fogadhat be”. 1872-ben újra panaszkodnak az iskola épületére: „az iskola rom és szűk alig képes 10-12 gyermeket befogadni”, 1882-ben „bővítik, de így sem megfelelő”, míg 1907-ben végül „új iskola épült”.

IV. A tanulók létszáma

A XVIII. század végén a tanító díjlevele megemlíti, hogy „gyermekek felesen vannak”.

A XIX. században a vizitációs jegyzőkönyvek a következő gyermeklétszámot rögzítették:

1813 = 14 tanuló

1818 = 21 tanuló

1822 = 16 tanuló

„még lehetne 4, de köntös és lábbeli miatt nem jönnek”

1823 = 14 tanuló
 1826 = 19 tanuló
 1832 = 14 tanuló
 1839 = 8 tanuló
 1847 = 11 tanuló
 1851 = 25 tanuló
 1852 = 28 tanuló
 1860 = 23 tanuló
 1868 = 26 tanuló
 1870 = 15 tanuló
 1872 = 24 tanuló
 1879 = 26 tanuló

*„több nincs”
 „még lehetne 14”
 „még lehetne 5”
 „a kántori lak többet nem fogadhat be”
 „nagy szegénység van”*

6–12 év

13–15 év

1880	40	12	iskolaköteles
	33	–	iskolába jár
1890	49	27	iskolaköteles
	44	21	iskolába jár

V. Az oktatás anyaga és módja

A vizitáció szerint 1822-ben a tanító „magyarul tanít”, tanítványai között „olvasók, sillabizálók, éneklők, számot és imádságot tanulók”¹⁰ vannak. A sztánai anyakönyben található 1837-es körlevél másolata arról tudósít, hogy „az oskolák mindenütt Lancaster ábécéje és a kiadott Geográfiaiak és mappák” alapján történő tanításra utasítottak.¹¹

A sillabizáló módszert alkalmazták, a hangoztató módszer csak 1870-ben jelent meg Sztánán.

Az iskola minősítése 1867-ben „gyenge”, 1890-ben „közepes, három osztálya van, csak részben felel meg a törvény kívánalmainak”, 1895-ben „jó, négy osztályos iskola”.

Oktatási segédeszközei közül 1841-ben a kurátor megemlíti „az oskola számára vásárolt fekete táblát”, mely 2 Rhénes forint 30 krajcárba került. 1870-ben felszerelése hiányos „csak Gönczi táblák meg egy nagy fekete tábla van”. 1892-ben az iskola könyvtárában 85 könyv található, a faiskolában a gyermekek az oltást gyakorolták.

43.

SZUCSÁG

(Suceagu, Kolozs megye)

A szucsági református egyházközség 1721-ben alakult, mint a mérai eklézsia filiája, 1754-ben lett máter eklézsia. Kisiskolája a XVIII. század első évtizedeiben létesülhetett, ugyanis a mesteri fundusról már 1721-ben említés történik.¹ Állami iskolát 1882-ben szerveztek a faluban.

I. Az iskola régi tanítói

1. *Apáczai Cserei Márton* 1777–1820 — Cserei Márton Apáczai Csere János öccseinek valamelyikétől származott. A Kolozsvári Református Kollégium törvényeit 1774-ben írta alá 16 éves korában (1758-ban született). Az 1780-as vizitáció szerint „igen nagy kedvességben vagyon”.²
Később megromlott kapcsolata az egyházközséggel, 1813 és 1819 között a vizitáció többször panaszkodott, hogy „az oskola rossz lábbon áll, a szülék nem adják fel gyermekeiket, a mesternek nincsenek tanítványai”.³ 1820-ban a vizitáció idején beteg, még ebben az esztendőben elhalálozott.
2. *Apáczai Cserei Sándor* 1820–1852 — Cserei Márton fia Sándor követte a szucsági rektórián. 1822-ben a vizitáció szerint 27 esztendő, házasság, a tanításhoz „capatitása” van, szolgálata dicséretes. 1848-ban 51 évesnek írják, aki magyar és román nyelven tud.⁴
3. *Botha József* 1852–1897

II. A tanító jövedelme

1813-as díjlevele a következő: „Ágytól fizetnek, minden ágytól fél véka búzát, három garast. Közönségesen 6 szekér fát. Halotti éneklésért 4 garast. Gyermekek tanításáért 6 garast és egy szekér fát minden gyerekért. Az Udvarból Tekintetes Kabos Sándor úr...6 véka búzát, Tek. Kabos Mihály úr is annyit, Tek. Szarvadi Farkas úr amint tetszik ad”.⁵

1822-ben a gyermekek tanításáért 18 krajcár és egy szekér tűzifa jár a tanítónak. (1832-ben az egy szekér fűzifát 40 krajcár váltó cédulában limitálták.)

A XIX. század elején a vizitáció megemlíti a „subsídium ludi magistri” összegét, mely Füleki Sándortól 170 Rhénes forint, különböző időkben még összegyűlt 47 Rhénes forint ½ krajcár.

A tanítói díjlevél értéke 1868-ban és 1879-ben 97 forint 18 ½ krajcár volt.⁶

III. Az iskola épülete

1721-ben a szucsági református eklézsia megalakulásakor a mesteri fundusról már említés történik.⁷ A régi mesteri házat 1760-ban építették, 1822-ben a vizitáció szerint „a mester háza jó és vele (a tanítóval) egy házban tanulnak” (a gyerekek). 1823-ban megjegyzi, hogy „oskolaház nints, el van sorvadva”, ez utóbbi adat a gyermekek tanulótermére vonatkozott. 1826-ban új iskolamesteri ház épült, de az oskolaházra, a classisra továbbra is sok a panasz.⁸

1866-ban épült a „kor kívánalmainak megfelelő tanítói lak és vele egy fedél alatt tágas iskolaház 4 ablakkal”. A szucsági anyakönyvben részletes leírását olvashatjuk: „Elöl két szoba, közből pitvar s ebben az idén készült kis deszka kamra. A pitvarban van egy sütőkemence, az idén készült újból a kántori lakószoba, van egy plattenes kemence, a pitvar mellett van a tágas iskolaszoba négyes ablakkal, bejárás a tornácról.”⁹

IV. A tanulók létszáma

A vizitációs jegyzőkönyvek a következő létszámról tudósítanak:

- 1813 = – tanuló „oskola rossz lábon áll, a nemtelen atyáknak a neveit az oskola inspectornak haladék nélkül küldje el”
- 1819 = – tanuló „kántor panaszolja, hogy egy tanítványa sincs, pedig lehetnének 20-an...a tűzifa hiánya miatt nincs iskola”
- 1822 = 13 tanuló „lehetne még 7”
- 1823 = – tanuló „oskola nem tartatik, mert oskolaház nincs”
- 1826 = 2 tanuló
- 1830 = – tanuló az egyházközség anyakönyvében a felettes hatóságok rendelkezése olvasható: „Minden ecclában a 7 esztendő gyermekek iskolába kötelesek jární. A büntetés 3 jó forint. A Tisztelt Papok minden héten az oskolát vizitálják. Két exament tartsanak egyet a vizitáció színe előtt, másikat pünkösdkor”¹⁰
- 1832 = 19 tanítvány
- 1839 = 3 tanuló „járhatna még 20”

1840 = - tanuló	„járhatna 20, a D. Curator az 1830-iki felséges rendelkezések szerint az engedetlen szüléket kényserítse gyermekeiket iskolába járatni”
1842 = - tanuló	„iskolába nem járnak, mert szegények”
1844 = 1 tanuló	„a hiányzás oka a szülék engedetlensége”
1847 = - tanuló	„nem járnak iskolába, nem jó a classis”
1848 = - tanuló	„ritkán van iskola”
1851 = 26 tanuló	„többben is járhatnának”
1861 = 21 tanuló	
1870 = 53 tanuló	„iskolaköteles 74, 16 gyermek nem jár a makacs szülék miatt”
1872 = - tanuló	„tágas iskolaház majdnem üresen áll, tanulók nélkül”
1879 = 30 tanuló	

	6–12 év	13–15 év	
1880	53	13	iskolaköteles
	31	3	iskolába jár
1890	116	21	iskolaköteles
	87	6	iskolába jár
1895	115	49	iskolaköteles
	90	21	iskolába jár

V. Az oktatás anyaga és módja

Az 1822-es vizitáció szerint Szucságon a tanító magyarul tanít, éneklést, olvasást, számvetést és vallást, ennél 1867-ben sem sokkal többet: betűzést, olvasát, írást, éneket, konfirmációs kisebb kátét, számismermét.

A tanítás módszere 1867-ben a szótagolás (!) 1879-ben a hangoztatás, 1870-ben a vizsga gyenge eredménnyel zárult „a gyermekek olvasni is alig tudnak”.

A vizitáció 1839-ben megjegyzi, hogy „Felsőbb rendelésből...egy Lancaster ábécéje kiadatott” az iskolának. 1844-ben az anyakönyvben a következő rendelkezést olvashatjuk¹¹: „A Méltóságos Fő Egyházi Tanács rendelete, hogy a Gazdasági Kis Tükör című nevezetes munka minden iskolába vétessék be. Egy példány ára 20 ezüst krajcár”.

Az 1874-es leltár a következő tanszereket sorolja fel: „1 hosszú asztal, 6 darab különböző hosszúságú pad, 1 számológép, 1 földgömb, 1 fekete tábla, a falon kifüggesztve a Gönczi olvasótáblájának egy teljes példánya. Ezen kívül van a tanító számára vett 15 darab tankönyv.”¹²

44.

TAMÁSFALVA

(Tămaşa, Szilágy megye)

Tamásfalva kisiskoláját 1754-ben az elpusztult rektóriák közé sorolják a források:

„...a templomon belől mindjárt északon vagyon ezen református ecclának a parochiális fundusa, amint atyáinktól némelyikünk pedig másoktól hallottunk, a pap és mester lakhelyén ma laknak fenn megírt Béres vagy Bihari János és Kolosvári István kováts nevű zsellér emberek, kik eleitől fogva mind az idejárom és szolgáló református papoknak taxáltak míg Kabos Ferenc uram a református paptól el nem fogta...”¹

TORDASZENTLÁSZLÓ

(Sävädísla, Kolozs megye)

Református felekezeti kisiskolája a XVII. század második felében létesült, 1878-ban a faluban községi iskolát szerveztek.

I. Az iskola régi tanítói

1. *Halmágyi Dániel* 1671 után — A Kolozsvári Református Kollégiumban 1671 után végzett és került a szentlászlói rektóriára.¹
2. *Zágoni Gábor* 1736 körül — Neve a Kolozsvári Református Kollégium diákjainak névsorában szerepelt.
3. *Szentgyörgyi András* 1741 — 1741-ben, mint szentlászlói rector hűségesküt tett Mária Teréziának.²
4. *Parajdi Mihály* 1754 — 1754-ben az egyházi javak összeírásakor említették.³
5. *Vásárhelyi József* 1760 körül — A Kolozsvári Református Kollégium diákjainak névsorában szerepelt, mint szentlászlói „ludi magister”, később Kispetriben pap.
6. *Balog János* 1770–1789 — A Kolozsvári Református Kollégiumban 1768-ban subscriált és lett szentlászlói „ludi magister”. 1780-ban a vizitáció dicsérte szolgálatáért, 1789-ben távozott a faluból.⁴
7. *Burján István* 1789–1793 — Az 1791-es vizitáció a rectort „mindekben dicséri”.⁵
8. *Szatmári József* 1793–1807 — A Kolozsvári Református Kollégiumban végzett, neve a subscriált diákok között olvasható.
9. *Pap András* 1807–1822 — 1813-ban a vizitáció megdicsérte, mert „szép oskolát tart”, de több dolgok miatt elmarasztalta: „...sokat jár széjjel, egy héten két napot is elmulaszt, röviden harangoz, az öregek fel nem érkehetnek az isteni tiszteletre. Ezenkívül helytelen szókat beszélt a katonafogdosás alkalmatosságával. Midőn nem találtak volna a Bírák katonának valókat és panaszkodtak...így szólott: – Ah! Szent-Lászlóról 60–70-et is kitudnák állítani – ennek, ha híre elmegyén azután nekünk a vármegye tisztjei nem hisznek, ...így nekünk ezáltal sok kárt téssen.”⁶ A tanító amiatt panaszolt a vizitáció előtt, hogy „bérbeli restanciája 5–6 éves”. 1818-ban megjegyzik: már 18 éve tanít.
10. *Kiss János* 1823–1825 — 1823-ban a vizitáció szerint „nincs oskola, mert a két mester elfoglalja mind a mesteri házat, mind az oskolát...

a vizitáció rendelkezett... az öreg Kántorné a classisból költözzék el".
1825-ben panaszolt az eklézsia: „a mester sokat abszentál”.

11. *Fazekas István* 1825–1833 — Az évek során sokat panaszkodtak a mesterre „részeges, izgága természete” miatt, 1833-ban állásából elmozdítják.
12. *Pap József* 1835–1840
13. *Balázs István* 1847
14. *Kováts István* 1851–1873
15. *Balázs József* 1873–1877
16. *Móricz István* 1877–1878

II. A tanító jövedelme

1754-ben a tanító jövedelme: „1. Minden pár ember... ad a mesternek annuatim dénár 44, 2. Minden gazdaember harangozásért egy kenyeret, főzésért dénár 3, 3. Adott ezelőtt a szentlászlói eklézsia és ennek filiája az oláhfenesi fát currum 12, ma pediglen ezen faluban lévő református emberek nem külön hanem két pár ember ad currum 1, 4. Halott felett való éneklésért pediglen dénár 12.”⁷

1784 január 3-án a papi és mesteri bérek fizetéséről az eklézsia a következő végzést hozta: „1. Minden gazdaember, aki fával tartozik, minek utána erdő nyilat osztanak és 15-öd napra a fát meg nem viszi, megbüntetődik a bírák által I-mo 6 dénár, II-do 12 dénár, III-18 dénár... 2. A búzát és pénzt valaki meg nem adja január előtt (melyet solicítálni az egyházi tartozik) utána is 15 napokra meg nem adná, a fentebb mód szerint megbüntessék I-mo 1-1 garasig, II-do 2-2 garasig, III-3 garasig. Ha pedig valaki fát vagy búzát olyan alávalót vinne, a pap vagy a mester hírré tevén a bíráknak, tartoznak megnézni és megítélni, hogy bélehetne venni e vagy nem...”⁸ Ez alkalommal felsorolták az oskolamester földjeit is: a Nagymezőn egy szekérre való szénafű, a Téren 3 vékás szántója, a Telekkútnál 3 vékás szántója és 4 kenderföldje.

1813-ban a mester díjlevele valamennyire módosult: „Háztól fizetnek, fél véka búzát, minden ágytól 24 krajcárt, fél-fél szekér fát minden háztól. Halotti éneklésért 4 garast. Gyermekes tanításáért ábécista 4 garast, Keresztény vallást tanuló 30 krajcárt, fél-fél szekér fát”.⁹ 1829-ben az ábécistákért 12 krajcár, a könyv nélküli tanulókért, az olvasókért 1 Rh ft váltó cédulában járt.

A tanító fizetése 1837-ben 92 Rhénes forint pengőben, 1868-ban 299 forint 98 3/4 krajcár volt.¹⁰

III. Az iskola épülete

1754-ben az oskolamesteri telek leírása a következő: „Második parochiális fundusán Parajdi Mihály nevű oskolamestere lakik ezen

református ecclának. Keletről a falu utcája, nyugatra a Tiszt. úr
csűrökertje vicinitásiban, ennek regalis mensura szerint királyi öl széle
9, hossza 19”.¹¹

1783-ban a mesteri ház szűk, szalmafedeles épület, 1790-ben „a
scolára lanternáért négy (!) ablakra 1 Rhénes forint 4 dénárt” fizettek.
1818-ban új iskola épült, mely már üvegablakos volt. „A törvény
kívánalmainak megfelelő” iskola, tanítói lakással 1893-ban épült.

IV. A tanulók létszáma

1813 = 52 tanuló

1817 = 32 tanuló

1825 = 21 tanuló

„lehetne több is”

1829 = 28 tanuló

1835 = 36 tanuló

1839 = 34 tanuló

1840 = 32 tanuló

1847 = 28 tanuló

„járhatna még 28”

1873 = 220 tanuló

V. Az oktatás anyaga és módja

1783-ban feljegyezték, hogy „Az iskolában úgy a fiú, mint a leánygyer-
mekeknek taníttatik az Arithmetikának 4 speciese”.¹²

1813-ban a vizitáció elégedetten nyilatkozik a gyermekek tudásáról:
„Szép feleleteket adnak, még ilyen szép oskolát sehol sem kaptunk”,
1818-ban is dicsérőleg jegyezte meg „szépen olvasó, éneklő tanítványai
vannak a mesternek”.

1839-ben a vizitáció átadta az iskolamesternek a kölcsönös tanítás
módját ismertető könyvet: „Adtam a Lancaster ábécéjéből is egy
Exemplárt” írja a jegyzőkönyv.

46.

TÜRE

(Turea, Kolozs megye)

Felekezeti iskolája már a XV. század közepén lehetett, mert a források 1446-ban János „litteratus”-t említik;¹ majd két évtized múlva, 1466-ban a türei „solaris”-ról tudósítanak.² Állami iskoláját 1895-ben szervezték.

I. Az iskola régi tanítói

1. *Johannes litteratus* 1446
2. *Pataki K. Sámuel* 1750
3. *Sellei István* 1780 — Az 1780-as vizitáció szerint az egyházközség a „rector változását kívánná”.³
4. *Bertalan Gáspár* 1813 — A vizitáció 1813-ban dicséri, mert „szorgalmas”.⁴
5. *Balog György* 1816–1818 — 1818-ban a taníróról megjegyzik, hogy „kevés tanítványa van”.
6. *Varga Sámuel* 1822–1826 — Az 1822-es vizitáció szerint „35 éves, házas, alkalmas tanító, aki magyarul tanít”.
7. *Balázs István* 1831 — 1831-es minősítése „középszerű”.⁵
8. *Jakab György* 1848–1851 — Az 1848-as népiskolai összeírás feljegyezte, hogy „48 éves, tanult a kolozsvári Collégiumban második esztendő deákságig, tud magyarul, oláhul, deákul valamit”.⁶ 1851-ben „szorgalmatos”-nak mondják.
9. *Balázs István* 1872
10. *Juhász József* 1895–1903
11. *Both István* 1896
12. *Vágó Ilona* 1899–1900

II. A tanító jövedelme

1813-as díjlevele szerint jövedelme a következő volt: „Háztól fizetnek egy véka búzát, 8 szekér fát, halotti éneklésért 8 polturát. Gyermek tanításáért egy szekér fát, fél véka búzát 4 garast.”⁷ 1822-ben „gyermektől fél véka búzát, egy szekér fát, az ábécésektől 12 krajcárt, Soltárt és vallást tanulóktól 51 krajcárt kapott, 1832-ben „initiensek 12 krajcárt, felsőbb leckéket tanulók 1 Rhénes fortintot váltó cédulában fizettek. Ezenkívül minden gyermekért fél véka búzát (30 krajcárban limitáltatott) és fél szekér fát (40 krajcárban limitáltatott) kapott.

Fizetésének összege 1837-ben 43 Rhénes forint 30 krajcár, 1868-ban és 1879-ben 173 forint 63 krajcár, 1890-ben 206 forint volt.⁸

Az 1868-as díjlevél kegyúri adományokat is említi: „Gróf Mikó udvarból 14 kalongya rozsot, a Fosztó udvarból 8 véka búzát, Veselényi udvarból 1 ½ kalongya rozsot”.

III. Az iskola épülete

A vizitáció két alkalommal említi az iskola épületét: 1822-ben „a classis alkalmas”, 1872-ben „az iskolaház tágas”, mely 1871-ben épült.

IV. A tanulók létszáma

A vizitáció szerint a tanulók létszáma a következő volt:

1818 = 5 tanuló	„számuk kevés” a vizitáció szerint
1822 = 16 tanuló	„lehetne még 9
1823 = 10 tanuló	
1826 = 7 tanuló	„lehetne még 4, de a mesteri telek nagyon félre van és az apró gyermekek fel nem járhatnak”
1832 = 18 tanuló	„lehetne még 9”
1835 = 15 tanuló	
1839 = 21 tanuló	
1847 = 10 tanuló	„lehetne még 15, a szegénység miatt nem járnak”
1851 = 14 tanuló	„lehetne még 14”
1860 = 23 tanuló	
1870 = 35 tanuló	„iskolakötelesek száma 59”
1879 = 20 tanuló	

	6–12 év	13–15 év	
1890	56	25	iskolaköteles
	49	22	iskolába jár
1895	57	19	iskolaköteles
	49	15	iskolába jár

V. Az oktatás anyaga és módja

A türei kisiskolában 1822-ben voltak „ábécések, Soltárt és vallást tanulók, számvetéssel és énekléssel ismerkedők”. A tanítás módszere 1867-ben „szótagoló”, 1872-ben „hangoztató”.

1839-ben a vizitáció feljegyezte, hogy „Lancasterből hagyott két példányt” a türei iskolában. Az 1848-as összeírás szerint: „Iskolai könyvekkel ellátott gyermekek száma ábécés 12, soltáros 10, 6-4 ágendás, más iskolai könyv nincs”. 1890-ben az iskola „nem felel meg a törvény követelményeinek”.

47.

VALKÓ

(Väleni, Kolozs megye)

A falu kisiskolája a XVIII. század elején már létezett, ugyanis 1722-ben új iskolaház épül „a temető falu felőli részén”.¹ A felekezeti iskola 1874-ben községi iskola lett, 1912-ben pedig állami iskolát szerveztek.

I. Az iskola régi tanítói

1. *Miklósi Ferenc* 1758 — A Kolozsvári Református Kollégiumban 1755-ben subscribált, 1758-ban végzett.²
2. *Gyalai K. Sámuel* 1770 körül — A Kolozsvári Református Kollégiumban 1762-ben subscribált, neve után a „magister” bejegyzés szerepel.³
3. *Krasznai Mihály* 1780–1801 — Az 1780-as vizitáció dicséreti tevékenységét. Az egyházközség 1801-ben Özvegy Krasznai Mihályné oskolamesterné részére kis lakást épít. Igen ritkán tapasztalható gesztus!
4. *Török András* 1813–1814 — A vizitációs jegyzőkönyvek szerint „nincs reá panasz”.
5. *Kálmán István* 1818–1848 — 1831-ben „jó tanító”-nak minősítik, 1840-ben a vizitáció szerint az iskola „jó lábón áll”, de a tanító „az eccla tagjait nem becsüli”. 1848-ban az összeírás szerint „63 éves, magyarul tud, nem járt képezdében”.
6. *Szentgyörgyi Lajos* 1875

II. A tanító jövedelme

Az egyházi javak 1754-es összeírása felsorol két szántóföldet, amiket az iskolamester használt (Az egyik a Köves fejbén, a másik a Bese kutában nevű határrészben).⁴

1813-as díjlevele szerinti járandósága: „Minden háztól fizetnek a mesternek egy-egy véka búzát, három garast, az egész Ecla ad 8 szekér fát. Elvét az ecla 6 véka búzát mindenik fordulóban, melyet a mester betakarít, az Ecclesia behordja és öt szekerre való Rétyte van, melyet a mester maga mível az ecla pedig beviszi”. Ugyanebben az esztendőben a tanító panaszol a vizitáció előtt, hogy „bérinek majd felerésze künn vagyon”.⁵

1839-ben az egyházközség toronyórát vásárolt 1087 Magyar forint 96 kr értékben, melynek kezelése az iskolamester kötelessége lett, szolgáltatáért évente 30 Magyar forint javadalmazásban részesült. 1841-ben a kurátor feljegyezte: „A Rectornak az óra igazításért megfizettem a jövő Szent-György napig 30 Magyar forintot”.⁶

1868-ban és 1879-ben az iskolamester járandóságának összege 268 forint 19 1/4 krajcár, mely igen jó fizetésnek számított Kalotaszegen.⁷

III. Az iskola épülete

A XVIII. század elején az iskola épülete a falu közepén állt, 1722-ben azonban „vármegye házat” építenek ezen a telken és ekkor az iskola a temető falu felőli végére került.⁸ Egy évszázad múlva — 1823-ban a mesteri ház leégett, de rövid időn belül, még az esztendő végére felépítik. Az iskola két részből állt, az iskolaházból az úgynevezett classisból és a rektor lakóházából. 1859-ben fedik, javítják az iskola épületét, 1870-ben a régi schola már szűknek bizonyult, a feljegyzések szerint „a tanterem nem alkalmas az iskolakötelesek befogadására”.

IV. A tanulók létszáma

A vizitációs jegyzőkönyvek a következő létszámot rögzítették:

1814 = 9 tanuló	<i>„járhatna még 45, a nagy sár és a szükség miatt nem jár”</i>
1818 = 22 tanuló	<i>„a szegénység miatt nincs több”</i>
1823 = 20 tanuló	
1826 = 10 tanuló	<i>„még lehetne”</i>
1847 = 9 tanuló	<i>„járhatna még 60, a szegénység miatt nem jár”</i>
1835 = 22 tanuló	<i>„szegénység miatt nincs több”</i>
1839 = 10 tanuló	<i>„lehetne még 5”</i>
1851 = 12 tanuló	<i>„járhatna még 50”</i>
1860 = 40 tanuló	
1868 = 50 tanuló	
1870 = 77 tanuló	<i>„iskolaköteles 104”</i>
1879 = 50 tanuló	

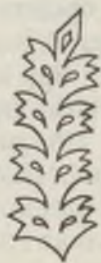
V. Az oktatás anyaga és módja

1870-ben a vizitáció feljegyezte, hogy „csak téli iskola” volt. Ugyanebben az esztendőben a tanító a „hangoztató” módszerrel tanított. A feljegyzések szerint „a felnőtt iskolázás is folyamatban volt. A tanítóhoz

írni és olvasni tanulni feljártak" (a felnőttek). Az iskola minősítése 1867-ben „középszerű”, gyümölcsfaiskolája is van.

1835-ben az egyházközség költségei között szerepel a „Lancaster ábécéjére fizetett 1 Rhénes forint”, 1842-ben a „két példány Mentorért fizetett 6 Magyar forint, 1843-ban „a Mentor 2-ik darabjáért kiadott 3 Magyar forint”.

Az 1848-as népiskolai összeírás szerint „egy gyermek sincs célszerű iskolai könyvekkel ellátva, csak régi ábécék, Szent-História, Soltár vannak”.¹⁰

48.

VÁRALMÁS

(Almaşu, Szilágy megye)

Felekezeti kisiskolája a XVII. század elejétől datálható, állami iskola 1899-ben létesült a faluban.

I. Az iskola régi tanítói

1. *Nagy János deák* 1600 körül — Emlékét a váralmási templomban elhelyezett sírkő őrzi, melynek felirata a következő: „Itt nyugszik az Úrban a boldog emlékezetű Nagy János deák, nekem Kőműves Jánosnak több édes gyermek közt kedves édes attiam az kialut életének 60 esztendő korában anno 1642 25 november.” A feliratból még megtudjuk, hogy Kőműves János három testvére, Ilona, Dániel és (Pé)ter is itt vannak eltemetve, akik meghaltak „Szomorú döghalálban anno 1646”.¹
A tanító személyére utalnak az 1722-ben előforduló „Mesterága” és „Mesterága patakja” nevű helynevek.²
2. *Komáromi János* 1754.³
3. *Pétsi Márton* 1780–1791 — Neve a vizitációs jegyzőkönyvekben szerepel, 1780-ban feljegyzik, hogy „nincs iskolája”, 1791-ben pedig szolgálata „dicsértetik”.⁴
4. *Tamás István* 1805–1825 — A vizitáció szerint 1813-ban „jól tanít, házas”, 1818-ban „keveset ért a kottához, hibásan énekel, 13 éve tanít Almáson, 12 éves fia van”. 1825-ben „gyenge tanító”.⁵
5. *Barta Zsigmond* 1831–1848 — Az 1831-es minősítés szerint a tanító „meglehető”, 1848-ban feljegyezték róla, hogy „56 éves, magyarul tud és nem járt képezdében”.⁶
6. *Kozma István* 1867–1876 — 1867-ben a tanító „jó iskolát” tart. 1876-ben elhalálozott.
7. *Benedek János* 1878–1885 — 1885-ben Váralmásról Kolozsra távozott.

II. A tanító jövedelme

Az 1754-es díjlevél szerint jövedelme a következő: „Az oskolamesternek pediglen minden gazdaember fél véka búzát, egy sustákat, fél szekér fát, négy véka búzát a magáéból, a mesteréből elvét az eccla. Temetésért mint eddig egy susták volt. Egy rét a Mester álya torokban”.⁷

1813-ban „Ágytól fizetnek, minden ágytól fél-fél véka búzát, fél-fél szekér fát, három garast, ezen kívül ad az Eccla a maga búzájából négy véka búzát, egy-egy gyermek tanításáért négy garast és egy szekér fát. Temetési éneklésért négy garast”.⁸

A tanító fizetése 1837-ben 60 Rhénes forint 8 krajcár pengőben, ami a jó fizetések közé tartozott,⁹ 1868 és 1879-ben 216 forint 61 krajcár (ebből Gróf Csáky György kegyúri adománya 20 forint), 1890-ben 436 forint és 1895-ben 499 forint volt.¹⁰

1896-ban az iskolatőke 573 forint 71 krajcár, az Országos Tanítói Nyugdíjintézetbe az évi illetéket mind az egyház, mind a tanító pontosan fizette.

III. Az iskola épülete

Az iskolamesteri telek leírása 1754-ből ismert: „Vagyon a református eclának parochiális fundusa, melyen actu Tordai György nevű tiszteletes prédikátora és Komáromi János nevű mestere laknak, vicinusa ennek délről ugyan a református kőtemplom cinterme, nyugatról az országutak, északról Varga Ferenc nevű jobbágyember, keletre a falu pataka, mely parochiális fundusnak regalis mensura szerint széle 24, hossza 30”.¹¹

Következő adatunk 1818-ból való, amikor a vizitáció előtt az egyház-község panaszol a tanítóra, mert „az oskolában fazekakat, teknőket tart”, a vizitáció határozása „a tanító javítsa meg magát és tisztítsa ki az oskolát”.

1890-ben az iskolát „avult”-nak írják a jegyzőkönyvek, 1896-ban „új iskolaház épült, melynek nagysága megfelel a népoktatási törvény kívánalmainak”.

IV. A tanulók létszáma

A vizitációs jegyzőkönyvek szerint a tanulók létszáma a következő volt:

1780 = – tanuló	„a mesternek egy tanítványa sints mivelhogy nincs scholája”
1813 = 38 tanuló	„több nem is lehetne”
1823 = 41 tanuló	
1825 = 35 tanuló	
1835 = 27 tanuló	„a szegénység miatt nem járnak többen”
1839 = 24 tanuló	„lehetne még 3”
1842 = – tanuló	„oskolája a kántornak nincs, mert az újonnan a Gróf Úr Ő Nagysága által felállított kiseddóvó intézetbe járnak a gyermekek”. ¹²

1847 = – tanuló	„oskolában a gyermekek nem járnak, helyben lévén a kisededóvó, ahová minden gyermek szorgalommal jár”
1848 = – tanuló	„gróf Csáky György úr Nagyalmáson saját költségén kisededóvódát alapítván azt öt és fél éven keresztül egész az újabb változásokig fenn is tartott, mostan 8-100 körül járnak fel magyar gyermekek, oláh 15-20 gyermek is.”
1851 = 40 tanuló	
1860 = 93 tanuló	
1868 = 55 tanuló	
1870 = 73 tanuló	
1872 = 58 tanuló	
1879 = 55 tanuló	

	6–12 év	13–15 év	
1880	30	27	iskolaköteles
	–	–	iskolába jár
1890	81	23	iskolaköteles
	80	18	iskolába jár
1895	78	35	iskolaköteles
	69	26	iskolába jár

V. Az oktatás anyaga és módja

A tanévről 1870-ben feljegyezték, hogy „nyolc hónapi törvénytábla tanítás” volt.

Az oktatás tartalmáról a vizitációs jegyzőkönyvek többször is tudósítanak: 1818-ban elmarasztalták a tanítót „tanítványai gyengék, sem olvasni, sem helyesen énekelni nem tudnak, a kottáról nem is hallottak... a számvetésről emlékezet sincsen. A mester 12 éves fia is alig tud olvasni”, 1835-ben a gyermekek „tanulnak olvasást, éneket és egyéb apróságot”.¹³

A Gróf Csáky György által létesített kisededóvó intézetre 1842-ben panaszkodik az egyházközség a vizitáció előtt: „A kisededóvó intézetbe vallás – mi az oskolába járásnak legfőbb célja – nem tanítatik... a gyermekek pedig oda járnak... a curátor megintetett, hogy a vallást még nem tanult, de tanulható gyermekeket az oskolába jámni kényszerítse”.¹⁴

1870-ben a váralmási kisiskolában a következő tantárgyakat tanították: „vallás, számtan, erkölcsstan, földrajz, Magyarország története, természettan, természetrajz, magyar nyelvtan, ének, értelem-gyakorlatok, szépírásban jó előrehaladás”. A tanító a „hangoztató” módszert alkalmazta.

Az iskola minősítése 1867-ben jó, 1870-ben kitűnő, „több tanuló jutalomba részesült, a két legjobb évenként 1-1 forintot kap a postamestertől”, 1880-ban „a vizsgálat az iskolát kitűnőnek találta”. 1896. április 12-én a közvizsga jó eredménnyel zárult, a gyerekek vizsgai ajándékkönyveket kaptak.

Az iskolának 1890-ben 6 osztálya volt (egyetlen 6 osztályos iskola Kalotaszegen!). Ismétlőiskolájáról, ahová a gyermekek hetente egyszer jártak 1870-től vannak adatainak, gyümölcsfaiskolájának 1880-ban a tanító a gyermekeket „oltani tanította”, „testgyakorlóteréről” 1896-ban történik említés.

Tanszerek, tankönyvek tekintetében Váralmás a jobban ellátott iskolák közé tartozott.

1839-ben ide is eljutott a Lancaster oktatási módszert ismertető Salamon-féle könyv. 1870-ben a vizitáció szerint „vannak tanszerek, fali olvasóablák, Geisler természetrajzi ábrái, Magyarország földképe, földgömb, táblák, számológép”.

Az 1892-es leltár a következő tanszereket, tankönyveket sorolja fel:¹⁵

Tanszerek: természetrajzi falitáblák, földgömb, térképek (10 darab), egykarú emeltyű, üveghasáb, üvegcső (13 darab), lombik, hőmérő, delejpatkó, dörzsölő villamosság ébresztéséhez, Bunzen-elem, métermérték, fali olvasótáblák, Gönczi féle 24 darab számológép, mászórud, tornához (2 darab).

Tankönyvek: Magyar nyelvtanok (16 darab), Elbeszélések (6 darab), Számítanok (15 darab), Történelem (8 darab), Földrajz (8 darab), Természetrajz (7 darab), Természettan (4 darab), Gazdasági (4 darab), Ének (5 darab), Tornászati (1 darab), Alkotmány (2 darab), Pedagógia (5 darab), Egyéb (12 darab). Összesen: 93 darab.

Iskolai könyvtár: 128 darab könyv, Népiskolai Lap 15 évfolyama, Család és Iskola 6 évfolyama.

Módszertani segédkönyvek: Rajzfűzet (Fröbel), Rajzminták: Szabó Endre és Tóth Tamás, Utasítás a rajz tanításában Maszák Hugótól, Természettan Seidel Páltól, A neveléstudomány kézikönyve Felméri Lajostól, Módszeres tanítás Horvát J. és Juhász Gy-től, Bartalus: Éneklő ABC-je, Bartalus Vezérkönyve, Lukács Sándor Fatenyésztese, Berde Áron Légtüneménytan, Kalauz a földgömb használatában Fábrián Mihálytól, Földrajz az I.-III. osztály számára Ballagitól, Hajdankor története Szilágyi Sándortól, Brassai Sámuel Kisdedek számvetése, Vezérkönyv a számtan tanításához (Emericzy-Kárpáti), Olvasókönyv a III.-IV. osztály számára (Gyertyánfi, Kis, Radó), Gáspár olvasó a II.-VI. osztály számára Gáspár Jánostól, Vezérkönyv az írva-olvasáshoz Gönczy Páltól, A magyar nyelvtan kézikönyve Gergely Lajostól, Ismétlőiskolások tankönyve Seidel Páltól.

49.

VISTA

(Viştea, Kolozs megye)

Református felekezeti kisiskolájáról a XVIII. század közepétől vannak adataink. Az egyházközség mindvégig ragaszkodott iskolájához és azt a XX. század elején is fenntartotta.

I. Az iskola régi tanítói

1. *Szilágyi Márton* 1756 — A Kolozsvári Református Kollégiumban 1755-ben subscribált, ezt követően került a vistai rektóriára.¹
2. *Keresztes Sámuel* 1770 körül — A Kolozsvári Református Kollégiumban 1769-ben subscribált, néhány év múlva vistai tanító.
3. *Buér András* 1788–1793 — 1788-ban a gyalui iskolából kitették, mert megnősült, ezután került Vistára. Neve 1793. április 2-án a vistai anyakönyvben szerepelt, amikor Agust leányát keresztelték.²
4. *Henter József* 1802–1822 — 1809-ben találkozunk vele először, ekkor 2 Rhénes forintot fizetett az özvegyek és árvák felsegélyezésére létesített „Institutio” pénztárába. Az egyházközség anyakönyve szerint 1811. július 2-án tartotta esküvőjét Szalós Annával, 1817. november 5-én József nevű egy esztendő fia hasmenésben meghalt.³
A vizitációs jegyzőkönyvek feljegyezték: 1813-ban „elég szorgalmatos”, 1816-ban „disciplinákat nem tart, igen lágyan viseli magát”, 1818-ban „16 éve tanít középszerű előmenetellel, de nem tud fegyelmet tartani”, 1821-ben „meg vannak elégedve, de igyekezzen”, 1822-ben „46 éves, házas, tanítani tud, magyarul tanít, túl jámbor”.⁴
5. *Ágoston György* 1823–1831 — A vizitáció többször is említi: 1825-ben panaszodik a tanítóra „Nem tanítja a gyermekeket, mert puskázni jár s egyébüvé”. 1826-ban az egyházközség „az oskolamester megházasodását kívánja”, 1829-ben több panasz is felmerül ellene: „A gyermekeket restesen tanítja vadászás és méhészkedés miatt”, „... az Eccla erdejéből való falopásért megbüntettetett 18 Magyar forinttal.”⁵ Az 1831-es vizitáció „alkalmas” tanítónak mondja.
6. *Deák József* 1834–1837 — 1837-ben az eklézsia eltételését kívánja, mert „nem tanít, részeges, verekedő, utcán pipázó, papjával ellenkező, éjszakánként lármákat csináló”.
7. *Kis János* 1839–1847
8. *Papp Elek* 1847–1848 — 1837 és 1841 között Ketesden tanított, az

1848-as összeírás szerint 34 éves, magyar nyelven tud, nem járt képezdében.

9. *Tamás Dániel* 1851–1894 — 1851-ben a vizitáció „szorgalmas” tanítónak mondja. Vistán 42 évig tanított, nem okleveles tanító, de lelkiismeretes szolga volt.
10. *Paál Dénes* 1895–1901 — A tanítóra sok a panasz: „az iskolába nem sok időt tölt, mindennel foglalkozik, meszet éget, kereskedik, fuvaroskodik stb. 1901-ben Kajántóra távozott.

II. A tanító jövedelme

Első díjlevelét a XIX. század elejéről ismerjük (1803–1808-as évek), mely szerint: „Vagyon mintegy 70 bért fizető gazda, minden külön kenyéren való gazda fizet esztendőnként egy véka búzát, egy főzést vagy pedig a főzés helyett egy-egy garast, egy garast, fél szekér fát. A fiúgyermek tanításáért 4 garast, a leánygyermekéért egy máriást és fél-fél szekér fát fizetnek. A classisba pedig a gyermekek visznek fát.”⁶

Az 1813-as díjlevel részletesebb: „Háztól fizetnek, minden háztól egy-egy véka búzát, ha külön kenyéren vagynak egy háznál az olyanok külön bért egészen. Egy-egy főzést kenyérrel vagy pedig a főzés helyett egy garast, a főzés pedig nem csak addig tart míg ifjú legény, hanem minden esztendőben. Egy-egy garast fél szekér fát. A fiúgyermek tanításáért 4 garast, a leánygyermekéért 17 krajcárt fizetnek és fél-fél szekér fát, a classisba pedig a gyermekek visznek fát. Mikor prédikációs halottat temet a torba hívják és jól lakatják, mikor prédikáció nélkül temet és búcsúztat 4 garast. Adják még az orgonálásért a cantornak: a Követses rétnek és a Nyoltz rendesek külső végében való rétnek hasznát. Ezeket az Eccla műveli az orgonista számára be is hozza”.⁷

1829-ben a fiúgyermek tanításáért 14 krajcárt és fél szekér fát, leánygyermek tanításáért 12 krajcárt és fél szekér fát fizettek a tanítónak. 1832-ben a fél szekér fát 24 krajcár váltó cédulában limitálták.

A tanító gyakran panaszkodott a vizitáció előtt a bérének elmaradása miatt: 1813-ban felrótta, hogy „felesen van künn bére, három-négy esztendő is”, 1814-ben is panaszkodott a „bérbeli hátraléka” miatt.

A tanító fizetése mindent összesítve 1837-ben 57 Rhénes forint 52 krajcár pengőben, 1868 és 1879-ben 191 forint 12 krajcár, 1890-ben 185 forint, 1895-ben 399 forint (amiből állami segély 200 forint volt).⁸ 1902-ben a tanítás az iskolában szünetelt, mert a szerény fizetésre nem kaptak tanítót.

III. Az iskola épülete

A vizitáció megemlíti 1813-ban, hogy „vagyon mesteri telek”, 1822-ben pedig, hogy „a tanítói ház alkalmas”.

Az egyházközség anyakönyvében olvasható, hogy 1804-ben „A régi Mesteri Ház taxáját 4 Vonás forintban határozták meg”. Ugyanis a tanítás az új házban folyt, a régit pedig kiadták az ecla zselléreinek, akik taxát fizettek és kötelesek voltak a Tractus hivatalbeli leveleinek hordozására.⁹

1847-ben a classis szűk volta miatt panaszkodtak, 1860-ban a vizitáció szerint „38-an tanulnak, az iskolaház többet nem fogadhat be”. Az új iskola 1872-ben épült, mely megfelelt a kor követelményeinek.

IV. A tanulók létszáma

A vizitációs jegyzőkönyvek a következő tanuló létszámot rögzítették:

1813 = 22 tanuló	<i>„lehetne 50–60 is, de a tanító regulát nem tart a gyermekek között”</i>
1814 = 25 tanuló	
1818 = 16 tanuló	
1820 = 14 tanuló	<i>„lehetne több is”</i>
1821 = 8 tanuló	
1822 = 8 tanuló	<i>„lehetne még 22”</i>
1823 = 14 tanuló	
1825 = – tanuló	<i>„egy tanítványa sincs, mert a szülők nem adják fel gyermekeiket”</i>
1826 = 18 tanuló	<i>„több nincs a lábbeli és gúnya hiánya miatt”</i>
1829 = 15 tanuló	<i>„még lehetne 17, a nagy hideg és ruhátlanság miatt nincs”</i>
1832 = 13 tanuló	<i>„lehetne még 28, az idő keménysége és a szegénység miatt nincs”</i>
1837 = 7 tanuló	<i>„lehetne még 15”</i>
1839 = 28 tanuló	
1847 = 44 tanuló	<i>„lehetne még 40, a classis kicsisége miatt nincs”</i>
1851 = 30 tanuló	
1860 = 38 tanuló	<i>„iskolaház többet nem fogadhat be”</i>
1868 = 40 tanuló	
1870 = 42 tanuló	<i>„nem jár 64 a szűk iskola miatt”</i>
1879 = 40 tanuló	

	6–12 év	13–15 év	
1880	109	45	<i>iskolaköteles</i>
	—	—	<i>iskolába jár</i>
1890	76	37	<i>iskolaköteles</i>
	74	26	<i>iskolába jár</i>
1895	159	53	<i>iskolaköteles</i>
	133	35	<i>iskolába jár</i>

V. Az oktatás anyaga és módja

A vistai kisiskolában a gyermekek tanultak 1822-ben „olvasást, éneklést, vallást, számvetést”, 1829-ben „a kisebbek tanulnak ábécét, a nagyobbak olvasnak”.¹⁰ 1870-ben „vallás, földrajz, szent történetek, számtan, írás, olvasás” szerepelt a tantárgyak sorában.

A tanító 1867-ben „szótagoló-módszert”, 1872-ben „hangoztató-módszert”, 1882-ben „írva-olvasás módszerét” alkalmazta.

1822-ben a tanító „nem tartott eddig exament, mert a gyermekek hamar eloszlottak”, 1829-ben „examen producaltatott és közepes állapotban taláztatott”, 1870-ben „vizsga volt”, 1880-ban „szép eredménnyel végződött”.

A tanító minősítése 1851-ben „jó”, 1867-ben „középszerű”. Az iskola 1890-ben közepesnek minősült, 3 osztálya volt és részben felelt meg a törvény kívánalmainak. 1900-ban az ugyancsak 3 osztályos iskola már gyengének minősült. A vistai ismétlőiskoláról 1880-tól vannak adataink.

A vizitáció 1839-ben megemlítette a Vistán „hagyott 2 Lancaster ábécét”. Az iskola ellátottsága szegényes 1870-ben „csak néhány régi divatú falitábla van, melynek betűit kézzel írták”(!). Gyümölcsfa-iskoláját 1880-ban említették.

50.

ZSOBOK

(Jebuc, Szilágy megye)

Református kisiskolája a XVIII. század első felében létesült, felekezeti jellegét az iskola a XX. század elejéig megőrizte.

I. Az iskola régi tanítói

1. *Jakab Sámuel* 1750 körül — A Kolozsvári Református Kollégiumban végzett, neve az iskola diáknévsoraiban szerepelt.¹
2. *Balla János* 1770 körül — Nevét az előbb említett diáknévsorban találjuk.
3. *Bényeki István* 1791 — Az 1791-es vizitáció dicséri szolgálatát, „jó bizonysgot tett” a vizsgálószék előtt.²
4. *Gillyén Sándor* 1796 — A sztánai egyházközség anyakönyvében szerepel, neve mellett a zsoboki kántor bejegyzéssel.³
5. *Szakáts János* 1802 — A magyarbikali egyházközség anyakönyvében említik.⁴
6. *Szabó József* 1810–1819 — Az 1813-as vizitáció előtt panaszkodnak rá: „némelykor mértéktelenül iszik, az Ecclesia tagjait nem becsüli, az egész Ecclesiát motskolja... az Ecclesia Szent-György napkor változtatni kívánja”. A tanító a vizitáció előtt „fogadja, hogy magát megjobbítja”. Különben „a gyermekek tanítását jól viszi”.⁵ 1818-ban a vizitáció „dicséri, mert igen szorgalmas”. 1820-ban a nádasdaróczi-bogártelki rektórián találjuk.
7. *Ignácz György* 1819–1862 — Az új tanító „az orgonista mesterséget is viszi”. 1822-ben feljegyezték róla, hogy „alkalmas, házas, magyarul tanít”. 1831-ben „dicsérik”, az 1848-as összeírás szerint „magyarul tud és nem járt képezdében”.⁶ 1851-ben a vizitáció újra „dicséri” a mestert.
8. *Antal György* 1872
9. *Lénárt Ferenc* 1865 körül — Rövid ideig tanított Zsobokon, a hívek panasza miatt Bábonyba helyezték.
10. *Kállai János* 1879–1888 — Mint fungens iskolamestert 1888-ban a faluban temették el.
11. *Korondi Károly* 1888 után — Okleveles tanító volt, Nagyenyeden végzett.

II. A tanító fizetése

Az 1813-as díjlevele szerint fizetése szerénynek mondható: „Egy véka búza, 6 szekér fa. A tanításért gyermekenként fél-fél szekér fa és 12 krajcár. (A tanításért 1822-ben és 1832-ben is ennyi a tanító járandósága.) A tanító 1813-ban a vizitáció előtt panaszol bérbeli restanciája és földjének soványsága miatt.⁷

1868-as díjlevele részletesebb:

„1. Minden örökségtől egy-egy nagy véka rozs vagy törökbúza azaz 79 véka.

2. Minden iskolába járó gyermektől 80 krajcár osztrák értékű.

3. Nyolc szekér fa.

4. A körül levő erdőkből a tanító által vásárolt 2 öl fát az ecla tagjai tartoznak haza szállítani.

5. Minden kántori földeket az ecla szánt vet a cantor gabonájából az 1 ½ vékás kenderföldet is.

6. A magtárból évente 5 nagy véka gabona.

7. Van a cantornak egy szekerecske szénatermő rétje, beviszi az ecla.

8. Van minden fordulón öt vékás vetett földje”.⁸

A díjlevél értéke pénzben 143 forint 75 ½ krajcár volt, 1879-ben is ennyi a tanító jövedelme. A vizitáció 1861-ben Vajda Sámuel adományát, 1862-ben báró Jósika Lajos 100 forintos adományát említi, melyet a tanító fizetésének javítása céljából tettek.

A tanító fizetése 1890-ben 255 forintra, 1890-ben 300 forintra emelkedett. 1897-ben a 300 forint fizetéshez 100 forint államsegély járult, de tanítót ennyiért nem kaptak.

III. Az iskola épülete

A vizitáció 1822-ben feljegyezte, hogy „jó az oskolaház csak kitsinyecske”, 1847-ben pedig azt, hogy „rektori ház ép”. 1859-ben „új iskolaház épült”, melyről 1872-ben megtudjuk, hogy „célszerű és tágas”.

IV. A tanulók létszáma

A vizitációs jegyzőkönyvek a következő létszámot rögzítették:

1813 = 28 tanuló

1816 = 33 tanuló

1817 = 35 tanuló

1818 = 37 tanuló

1819 = 36 tanuló

1820 = 45 tanuló

1821 = 38 tanuló
 1822 = 34 tanuló
 1823 = 21 tanuló
 1825 = 30 tanuló
 1826 = 20 tanuló
 1832 = 41 tanuló
 1835 = 39 tanuló
 1839 = 38 tanuló
 1847 = 25 tanuló
 1851 = 55 tanuló
 1868 = 50 tanuló
 1870 = 66 tanuló
 1872 = 62 tanuló
 1879 = 50 tanuló

*„több nem is lehetne”
 „kétszer ennyi is lehetne”*

*„fiú 38, leány 17, a szülék szorgalmasan buzgón
 feljáratják gyermekeiket”*

„iskolaköteles 82”

	6–12 év	13–15 év	
1890	130 -72	47 26	iskolaköteles iskolába jár

V. Az oktatás anyaga és módja

A zsoboki kisiskola tantárgyai 1822-ben „az olvasás, vallás, soltár, írás, számok” voltak. A vizitáció szerint a tanító „magyarul tanít, de a gyermekeket a szülék későn adják fel vagy hamar veszik ki”.

A tanító 1813-ban a „gyermekek tanítását jól viszi”, 1825-ben „a gyermekek dicséretesen viselték magokat” a vizitáció előtt, 1835-ben szintén „jó előmenetelről tettek tanúbizonytságot”.

1870-ben a tanító a „hangoztató módszer” szerint tanított.

Az iskola tanszerkészlete szegényes. 1839-ben a Lancaster féle módszert ismertető könyv Zsobokra is eljutott.⁹ 1892-ben az iskola leltára a következő oktatási segédeszközöket sorolta fel:

- Gönczi féle fali olvasótábla 24 darab
- Természetrajzi falitábla 11 darab
- Térképek 5 darab
- Számológép, űr-, hossz- és súlymértékek
- Természettani képek
- Gáspár-féle olvasókönyvek

Az iskolakönyvtárban 62 darab könyv található.¹⁰

III.

BIBLIOGRÁFIA

I. Iskola és neveléstörténeti munkák:

- BÉKEFI Remig: *A népoktatás története Magyarországon 1540-ig.* Bp., 1906.
- BOGA Lajos dr: *A katolikus iskolázás múltja Erdélyben.* Kolozsvár, 1940.
- HALÁSZ Ferenc: *Állami népoktatás.* Bp., 1902.
- HEREPEI János: *A gyalui iskola régi mesterei.* Erdélyi Múzeum 1947/1-4.
- HEREPEI János: *A bánffyhungyadi iskola régi mesterei.* HEREPEI János: *Adattár – XVII. századi szellemi mozgalmainak történetéhez.* III. Bp.–Szeged 1971.
- JAKÓ Zsigmond: *A gyalui vártartomány urbáriumai.* Kolozsvár, 1944.
- JAKÓ Zsigmond–
JUHÁSZ István: *Nagyenyedi diákok 1662–1848.* Bukarest, 1979.
- XXX: *A Kolos–Kalotai Egyházmegye rövid ismertetése. Névkönyv az Erdélyi Ev. Ref. Anyaszentegyház számára.* 1871, 1872. Kolozsvár.
- MÉSZÁROS István dr: *Népoktatásunk 1553–1777 között.* Bp., 1972.
- MIHÁLCZ Elek: *Egyháztörténeti adalékok.* *Protestáns Szemle.* 1896/26-29, 31-36.
- SEBESTYÉN Kálmán: *Kalotaszeg népoktatása a XV. századtól 1848-ig. Művelődéstörténeti Tanulmányok,* Bukarest, 1979.
- SZABÓ T. Attila: *Papok, mesterek és más egyházi tisztségviselők a XVI-XIX. században.* *Református Szemle* (Kolozsvár) 1939/13.
- SZABÓ T. Attila: *Levéltári adatok XIV-XIX. századi egyházi tisztségviselők személyének ismeretéhez.* *Református Szemle,* 1940/2.
- SZABÓ T. Attila: *Kalotaszeg helynevei.* Kolozsvár, 1942.
- TÖRÖK István: *A Kolozsvári Ev. Ref. Collégium Értesítője 1905–1906* (Közli a „Nomina studiosorum” c. diáknévsort.)

II. Levéltári források és kéziratok:

Nomina studiosorum collegii Claudiaci 1668–1817 és Liber expeditionis 1718–1818 — a Kolozsvári Református Kollégium diáknévsorai a KvÁLvt-ban-ban.

- Protocolum Gimnasii Ref. Zilahiensis Rectores et studiosos ab ao. 1646, a KvÁLvt-ban.
- Homagialis — erdélyi papok és iskolamesterek eskükönyve, 1741. Kemény József gyűjteményében a KvÁLvt-ban.
- Inventarium bonorum ecclesiasticorum in venerabili tractu Colos et Kalota. Anno 1754. KKEhmLvt I/1 a KvRefGyLvt-ban.
- Protocollum Actorum — főkonzisztórium ülések jegyzőkönyvei (1786–1846), és a Főkonzisztórium levéltára a KvRefGyLvt-ban.
- A Kolos-Kalotaszegi Venerabilis Református Tractus Partiális Gyűlésein folyt Dolgoknak jegyzőkönyve (1801–1811). KKEhmLvt I/3, I/4.
- A Kolozs-Kalotai Református Egyházmegye egyházközségeinek XVIII-XIX. századi anyakönyvei a KvÁLvt-ban, valamint a ZÁLvt-ban.
- A Kolozs-Kalotai Református Egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei a FőkonzLvt-ban (1780, 1791) és a KKEhmLvt-ban, I/1, (1813-tól kezdve.)
- A Kolozs-Kalotai Református Egyházmegye egyházközségeinek iratai a KKEhmLvt-ban. (Ebben az anyagban találhatóak a kurátori számadások és az 1848-as népiskolai összeírások.)
- A Kolos-Kalotaszegi Venerabilis Evangelicus Református Diocesisben lévő Falusi Oskolák állapotjának rövid Conspectussa az 1831-ik Esztendőről. KKEhmLvt E/3.
- Általános kimutatás a Kolos-Kalotai ev.ref. egyházmegyében bekebelezett anya és leányegyházak papi és mesteri fizetéséről. 1868. KKEhmLvt I/12.
- Kimutatása a Kolos-Kalotai egyházmegyében a papi és tanítói fizetéseknek. 1879. KKEhmLvt I/12.
- Tanítói fizetések a Kolos-Kalotai egyházmegyében. 1897. KKEhmLvt E/61.
- Iskolai tanszerek és eszközök leltára, 1890, 1891, 1892. KKEhmLvt E/46.
- Egyházmegyei tanügyi előadó beszámolója az iskolák állapotáról. (1893 július), KKEhmLvt E/49.
- Kelemen Lajos: Adatok erdélyi papokra és iskolamesterekre 1540-től a XIX. század első feléig. Kelemen Lajos kéziratai a KvÁLvt-ban.
- Szabó T. Attila: Papok és iskolamesterek a XVI. századtól a XIX. századig. Cédulagyűjtemény a KvRefGyLvt-ban.
- A kolozs-kalotai református egyházmegye egyházközségeinek története, 1931. Az egyházmegye lelkipásztorai esperesi rendeletre megírták egyházközségük történetét, a kéziratok a Bánffyhungyadi egyházközség levéltárában találhatóak. (Czirják Károly: Adatok a magyargyerőmonostori egyházközség történetéhez, 1931., Kónya Gyula: A magyarvalkói református egyház története, 1931., Madaras Endre: A tordaszentlászlói református egyház története, 1931. stb.)

IV. RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

AkTLvt Conspectus 1831	RSZK Akadémiája Történeti Levéltára Kolozsváron. A Kolozs-Kalotaszegi Venerabilis Evangelicus Református Dioecesisben lévő Falusi Oskolák állapotjának rövid Conspectussa az 1831-ik Esztendőről. KKEhmLvt E/3.
FőkonzLvt:	A Református Főkonzisztórium levéltára a KvRefGyLvt-ban.
HEREPEI: <i>Adattár</i>	HEREPEI János: <i>Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez.</i> I–III. Bp.-Szeged 1965–1971.
Homagialis 1741	Homagialis-erdélyi papok és iskolamesterek eskükönyve, 1741. Kemény József gyűjteménye a KvÁLvt-ban.
Inventarium 1754	Inventarium bonorum omnium ecclesiasticorum in venerabili tractu Colos et Kalota Anno 1754. KKEhmLvt I/1.
KELEMEN: <i>Adatok</i>	Adatok erdélyi papokra és iskolamesterekre 1540-től a XIX. század első feléig. Kelemen Lajos kéziratai a KvÁLvt-ban.
KKEhmGyJk	A Kolozs-Kalotaszegi Református Egyházmegye Partialis Gyűlésein folyt Dolgoknak jegyzőkönyve. I/3, I/4. a KKEhmLvt-ban.
KKEhmEklr	A kolozs-kalotai egyházközségek iratai a KKEhmLvt-ban.
KKEhmLvt	A kolozs-kalotai egyházmegye levéltára a KvRefGyLvt-ban.
KvRefGyLvt	Az Erdélyi Református Egyházkerület kolozsvári Gyűjtőlevéltára
KvÁLvt	Kolozsvári Állami Levéltár
MOL	Magyar Országos Levéltár
NépiskÖ 1848	Népiskolai összeírás, 1848. KKEhmEklr-ban
Népkönyv 1858	<i>Az Erdélyi Reformata Anyaszentegyház Népkönyve 1858-ra.</i> Kolozsvár 1858.
NstC és LibExp	Nomina studiosorum collegii Claudiacii 1668–1817 és Liber expeditionis 1718–1808 a KvRefK diáknévsoroai a KvÁLvt-ban
ProtKözl	<i>Protestáns Közlöny</i>
RefSz	<i>Református Szemle</i>
TanF 1868	Általános kimutatás a Kolozs-Kalotai ev.ref. egyházmegyében bekebelezett anya és leányegyházak papj és mesteri fizetésekről. 1868. KKEhmLvt I/12.

29. A Körösfői Ref. Egyházközség anyakönyvében a KvRefGyLvt-ban.
30. KOZMA Ferenc: Kolozs vármegye népoktatási állapotáról. *Család és Iskola*, 1891/6.
31. Herepei: Adattár II.218.
32. NAGY Sándor: Az oskolamesterekről. *Néptanítók Lapja* 1905/2.11.
33. MADARAS Endre: A tordaszentlászlói református egyház története. 1931. Kézirat a bánffyhungyadi református egyházközség lvt-ban.
34. FőkonzLvt 187/1786.
35. A Gubernium rendeletének másolata. KKEhmLvt D/3.
36. Az Erdélyi Református Főconsistorium rendeletére 1834-ben önkéntes adományokból létesített pénztár.
37. SEBESTYÉN Kálmán: i. m.153.
38. Uo.154.

1. *Ajtony*

1. Homagialis 1741.
2. Inventárium 1754.
3. FőkonzLvt 145/1780.
4. FőkonzLvt 208/1791.
5. Vjk 1813.
6. Inventárium 1754.
7. TanF 1868.

2. *Alsójára*

1. Kelemen: Adatok, kézirat a KvÁLvt-ban.
2. Uo.
3. Vjk 1818–1825.
4. Vjk 1813.

3. *Apahida*

1. Inventárium 1754.

4. *Bábony*

1. FőkonzLvt 208/1791.
2. Vjk. 1813.
3. Conspectus 1831.
4. NépiskÖ 1848.
5. Névkönyv 1858.
6. Vjk 1813.
7. TanF 1868.
8. TanF 1879.
9. TanF 1897.
- 10 A tanulók létszámát a vizitációs jegyzőkönyvekből vettem.
11. Uo.

5. Bánffyhunyadi

1. „A bánffyhunyadi bíróságról írt Constitutio” (1578). *Történelmi Lapok*, I. évf. Kolozsvár, 1874. 298–299.
2. HERPEI: *Adattár* III.351. A további adatokat a Kolozsvári Református Kollégium diáknévsoraiból, valamint a Kolos-kalotai egyházmegye vizitációs jegyzőkönyveiből vettem.
3. Bánffyhunyadi csomó nr.1. KKEhmLvt
4. Inventárium 1754.
5. KKEmGyjK I/3.
6. Vjk 1813.
7. TanF 1868.
8. Inventárium 1754.
9. A tanulók létszámát a vizitációs jegyzőkönyvek alapján közlöm.
10. KKEmGyjK I/4, 432–433.
11. Vjk 1818.
12. SALAMON József: A kölcsönös tanítás módjának rövid rajza oskoláink állásához alkalmaztatva. *Erdélyi Prédikátori Tár*. I. füzet Kolozsvár, 1833.
13. Bánffyhunyadi csomó, kurátori számadások 1843, KKEhmLvt.

6. Bikal

1. Bánffy I. Nemzetségi Lvt Fasc. 2 nr. 16. AkTLvt.Vö.: Kelemen: Adatok.
2. Homagialis 1741.
3. A tanítókra vonatkozóan: NstC és LibExp.
4. Invetárium 1754.
5. FőkonzLvt 145/1780.
6. Protocolum Gymnasii Ref. Zilahiensis-Rectores et studiosos ab ao. 1646. ZÁLvt-ban.
7. Uo.
8. A magyarbikali református egyházközség anyakönyve a KvÁLvt-ban 212/1.
9. KKEhmGyjK I/4.
10. A magyarbikali református egyházközség anyakönyve a KvÁLvt-ban 212/2.
11. NépiskÖ 1848.
12. A szerződés az egyházközség levéltárában található.
13. Inventárium 1754, az 1794-es díjlevél az egyházközség anyakönyvében, az 1813-as a vizitációs jegyzőkönyvekben, az 1884-es és 1894-es díjlevelek az egyházközség levéltárában vannak.
14. TanF 1868.
15. Inventárium 1754.
16. A tanulók létszáma a Vjk-ben.

17. A Bikali Általános Iskola anyakönyve az 1887-es esztendőről az iskola irattárában található.
18. Vjk 1823–1829.
19. SEBESTYÉN Kálmán: i. m.138.
20. A magyarbikali református egyházközség anyakönyve a KvÁLvt-ban 212/2.II. kötet 23.
21. A KKEhmLvt-ban minden községnek külön csomója van, ezekben található a kurátori számadások.
22. Az említett jegyzőkönyv az egyházközség levéltárában van.
23. Bemásolva az egyházközség anyakönyvébe, KvÁLvt 212/1.51. old.

7. *Bogártelke*

1. FőkonzLvt 88/1790.
2. KKEhmGyjk 1/3.
3. Vjk 1813.
4. Uo.
5. FőkonzLvt 125/1790.
6. A vizitációs jegyzőkönyvek alapján.
7. Vjk 1813.
8. Iskolai tanszerek és eszközök leltára 1892, KKEhmLvt E/46.

8. *Derite*

1. Inventárium 1754.

9. *Egeres*

1. BÉKEFI Remig: *A népoktatás története Magyarországon 1540-ig.* Budapest, 1906.37.
2. JAKÓ Zsigmond: *Írás, könyv, értelmiség.* Bukarest, 1976.
3. HALÁSZ Ferenc: *Állami népoktatás.* Bp. 1902. 216–218.
4. SEBESTYÉN Kálmán: i. m.156.
5. Vjk 1822.
6. NépiskÖ 1848.
7. Inventárium 1754.
8. Vjk 1813.
9. TanF 1868.
10. Inventárium 1754.
11. A Kolozs-Kalotai Egyházmegye rövid ismertetése a Névkönyv 1871–1872-ben.
12. Vizitációs jegyzőkönyvek alapján.

10. *Farnas*

1. Kelemen: Adatok.
2. FőkonzLvt 145/1780.
3. Uo.

4. Bejegyzés a Farnasi Református Egyházközség anyakönyvében ZÁLvt-ban. 1800-as esztendő.
5. Magyarbikali Református Egyházközség anyakönyve a KvÁLvt-ban 212/1.85.
6. Bejegyzés a Farnasi Református Egyházközség anyakönyvében a ZÁLvt-ban. 1815-ös esztendő.
7. Vjk 1826.
8. Conspectus 1831, NépiskÖ 1848.
9. Inventárium 1754.
10. Vjk 1822.
11. Vjk 1822.
12. TanF 1868.
13. Inventárium 1754.
14. Vjk alapján.

11. *Fejérd*

1. Vjk 1826, 1826, 1837.
2. Inventárium 1754.
3. TanF 1868.
4. Inventárium 1754.

12. *Gyalu*

1. BÉKEFI Remig: *A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig* Bp. 1910. 467.
2. KELEMEN Lajos: Adatok... (Kemény J.gr. Appendix 16 köt.142. szám).
3. JAKÓ Zsigmond: *A gyalui vártartomány urbáriumai*. Kolozsvár, 1944. 79.
4. HERPEI János: *A gyalui iskola régi mesterei*. Erdélyi Múzeum. 1947/1-4.
5. SEBESTYÉN Kálmán: i m.157.
6. HERPEI: *Adattár*.
7. FőkonzLvt. Protocollum actorum 145/1823.
8. Vjk. 1813, 1826.
9. Népiskolai összeírás, 1848 a KKEhmLvt-ban.
10. Inventárium 1754.
11. Vjk 1813.
12. TanF 1868, KKEhmLvt I/12. és TanF 1879, KKEhmLvt I/12.
13. Vjk-ek adatai.
14. NépiskÖ 1848.

13. *Györgyfalva*

1. FőkonzLvt 208/1780.
2. Inventárium 1754.
3. FőkonzLvt 208/1791.
4. Vjk 1813.

14. *Inaktelke*

1. Inventárium, 1754.
2. Az inaktelki tanítókra vonatkozóan adatokat találunk a Kolozsvári Református Kollégium diákjainak névsorában. (Nomina studiosorum collegi Claudiaci 1668–1817 és Liber expeditionos 1718–1808).
3. Homagialis 1741.
4. FőkonzLvt 208/1791.
5. A Kolos-kalotaszegi egyházmegye jegyzőkönyvei I/4. KKEhmLvt-ban.
6. FőkonzLvt 69/1791
7. Az inaktelki református egyház anyakönyve, a KvÁLvt-ban 214. 14. old.
8. A Kolos-kalotai egyházmegye jegyzőkönyvei, I/4. 1803-as év.
9. A KKEhmLvt-ban minden községnek külön csomója van, ezekben az 1848-as évnél található az említett népiskolai összeírások.
10. Inventárium 1754.
11. MÉSZÁROS István: *Népoktatásunk szervezeti-tartalmi átalakulása 1777–1830 között*. Bp. 1984. 180-181.
12. Tordai József inaktelki mester kéregető-levele. FőkonzLvt 69/1791.
13. A Kolos-kalotai egyházmegye jegyzőkönyvei I/4, 1801. 4 old. KKEhmLvt-ban.
14. A Kolos-kalotai egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei a KKEhmLvt-ban.

15. *Jákótelke*

1. Inventárium 1754.
2. FőkonzLvt 145/1780.
3. A Jákótelki Református Egyházközség anyakönyve a KvÁLvt-ban.
4. Vjk 1822.
5. NépiskÖ 1848.
6. BUSTYA Endre: Adatok Ady Endre első iskolai éveire. *Nyelv és irodalomtudományi Közlemények* (Kolozsvár) 1971/2.
7. Inventárium 1754.
8. SZABÓ T. Attila: *Kalotaszeg helynevei*. Kolozsvár, 1942.
9. Inventárium 1754.
10. Vjk 1813.
11. Vjk 1892.

16. *Kajántó*

1. FőkonzLvt 208/1791.
2. Vjk 1813.
3. TanF 1868.
4. Inventárium 1754.

17. *Kalotadamos*

1. Inventárium 1754.
2. FőkonzLvt 208/1791.
3. A Kalotadamosi Református Egyházközség anyakönyve a KvÁLvt-ban.
4. Vjk 1813.
5. NépiskÖ 1848.
6. Inventárium 1754.
7. Vjk 1813.
8. TanF 1868.
9. Inventárium 1754.
10. Vjk 1839.

18. *Kalotaszentkirály-Zentelke*

1. SZABÓ T. Attila: Levéltári adatok XIV-XIX. századi egyházi tisztségviselők személyének ismeretéhez. *RefSz* 1940/33.
2. JAKÓ Zsigmond-JUHÁZS István: *Nagyenyedi diákok 1662-1848*. Bukarest, 1979.
- 3-8. *Nomina studiosorum colegii Claudiaci (1668-1817) és Liber expeditionis (1718-1808) című tanulók névsora a KvRefK-leveltárában a KvÁLtv-ban.*
9. Homagialis 1741.
- 11-20. NstC és LibExp.
21. FőkonzLvt 145/1780.
22. NstC.
23. FőkonzLvt 208/1791.
24. Vjk 1822.
25. NépiskÖ 1848.
26. Vjk 1853.
27. NstC.
28. Inventárium 1754.
29. Vjk 1813.
30. TanF 1868.
31. FőkonzLvt. *Protocollum actorum* 145/1823.
32. Inventárium 1754.

19. *Ketesd*

1. FőkonzLvt 145/1780.
2. KKEhmGyjk I/4 a KvRefGyLvt-ban.

3. Vjk 1813.
4. FőkonzLvt 37/1826.
5. NépiskÖ 1848.
6. TanF 1868 II/11.
7. Vjk 1894.
8. Vjk 1830.

20. *Kisbács*

1. A bátsi egyházközség protocolluma a KvÁLvt-ban 223/1.
2. A szucsági ref. egyházközség anyakönyve a KvÁLvt-ban.

21. *Kiskapus*

1. Mike Sándor gyűjteménye a KvÁLvt-ban, Vö.: Kelemen Lajos: Adatok.
2. Inventárium 1754.
3. Kolozsvári Református Kollégium tanulóinak névsora, nyomtatásban a kollégium 1905–1906-os évkönyvében jelent meg. A továbbiakban: KvRefKÉvk, 1905–1906.
4. FőkonzLvt 145/1823.
5. Vjk 1813.
6. Vjk 1831.
7. Inventárium 1754.
8. TanF 1868 és 1879.
9. Inventárium 1754.
10. Vjk 1839.

22. *Kispetri*

1. CSÁNKY Dezső: *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában*. Bp., 1913. V. kötet. 395.
2. Inventárium 1754.
3. FőkonzLvt 145/1780.
4. A kispetri ref. egyházközség anyakönyve a ZÁLvt-ban.
5. Vjk 1822, 1826, 1831.
6. Inventárium 1754.
7. TanF 1868.
8. TanF 1868, 1879, 1890, 1897.
9. Inventárium 1754.
10. Névkönyv, 1872.
11. Vjk 1822.
12. Kispetri csomó, kurátori számadások a KKEhmLvt-ban.

23. *Kolozs*

- 1-4. KvRefK Évk, 1905–1906.
5. Invenárium 1754.
6. FőkonzLvt 145/1780.

7. FőkonzLvt 208/1791.
8. Vjk 1813.
9. Inventárium 1754.
10. Vjk 1813.
11. TanF 1868.
12. Inventárium 1754.
13. NépiskÖ 1848.
14. Vjk 1846.

24. *Körösfe*

1. Jakó Zsigmond: *A gyalui vártartomány urbáriumai*. Kolozsvár, 1944.
2. Bejegyzés a kispetri református egyházközség anyakönyvében a ZÁLvt-ban.
3. KvRefKÉvk, 1905–1906.
4. MOL, F.234 EFL X/D Fasc 3 p.
5. A mákói református egyházközség anyakönyve, 58/33-KvÁLvt.
6. BUSTYA Endre: i. m.
7. Inventárium 1754.
8. TanF 1868, I/11.
9. TanF 1868, I/12. 43. old.
10. Inventárium 1754.
11. MOL, F 234 EFL X/b Fasc 36 N.
12. Vjk 1839.
13. Iskolai leltárak, 1890, E-46. KKEhmLvt-ban.
14. Iskolai leltárak, 1891, E-46. KKEhmLvt-ban.

25. *Középlak*

1. Homagialis 1741.
2. KvRefKÉvk 1905–1906 és Inventárium 1754.
3. KvRefKÉvk 1905–1906.
4. FőkonzLvt 145/1780.
5. FőkonzLvt 208/1791.
6. KvRefKÉvk 1905–1906.
7. FőkonzLvt 145/1823.
8. NépiskÖ 1848.
9. Inventárium 1754.
10. SZABÓ T. Attila: *Kalotaszeg helynevei*. Kolozsvár, 1942.
11. Vjk 1813.
12. TanF 1868.
13. Inventárium 1754.
14. Vjk 1823.
15. Középlaki csomó, kurátori számadások a KKEhmLvt-ban.

26. Magyarfenes

1. Kelemen Lajos: Adatok.
2. FőkonzLvt 145/1780.
3. FőkonzLvt 208/1791.
4. Vjk 1839.
5. NépiskÖ 1848.
6. Vjk 1813.
7. Vjk 1825.
8. Vjk 1842, 1845.
9. Vjk 1839, 1842.
10. Vjk 1844.

27. Magyargyerőmonostor

1. Magyargyerőmonostori csomó 36 sz., b. Kemény Pál lvt-a a KvÁLvt-ban Vö.: Kelemen Lajos: Adatok.
2. Homagialis 1741.
3. Kolozsvári Református Kollégium tanulóinak névsora: Nomina studiosorum collegii Claudiaci (1668–1817) a KvÁLvt-ban.
4. FőkonzLvt 145/1780.
5. FőkonzLvt 208/1791.
6. A magyargyerőmonostori ref. egyházközség protocolluma a KvÁLvt-ban.
9. NépiskÖ 1848.
10. Inventárium 1754.
11. TanF 1868.
12. TanF 1897.
13. Inventárium 1754.
14. Vjk 1818–1895.
15. Vjk 1818.
16. Vjk 1867 és 1869.
17. Magyargyerőmonostori csomó, kurátori számadások a KKEhmLvt-ban.
18. Iskolai leltárak, 1892, E-46. KKEhmLvt-ban.

28. Magyargyerővásárhely

1. FőkonzLvt 145/1780 a KvRefGyLvt-ban.
2. A Gyerővásárhelyi Református Egyházközség anyakönyve a KvÁLvt-ban.
3. Conspectus 1831.
4. NépiskÖ 1848.
5. Inventárium 1754.
6. Vjk 1813.
7. Vjk 1837.
8. TanF 1868.
9. Inventárium 1754.

10. Vjk 1839.
11. Vjk 1867, 1870.
12. Vjk 1870.

29. Magyarléta

1. FőkonzLvt 145/1823.
2. Vjk 1818.
3. Vjk 1813.
4. TanF 1868.

30. Magyarlóna

1. A magyarlónai ref. egyházközség anyakönyve, a KvÁLvt-ban.
2. Homagialis 1741.
3. MOL F.234. EFL X/b. szekrény. Fasc. 3.E.
4. Nomina studiosorum collegii Claudiaci (1668–1817).
5. FőkonzLvt 208/1791.
6. Vjk 1813, 1825.
7. Inventárium 1754.
8. Vjk 1813.
9. Inventárium 1754.

31. Magyarókereke

1. FőkonzLvt 145/1780.
2. FőkonzLvt 208/1791.
3. A Kolos-Kalotaszegi Venerabilis Evangelicus Református Tractus Partialis Gyűlésein folyt Dolgoknak jegyzőkönyve. KKEhmLvt 1/4.
4. Vjk 1813, 1831.
5. Inventárium 1754.
6. Vjk 1813.
7. Vjk 1813.
8. Vjk 1880.

32. Magyarpata

1. Vjk 1835 és 1847.
2. Vjk 1837 és 1868.

33. Mákó

1. KvRefKÉvk, 1905–1906.
2. Inventárium 1754.
3. A mákói református egyházközség anyakönyve, 58/33-a KvÁLvt-ban.
4. FőkonzLvt 208/1791.
5. Vjk 1816.
6. NépiskÖ 1848.
7. Uo.
8. Inventárium 1754.

9. Vjk 1813.
10. TanF 1868, I/11.
11. Inventárium 1754.
12. Mérai csomó a KKEhmLvt-ban. Kurátori számadások, 1834.

34. Méra

1. KvRefKÉvk, 1905–1906.
2. FőkonzLvt 145/1780.
3. FőkonzLvt 208/1791.
4. Vjk 1813, 1822, 1831.
5. Inventárium 1754.
6. Vjk 1813.
7. Mérai csomó XXX/40 a KKEhmLvt-ban.
8. Inventárium 1754.
9. A mérai ref.egyházközség anyakönyve 58/28 KvÁLvt-ban.
10. Vjk 1813.

35. Nagykapus

1. Inventárium 1754.
2. Nomina studiosorum collegii Claudiaci (1668–1817) a KvÁLvt-ban.
3. FőkonzLvt 145/1780.
4. FőkonzLvt 208/1791.
5. Vjk 1813 és 1819 a KKEhmLvt-ban.
6. Vjk 1823.
7. NépiskÖ 1848.
8. Inventárium 1754.
9. TanF 1868, 1879, 1897.
10. Inventárium 1754.
11. Vjk 1861.
12. Vjk 1813.

36. Nagypetri

1. Vjk 1813.
2. NépiskÖ 1848.
3. Vjk 1813.
4. TanF 1868 I/11.
5. Vjk 1813.
6. Mérai csomó a KKEhmLvt-ban. Kurátori számadások, 1841.

37. Nádasdaróc

1. Vö.: Bogártelke.
2. Vjk 1818–1820.
3. Vjk 1837.
4. NépiskÖ 1848.
5. Vjk 1813.

6. TanF 1868, 1879.
7. Vjk 1818, 1822.
8. Vjk 1839.

38. Nyárszó

1. FőkonzLvt 145/1780.
2. KKEhmGyjk, 1793 a KKEhmLvt-ban.
3. Nyárszói csomó, kurátori számadások a KKEhmLvt-ban.
4. NépiszkÖ 1848.
5. Inventárium 1754.
6. Vjk 1813.
7. TanF 1868, 1879.
8. Inventárium 1754.
9. Nyárszói csomó, kurátori számadások 1823, 1839.
10. Uo. 1839, 1822, 1843.

39. Óbuda-Dió

1. Inventárium 1754.
2. FőkonzLvt 145/1780 és 208/1791.
3. Inventárium 1754.
4. Vjk 1813.
5. FőkonzLvt 208/1791.
6. Inventárium 1754.

40. Rőd

1. Inventárium 1754.
2. Homagialis 1741.
3. NstC és LibExp 1790.

41. Sárvásár

1. Homagialis 1741.
2. SZABÓ T. Attila: Levéltári adatok..., *Református Szemle*, 1940.2.
3. FőkonzLvt 145/1780.
4. Nomina studiosorum collegii Claudiaci (1668–1817) a KvÁLvt-ban.
5. Vjk 1831.
6. Inventárium 1754.
7. KKEhmGyjk I/3 a KKEhmLvt-ban.
8. Inventárium 1754.
9. Sárvásári csomó, kurátori számadások, 1813 a KKEhmLvt-ban.
10. Vjk 1818.

42. Sztána

1. A sztánai iskolamester díjlevele a XVIII. század utolsó éveiből. KKEhmLvt XXXVIII/2.

2. FőkonzLvt 145/1780.
3. A sztánai egyházközség anyakönyve, Zilahi Állami Levéltár nr. 945.
4. KKEhmGyjk I/4. 488.old. KKEhmLvt-ban.
5. Vjk 1813.
6. NépiskÖ 1848.
7. KKEhmGyjk XXXVIII/2 a KKEhmLvt-ban.
8. Vjk 1832.
9. TanF 1868, 1879, 1897.
10. Vjk 1822.
11. Sztánai ref. egyházközség anyakönyve, 162. old. Zilahi Állami Lvt. nr. 945.

43. *Szucság*

1. A szucsági református egyházközség protocolluma, 94-105. old. KvÁLvt-ban.
2. FőkonzLvt 145/1780.
3. Vjk 1813, 1819.
4. NépiskÖ 1848.
5. Vjk 1813.
6. TanF 1868.
7. A szucsági református egyházközség protocolluma, 94-105. old. KvÁLvt-ban.
8. Vjk 1826.
9. A szucsági református egyházközség protocolluma, 94-105. old.
10. Uo.
11. Vjk 1839.
12. A szucsági egyházközség protocolluma, 94-105 old.

44. *Tamásfalva*

1. Inventárium 1754.

45. *Tordaszentlászló*

1. Nomina studiosorum collegii Claudiaci (1668–1817).
2. Homagialis 1741.
3. Inventárium 1754.
4. FőkonzLvt 145/1780.
5. FőkonzLvt 208/1791.
6. Vjk 1813.
7. Inventárium 1754.
8. Madaras Endre: A tordaszentlászlói református egyház története. 1931. Kézirat a bánffyhungyadi református egyházközség levéltárában.
9. Vjk 1813.
10. TanF 1868.

11. Inventárium 1754.
12. Madaras Endre: i. m.

46. *Türe*

1. MOL Dl. 36391.
2. Beszterce város levéltára, 83/1465 a KvÁLvt-ban.
3. FőkonzLvt 145/1780.
4. Vjk 1813.
5. Vjk 1831.
6. NépiskÖ 1848.
7. Vjk 1813.
8. TanF 1868.

47. *Valkó*

1. Kónya Gyula: A magyarvalkói református egyház története. 1931. Kézirat a bánffyhunyadi református egyház levéltárában.
2. Nomina studiosorum collegi Claudiaci (1668–1817) a KvÁLvt-ban.
3. Uo.
4. Inventárium 1754.
5. Vjk 1813.
6. Vjk 1839.
7. TanF 1868.
8. Kónya Gyula: i. m.
9. Magyarvalkói csomó a KKEhmLvt-ban. Kurátori számadások, 1842, 1843.
10. NépiskÖ 1848.

48. *Váralmás*

1. A sírkő a váralmási református templom előterében látható.
2. SZABÓ T. Attila: *Kalotaszeg helynevei*, Kv 1942.311.
3. Inventárium 1754.
4. FőkonzLvt 208/1791.
5. Vjk 1813, 1818, 1825.
6. NépiskÖ 1848.
7. Inventárium 1754.
8. Vjk 1813.
9. Vjk 1837.
10. TanF 1868.
11. Inventárium 1754.
12. Vjk 1842.
13. Vjk 1818, 1825.
14. Vjk 1842.
15. Iskolai leltárak, 1892.E.46. KKEhmLvt-ban.

49. *Vista*

1. Nomina studiosorum collegii Claudiaci (1668–1817).
2. A vistai ref. egyházközség anyakönyve, 58/26.119 old. KvÁLvt-ban.
3. Uo.
4. Vjk 1822.
5. Vjk 1829.
6. A vistai ref. egyházközség anyakönyve, 119. old.
7. Vjk 1813.
8. TanF 1868, 1890, 1895.
9. A vistai ref. egyházközség anyakönyve, 25-26 old.
10. Vjk 1822, 1823.

50. *Zsobok*

1. KvRefK Évk, 1905–1906.
2. FőkonzLvt 208/1791.
3. A sztánai ref. egyházközség anyakönyve a ZÁLvt-ban.
4. A magyarbikali ref. egyházközség anyakönyve 212/2, a KvÁLvt-ban.
5. Vjk 1813.
6. NépisKÖ 1848.
7. Vjk 1813.
8. TanF 1868.
9. Vjk 1839.
10. Iskolai leltárak, 1892.E.46. KKEhmlvt-ban.

VI. SZÓJEGYZÉK

- Árkus: – 1 ív nagyságú papír (ívpapír).
Dénár: – a magyar pénzláb mindenkori alapegysége egészen I. Lipót koráig. Anyaga ezüst, értéke fél krajcár.
Ejtél: – űrmérték, a véka huszadrésze.
Font: – súlymérték, 0,56 kg.
Garas: – ezüstpénz, értéke három krajcár illetve hat dénár.
Hold: – területmérték, 1600 négyszögöl, 0,57 hektár.
Kalangya: – 22–26 kévéből álló gabonarakás.
Kéve: – sarlóval learatott gabonából összekötött nyaláb (manipulus).
Királyi öl: – egy hold földnek a nagysága 72x12 királyi öl.
Koncz: – 100 ívpapír.
Köböl: – űrmérték, 120 liter (4 véka) – területmérték, két köböl vetést befogadó szántó egy holddal egyenlő.
Krajcár: – 2 dénár.
Kupa: – űrmérték, 1,4 liter.
Magyar forint: – 100 dénár, illetve 50 krajcárt számláló, jó ezüsből vert pénz.
Mérő: – űrmérték, 30 liter.
Máriás: – ezüstpénz, értéke 17 krajcár, illetve 34 dénár.
Négyszögöl: – területmérték, 3,59 négyzetméter.
Poltura: – lengyel ezüstpénz, értéke másfél krajcár, illetve három dénár.
Pénz: – más néven dénár.
Öl: – 1,89 méter.
Rhénes forint: – értéke 60 krajcár, illetve 120 dénár. A későbbi pengőforint vagy osztrák értékű forint megjelölésen is ezt a pénznemet értették.
Susták: – másképpen hatos, hat krajcáros.
Váltó cédula: – 1811 március 15-én vezetik be, amikor az ezüst vagy pengő pénzt leértékelik és átszámítják váltó cédulabeli pénzre.
Vonás forint: – értéke 51 krajcár, illetve 102 dénár.
Veder: – űrmérték, 11,32 liter.
Véka: – űrmérték, 30 liter.

TARTALOM

I. BEVEZETÉS	5
II. AZ EGYHÁZMEGYE ISKOLATÖRTÉNETI ADATTÁRA	21
1. Ajtony	23
2. Alsójára	25
3. Apahida	26
4. Bábony	27
5. Bánffyhunyard	30
6. Bikal	40
7. Bogártelke	48
8. Derite	52
9. Egeres	53
10. Farnas	57
11. Fejérd	61
12. Gyalu	63
13. Györgyfalva	69
14. Inaktelke	71
15. Jákótelke	76
16. Kajántó	79
17. Kalotadamos	81
18. Kalotaszentkirály-Zentelke	85
19. Ketesd	90
20. Kisbács	95
21. Kiskapus	96
22. Kispetri	99
23. Kolozs	103
24. Körösfő	106
25. Középlak	114
26. Magyarfenes	118
27. Magyargyerőmonostor	121
28. Magyargyerővásárhely	127
29. Magyarléta	131
30. Magyarlóna	133
31. Magyarókereke	136
32. Magyarpata	139
33. Mákó	140
34. Méra	144
35. Nagykapus	147

36. Nagypetri	151
37. Nádasdaróc	154
38. Nyárszó	157
39. Óbuda-Dió	160
40. Rőd	162
41. Sárvasár	163
42. Sztána	167
43. Szucság	170
44. Tamásfalva	173
45. Tordaszentlászló	174
46. Türe	177
47. Valkó	180
48. Váralmás	183
49. Vista	187
50. Zsobok	191
III. BIBLIOGRÁFIA	195
IV. RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE	197
V. JEGYZETEK	199
VI. SZÓJEGYZÉK	215
VII. TARTALOM	217

Készült az Alfaprint Nyomdaipari Kft-ben
Felelős vezető: Barabás Gábor

KALOTASZEG térképvázlata

Kolozs Vármegye régi címere

KALOTASZEG
térképvázlata

